

BIBLIOTECA
COMUNALE
DI TRENTO

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI
DI TRENTO
Dipartimento di Lettere e Filosofia

FONDAZIONE
CARITRO
CASSA DI RISPARMIO DI TRENTO E ROVERETO

CICERO MARCUS TULLIUS, *De officiis libri tres. Cato Maior, vel, de senectute; Laelius, vel, de amicitia; Paradoxa stoicorum sex; Somnium Scipionis, ex libro sexto de republica. Omnia ob studiosorum commodum argumentis, & annotationibus in margine adscriptis illustrata, & quampluribus in locis aucta*, Trento, Santo Zanetti, 1639.

Esemplare digitalizzato:

Trento, Biblioteca comunale, TT I k 73

LINK: <https://bdt.bibcom.trento.it/150>

[BDT – BIBLIOTECA DIGITALE TRENTINA](#)

progetto STABAT – *Stampe antiche Biblioteca comunale di Trento*

COMUNE DI TRENTO

STABAT – *Stampe antiche della Biblioteca comunale di Trento* è un progetto concluso, cofinanziato dalla Fondazione Caritro (“Bando Archivi 2014”), dalla Biblioteca comunale di Trento e dal Dipartimento di Lettere e Filosofia dell’Università di Trento; gli altri partner del progetto sono la Soprintendenza per i beni storico-artistici, librari e archivistici della Provincia Autonoma di Trento e l’University of St Andrews, School of History, USTC – Universal Short Title Catalogue. All’interno di Stabat sono state digitalizzate e descritte tutte le edizioni stampate in Trentino nei secoli XV-XVII che si conservano presso la Biblioteca e l’Archivio storico del Comune di Trento. Ogni digitalizzazione è accompagnata da una descrizione della stampa; tutto il materiale è liberamente consultabile sulla *Biblioteca Digitale Trentina* (<http://bdt.bibcom.trento.it/>).

In questo file le immagini hanno avuto in trattamento OCR e pertanto si possono fare ricerche testuali; le immagini presenti sul sito, dove si può trovare una descrizione completa dell’edizione, hanno invece una qualità maggiore.

Le immagini presenti nella *Biblioteca Digitale Trentina* sono rilasciate con licenza di Pubblico dominio, il presente PDF è distribuito con licenza Creative Commons Attribuzione – Non commerciale – Non opere derivate 3.0.

STABAT – *Stampe antiche della Biblioteca comunale di Trento* is a project that was successfully concluded thanks to the support of a group of partners, namely the Caritro Foundation (“Bando Archivi 2014”), Trent Civic Library, the Department of Humanities of the University of Trento, as well as the Superintendence for Architectural, Landscape, Historical, Artistic and Ethno-anthropological Heritage for the Province of Trento and the University of St Andrews, School of History, USTC – Universal Short Title Catalogue. All the editions belonging to the Library and the Civic Historical Archive that were printed in Trentino during the XV-XVII centuries have been digitised and described. As a result, each digital copy is accompanied by a record with specific data regarding the printed book, and is freely available to be consulted on *Biblioteca Digitale Trentina* (<http://bdt.bibcom.trento.it/>).

The images belonging to this file are OCR-converted, hence the text of this edition can be electronically searched. The images available on the website, on the contrary, have a higher resolution and are accompanied by a complete description of the edition.

The images available on the *Biblioteca Digitale Trentina* are public domain files; this PDF is available under the Creative Commons Attribution – Non-commercial – No Derivative Works 3.0 License.

T. T. 3 L. 2.

BIBLIOTECA
COMUNALE
TRENTO

TT

k

74

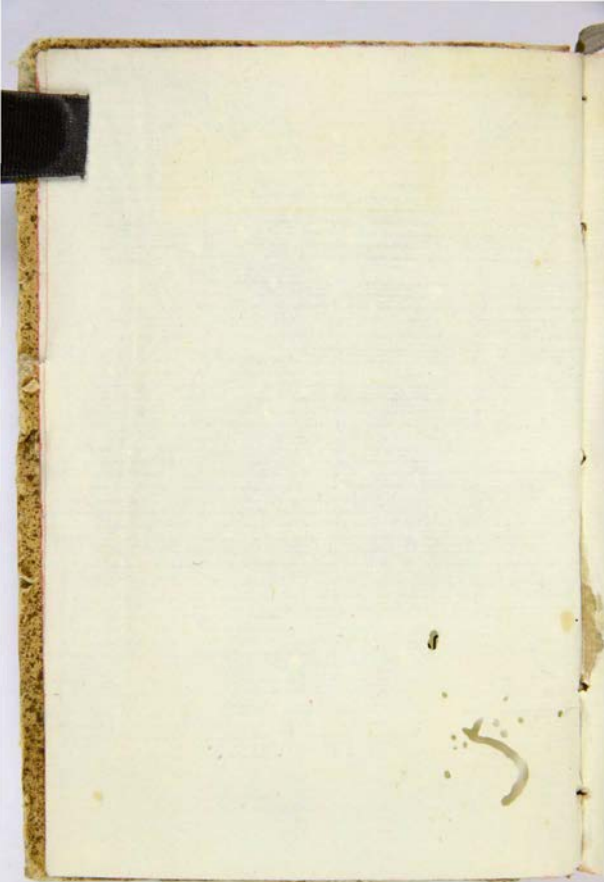
K 2144940

D 715309

5tca

TT I k 73

TT

CICERONIS DE OFFICIIS

Libri Tres.

CATO MAIOR, VEL, DE SENECTVTE;
LÆLIVS, VEL, DE AMICITIA;
PARADOXA STOICORVM SEX;
SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO
DE REPVBLICA.

*Omnia ob studiosorum commodum Argumentis, &
Annotationibus in margine adscriptis illustrata,
& quampluribus in locis aucta.*

HABEMVS OPE-

DVM TEMPVS

TRIDENTI,

Typis Sancti Zanetti, Impress. Episcopalis.

M. DC. XXXIX.

CICERO

DE OFFICIIS

LIBER PRIMUS

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

DE OFFICII RATIONE

M. T. CICERONIS

OFFICIORVM

Ad Marcum Filium. Liber I.

ARGVMENTVM.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici euipiam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum philosophia scientia coniungat. deinde, quo eum reddat attentiores, hanc qua de officijs est, philosophia partem, duobus potissimum nominibus commendat; vel quod vsus eius ad omnem vitæ rationem latissimè pater, vel quod hæc una sit philosophis omnibus inter se communis. Postremo testatur, se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi: quòd hi vel optimè boni finem ad quem officia omnia referuntur, constituerint, cum, Epicurus voluptate metiens summum bonum, atque Aristo: Pyrrho: & Herillus tollentes rerum dulcissimum, officij quoque naturam subuerterint.

Vanquam te, Marce fili, annum iam audientem * Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, institutisque philosophiæ, propter summam, & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis: tamen, vt ipse ad meâ utilitatem temper cum Græcis Latina coniunxi, neque id in philosophia solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci; idè tibi censeo faciendum, vt par sis in vtriusque orationis facultate, quam quidem ad rē nos vt * videmur,

Principem
i doctrina
peripatetici
ca. fa. ep.
16. lib. 12.
& 21. lib.
16.

Hoc posuit
ad vitam

*Am arrogantia su-
spicionem.*

*Dicere, oratoris: iudicare philo-
sophi est.*

*Olim Peripatetici, &
Academici idē erāt
nam utri-
que à So-
crate flu-
xerunt.*

*Dicēdi n.
Virtus sine
verū scien-
tia extare
non potest
de Orat.*

*Orationes
enim in fo-
ro ad iudi-
ces habe-
bātur, ex-
ceptis ijs
qua sena-
tu, ut Cati-
linaria in
l. de Clar.*

*Orat. Sua-
vis, sicuti
fuit, vide-
ri maluit,
quam gra-
vis, vide-
re in Orat*

magnum attulimus adiumentum hominibus nostris; ut non modo Græcarum litterarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se arbitrentur adeptos & ad * dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem discas tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & discas quamdiu voles: (tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non poenitebit) sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorē, nec verò hoc arroganter dictum existimari velim; nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornateq; dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo iure quodam modo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed * hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis terè æquarunt, studiōte legas. vis enim dicendi maior est in illis: sed quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus, & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud * forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus, nisi fortè * Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certè secuti sumus. equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare voluisset, gravissimè, & copiosissimè potuisse dicere; & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornate, splendideque facere potuisse. eodemq; modo de Aristotele, & Isocrate iudico: quorum uterque tuo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem

aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa post hac, ab eo exordiri volui maximè, quod & atati tuae esset aptissimum, & * auctoritat. meae grauissimum. Nam, cum multa sint in philosophia, & grauias, & vtilias, accuratè, copioseq; a philosophis disputata; latissimè patere videntur ea, quae de officijs tradita ab illis, & praecipua sunt. nulla enim vitae pars, neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitae est honestas omnis, & in negligendo turpitudine. Atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officij praecipuis tradendis, philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullae disciplinae, quae, propositis malorum, & bonorum finibus, officium omne peruertunt. Nam * qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idq; suis commodis, non honestate, metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturae bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis verò, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens; esse certè nullo modo potest. quae quanquam ita sunt in promptu, vt res disputatione non egeat; tamen sunt à nobis * alio loco disputata. Haec disciplinae igitur, si sibi consentaneae esse velint, de officio nihil queant dicere: neque vlla officij praecipua firma, stabilia, coniuncta naturae tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs qui * maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea praecipua Stoicorum, & Academicorum & Peripateticorum. quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, vt ad officij inuentionem aditus esset. Sequemur igitur,

*Tum quia
consularis
rum etiã
qua pater*

*Vt Epicu-
rus.*

*In libro
de Fini-
bus.*

*Solã hone-
statẽ Stoi-
ci: maxi-
me autẽ,
sed nõ solã,
Peripateti-
ci sequen-
bantur.*

hoc quidem tempore, & in hac quaestione, potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus.

*Idem in oratione Ly
sia notavit
Socrates in
Phadro
Platonis.*

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium; : quod à Panætio prætermissum esse miror. omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio, debet à definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque poterat in genere definiri, commodè diuisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. facit autem, ex Stoicorum sententia, duo genera officiorum: alterum, quod perfectum vocant, estque cum sine boni conuenctum, neque in quemquam præterquam in sapientem cadit: alterum viciatum siue inchoatum, quod per se neque bonum sit, neque malum; sed ad usum aliquem vitæ sumitur. ut rectè depositum reddere, perfecti sit officij; depositum reddere imperfecti; cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul, & stulti. Diuus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut benè administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis de officio duplex est quaestio: vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vitæ confirmari possit. superioris generis huiusmodi sunt exempla: omniane officia perfecta sint? nunquid officium aliud alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. quorum autem officiorum, præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum; tamen id minus apparet. quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur. de quibus est nobis his libris explicandum.

Atque

Atque etiam alia diuisio est officij. nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græci * κατόρθωμα; hoc autem commune, quod ij καθήκον vocant. atque ea sic definiunt, vt, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Qua in diligendis rebus deliberandi ratio.

Triplex igitur est, vt * Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. nam, honestum ne factum sit, an turpe dubitant; id quod in deliberationem cadit. in quo considerando, saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem, iucunditatemque, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, potentiam, quibus, & se possint iuuare, & suos, conducant id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse vtile. cum enim vtilitas ad se raperet, honestas contra reuocare ad se videtur; fit, vt distrahatur in deliberando animus, afferatque anticipem curam cogitandi. Hac in diuisione, cum, præterire aliquid, maximum vitium in diuidendo sit, duo * prætermittuntur. nec enim solam, vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, vtrum honestius; itemque duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de vtili, post de comparatione eorum differendum.

perfectū officium, quod in tertio de finibus Cicerō tū recitū, tū recitū factum interpretatur, est honestatis actio propter se expetenda.

Quæ Cicerō maxime secutus est in his libris. Rhodi natus est inter Stoicos excellens; docuit minorem Africanū.

A Panætio.

Partitio totius questionis de officijs.

Ex veteris Academia, & Stoicorum sententia, quæ summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse

esse beatè vivere, secundum naturam vivere, commemo-
rant, qua semina nobis natura insenuit, quæque admi-
nicula addiderit, quibus accedente industria ac usu ad
felicitatem, quo referuntur omnia, proficiamus; nam
primo loco omni animanti studium tuendi sui indidit, id
quod iure natura est hominum eum pecudibus commune:
vocatque, *κατὰ φύσιν πρῶτον*, id est, secundum
naturam primum: consequens est appetitus eorum, quæ
incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verum
homini, quoniam non solum è corpore constabat, sed eti-
am ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinan-
di vim addidit, unde disciplina omnes, & virtutes illa
morales proficiuntur.

*Praclara
scribendi,
atq; etiam
dicendi ra-
tio. cum à
genere ad
partes, &
à partibus
ad unum
illud, qd
positū no-
bis est ora-
tio, deducitur.*

Principio, generi animantium omni est à natura
tributum, ut se, vitam, corpusque, tueatur, decli-
netq; ea, quæ nociura videantur; omniaque,
quæ ad viuendum sint necessaria, inquirat, & pa-
ret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem gene-
ris. commune item animantium omnium est con-
iunctionis appetitus procreandi causa, & cura qua-
dam eorum, quæ procreata sunt, sed inter homi-
nem, & belluam hoc maxime interest, quod hæc
tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum,
quod adest quodque præsens est, se accommodat,
paululum admodum sentiens præteritum, aut futu-
rum: homo autem, qui rationis est particeps, per
quam consequentia cernit, principia, & causas
rerum videt, earumq; progressus, & quasi anteces-
siones non ignorat, similitudines comparat, & re-
bus præsentibus adiungit, atq; annectit futuras, faci-
lè totius vitæ curlum videt ad eamq; degendam,
præparat res necessarias. Eademq; natura vi ratio-
nis hominem conciliat homini, & ad orationis, &
ad vitæ societatem; ingeneratq; in primis præcipu-
um quendam amorem in eos, qui procreati sunt;
impellitq; ut hominum coetus, & celebrari inter se,
& sibi obedire velit; ob easq; causas studeat parare ea,
quæ

*Pro coire
ex quo ce-
lebris locus
& deserit
opponunt.*

quæ suppeditent ad cultum, & victum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, ceterisque quos caros habeat, tuerique, debeat. quæ cura exsuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. In primitiue, hominis est propria veri inquisitio, atque, inuestigatio. Itaque, cum iumus necessarijs negotijs curisque, vacui, tum auemus aliquid videre, audire, ac discere, cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beateque viuendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse * naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus; vt nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa iuste, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ est, rationisque, quod vnum hoc animal sensit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis, dictisque, qui modus. Itaque eorum * ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, conuenientiam partium sentit, quam similitudinem natura, ratioque ab oculis ad animum, transferens, multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisque conseruandum putat; cauetque, ne quid indecorè, effeminateue faciat; tum in omnibus, & opinionibus, & factis ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus constat, & efficitur id, quod quærimus, honestum; quod etiamsi nobilitatum, non sit, tamen honestum sit; quodque verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides: quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores, vt ait Plato, excitaret * sapien-

Natura. n. omnes homines scire desiderant.

Cum oculorum sensu bruta quoque utantur, ordinem tamen in sensibus non agnoscunt.

In Phædro. n. unde manat sapientia honestum est. Omnes virtutes vni virtus absoluta iuxta Plat.

De quatuor virtutibus, unde omnia vita communis officia manant, prudentia, iustitia, fortitudo, & temperantia, ac de materia singulorum.

Qui unā virtutē habet, omnes habere dicitur.

Prudentia in veri perspicientia sita est sōs reliquarū

Alij, nō solū, sed etiā fortitudo i cōtemnēdis difficultatibus temperantia in aquabili modo rerū omnium, decorū, ve-ut umbra corpus, honestatē cōsequitur.

Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri, solertiaque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendo suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine ac robore; aut in omnium, quæ sunt, quæque dicuntur, ordine, & modo in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quantum inter se colligata, atque implicita sunt; tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primo descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque intentio veri; eiusque virtutis hoc munus est proprium. ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime, & celerrime potest, & videre, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus actio vitæ continetur, ut societas hominum, coniunctioque seruetur; & animi excellentia, magnitudoque cum in augendis opibus, utilitatibusque; & sibi & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. ordo autem, & constantia, moderatio, & ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, * non solum mentis agitatio. his enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, ordinem, honestatem, & decus conseruabimus.

De prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quid sequendum.

Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam, vimque diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. * omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & * malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur: quod vitium eflugere qui volet, (omnes autem velle debebunt) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam. alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. quibus vitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæque ponetur, id iure laudabitur vt in astrologia C. Sulpicium, audiuimus; in geometria Sext. Pompeium, ipsi cognouimus; multos in Dialecticis, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur: cuius studio à rebus agendis abduci contra officium est. virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpè fit intermissio, multiq; dantur ad studia reclusus: tum agitatio mentis, quæ numquam acquiescit, potest nos in studijs cogitationis, & sine opera nostra, continere. omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beateque viuendum; aut in studijs scientiæ, cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

Natura dicitur homines scire desiderat. Aristoteles in lib. i prima philosoph. vt ad damnū accedat insania.

Sulpicium & Pompeium reprehendit, alterū quòd astrologia.

Alterum, quòd geometria nimium studij, operaque posuerit.

Iustitia, & beneficentia.

Iustitia.

*Apud in-
risconsulto
res, quada
conunia
singulorū,
quada v-
niuersita-
tis, quada
nulli sūt:
Vnde dici-
tur occupa-
tio, quare
vacua v-
surpamus
primi.*

*Ad
Architā.*

Pro paravi

De tribus autem reliquis, latissimè patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur, cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria; deinde, ut communibus utatur pro communibus; priuatis autem, ut suis. Sunt autem priuata nulla natura, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua uenerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte, ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur Tullianus Tullianorum, similique est priuatarum possessionum descriptio, ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique * obtigit, id quisque teneat: eo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanæ societatis. sed quoniam, præclare scriptum est à Platone, Non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patriæ, & partem parentes vendicant, partem amici; atque ut placet Stoicis quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia * creati, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se, alij alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium asferre mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

Fides iustitiæ fundamentum ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiæ fides, id est dictorum, conuentorumque constantia, & veritas,
ex

ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuiquam, durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, vnde verba sint ducta, credamulque, quia fiat, quod dictum est appellatam fidem.

Duo iniustitia genera, vt iustitia; & vnde oriuntur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt; vnum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus inferitur, si possint, non propulsant iniuriam. nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut iram, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur asserre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ tam * in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deleat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cum is qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur non nulli, vt adipiscantur ea, quæ concupierunt. in quo vitio lauissimè patet auaritia, expetuntur autem diuitiæ tum ad vltus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem; vt nuper M. Crassus negabat, vllam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Republic. princeps vellet esse, qui suis fructibus * exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantiâ, & copia. quibus rebus effectum est, vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio nemini nocens, vituperanda est, sed fugienda semper iniuria. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint. quod enim est apud Ennium,

Iniuria ab imprudēte iniuria nō est, nisi ipsa vitiosa sit ignorātia,
Arist.

Vide in p̄ radoxo 6.

Nulla

Nulla sancta societas, nec fides regni est, id la-
tius patet, nam quidquid eiusmodi est, in quo
non possint plures excellere, in eo fiat plerumque
tanta contentio ut difficillimum sit sanctam seruare
societatem. declarauit id modo * tempestas C. Cę-
sari, qui omnia iura diuina, atque humana per-
uertit propter eum, quem sibi ipse opinionis * erro-
re finxerat principatum. est autem in hoc genere
molestum, quod in maximis animis, splendidissimis-
que ingenijs plerumque existunt honoris, imperij,
potentię, glorię cupiditates. quo magis cauendum
est, ne quid in eo genere peccetur.

*Pro nuper.
Animi su-
blimitatē
proprie Ca-
sari tribu-
it Plinius.*

*Putauit n.
se beatum
fore oppōsa
Rep. q̄ se-
uus accidit*

Iniuria alia alia leuior.

Sed in omni iustitia per multum interest, utrum
perturbatione aliqua animi, quę plerumque breuis
est ad tempus, an consultō, & cogitatō fiat iniuria,
leuiora enim sunt ea, quę repentino aliquo motu
accidunt, quām ea, quę meditata, & preparata
inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis
dictum est,

Causas, recenset, unde secundum iustitia genus oriatur.

Prætermittendę autem defensionis, deserendi-
que officij plures solent esse causę. nam aut inimi-
citas, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt;
aut etiam negligentiam, pigritiam, inertiam, aut suis
studijs, quibusdamue occupationibus sic impedi-
untur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse
patiantur, itaque * videndum est, ne non satis sit
id, quod apud Platonem est in philosophos dictum;
quod in veri inuestigatione versentur, quodque,
ea quę plerique vehementer expetunt, de quibus
inter se digladiari solent, contemnant, & pro ni-
hilo ducant, propterea iustos esse. nam dum alte-
rum iustitię genus assequuntur, in serenda, ne cui
noce-

*Modeste
dissensit à
Platone
Philoso-
phorū sen-
tentiam in
Politicis li-
bris comp-
bant.*

noceant, iniuria; in alterum incidunt, discendi enim studio impediti, quos iuri debent, deserunt. itaque eos ne ad Remp. accessuros quidem putat, nisi coactos, æquius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum ita iustum, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam * videantur iniuriam; qui dum altero iniustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt, deserunt enim vitæ societatem, qui nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum, Quoniam igitur, duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas vtriusque generis, easque, res ante constituimus, quibus iustitiæ continetur, facilè, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, iudicare, est enim difficilis cura rerum alienarum, quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat, sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ ceteris, quæ quasi longo intervallo interiecto videmus, * aliter de illis, ac de nobis iudicamus, Quocirca bene præcipiunt, qui ventant quicquam agere, quod * dubites æquum sit, an iniquum. æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.

Docet officia pro circumstantijs variari, quod officiosum erat id contra officium fieri, duobus maximè modis si uno ab utilitate recedatur, aut minus utile preferatur utiliori, quin interdum præter officium esse, minus inharere iuris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse iusto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque **Contraria, vt, * non reddere depositum, etiam ne** furiolo

Cū tamen faciat, quæ vita societatem deseruit. In Heaut.

Minus illis cōsultare studem quam nobis pro uerbiū. Quæ dubitas, ne feceris.

Alij omittunt, nō nocetur o nim furioso, si ei red derei gladius depositum.

*Id est, tū
eius, q̄ pra
fiat iustis
tū illius in
quem pra
statur.*

*Theſe^o tri
ta optave
rat ab uno
Neptuno,
ut Minota
urū cōfice
ret, ut ſibi
ad inferos
elaretur
aditus ut
Hippolytū
viciſceret,
quod ab eo
Phadrā cō
iūgē de ſtu
pro appel
latā cre
deret, cum
Idea phe
dra, qua ſe
ab Hippo
lyto reiec
tā iniquiſ
ſimē ſerret
ſictū crien
eſſet.*

*Stare pro
miſſis, ut
manere
dicitis.*

*in Heaut.
quis miſſi*

furiolo promiſſum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſervare ſit iuſtum. referri enim decet ad ea, quæ polui in principio, fundamenta iuſtiæ primum, ut ne cui * noceatur: deinde ut * communi utilitati ſervietur. ea cum tempora commutantur, commutatur officium, non ſemper eſt idem: poteſt etiam accidere promiſſum aliquod, & conuentum, ut id effici ſit inutile, vel ei, cui promiſſum ſit; vel ei, qui promiſerit; nam ſi, ut in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet; Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus, ex tribus enim optatis, ut ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit; quo impetrato, in maximos luſtus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint ijs, quibus promiſeris, inutilia: nec ſi plus tibi noceant, quàm illi profint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuiquam aduocatum in rem præſentem eſſe veturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere, quod dixeris, magisque ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Iam, illis promiſſis non ſtandum eſſe, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiſerit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus.

*In iuridicialibus officijs, & æquitas ſpectanda,
non verbis inharendum.*

Exiſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida, ſed malitioſa iuris interpretatione: ex quo illud, ſummum ius, ſumma iniuria, factum eſt, iam tritum ſermone prouerbiū: quo in genere etiam in repub. multa peccantur, ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ

cia, noctu populabatur agros, quod diertum esse: pacta non nocturnum induciae. nec nos ter quidem probandus est si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim praeter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utriusque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appetere, atque ut regredi, quam progredi malent: id cum utriusque fecissent, ali quantum agrum in medio relictum est itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. quocirca in omni re, fugienda est talis tolerantia. Sunt autem quaedam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. est enim vltimae rei, & puniendi modus: atque haud scio, an latis sit eum, qui lacefferent, iniuriam suam punire, ut & ipse ne quid tale possit committat, & ceteri sint ad iniuriam tardiores.

*libertius dicitur ex-
plus, quae
alienis, n. e.
Plutarchus
homo gra-
cus hoc
Cleomenes
Lacedaemo-
nio ad-
scribit in
lib. apoph-
thegmatum.
quod in
punienda
iniuria of-
ficium.*

Haecenus de civili iustitia, nunc de bellicis officiis. facit autem duo belli genera, quorum utriusque communia sunt haec. ut non nisi iustus de causis suscipiantur, ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denuntiata, ut rite gerantur, ne sauiatur supra modum in viros, humanius etiam qui se dedunt, recedantur: fides hosti etiam priuatim praestetur non modo in conuentis solemnibus: propria vero sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de Imperio certant, humanius agamus, cum his, qui vitam nostram petunt, seuerius.

Atque in Republica maximè conseruanda sunt iura belli: nam cum sint duo genera decepta, di, vnum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum, confugiendum est ad posterius, si vi non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace vincatur. parca autem vi-

*Carthago in
Africa,
Numantia
in Celtiberia à Scipione
Æmiliano
funditus
euerfa.*

*Corintho in
Achaia à
L. Mummio
sublatav
qua in Isthmo
esset
& ad bellum
mouenda
oppo-
rtuna.*

*Quod in
bellis suscipiendis
Officium.*

*Quanta
sacramenti
militaris
religio
maioribus.*

*Senis ad-
didit ne p-
nepotem
huius vitæ
sè intelli-
geret. nisi
navis abso-
lutæ etiam
& reseruo.*

Etoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt maiores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in Ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt; nollem, Corinthum: sed credo illos sequutos opportunitatem loci maxime, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari, mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit infidiarum, semper est consulendum, in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam Rempublicam, quæ nunc nulla est, haberemus, & cum ijs, quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad Imperatorum fidem confugient, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt, in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, vt ijs, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum, ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi R. iure præscripta est, ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius Tiro militabat. cum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit, sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum pareretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia, priore amisso, iure cum hostibus pugnare nõ poterat; ideo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse a Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset; monet igitur, vt caueat, ne prælum ineat negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verb- tristiciam

nitiam rei mitigante. hostis enim apud maiores no-
stros dicebatur, que nunc peregrinum dicimus,
inducant duo decim tabule, Aut itarus fides cum ho-
ste, itemq; Aduersus hostem eterna auctoritas, quid
ad hanc mansuetudinem ad si potest, eum qui cum
bella geras, tam molli nomine appellari quam-
quam id nomen durius iam elecit verustas, a pere-
grino enim iam recessit, & proprie in eo, qui con-
tra ferret arma, remansit. cum verò de imperio de-
certatur, belloq; quaritur gloria, causas omnino su-
besse tamen oportet easdem, quas, dixi paulo an-
te iustas causas esse bellorum, sed bella, quibus im-
perij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt.
ut enim, cum ciuilitè contendimus aliter, si est ini-
micus, aliter, si competitor: cum altero certamen
honoris, & dignitatis est. cum altero capitis, & fa-
mæ: sic cum Cæliberis, cum Cimbris bellam, ut
cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter impe-
raret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis,
Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdè ligati,
crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi qui dem
de captiuis reddendis illa clara sententia est.

Pyrrhò
bellū ver-
sibus per-
secutus est
Ennius.

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Vos re, vultis. a me regere hora, quod se ferat fors.
Virtute experiamur. hoc finis accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit.
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite: doq; volentibus cum magnis dijs.*

Ab Fæce
Pyrrhus.
A Iouis
filio origi-
ginè duce-
bat. vide
lib. 3.

Regalis sanè, & digna *Æacidarū genere senten-
tia. Atq; etiam, si quid singuli, temporibus addu-
cti, hosti promiserint, & eum in eo ipso fides conser-
uanda: ut primo Punico bello *Regulus captus a
Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam mis-
sus esset, iurassetq; se rediturum, primum ut venit;
captiuos.

*In multis
libris hac
non le-
gentur.*

captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere, (* Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam attritos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrassent: eos omnes, Censores, quoad quisque eorum vixit, qui peierassent, in ærarijs reliquerunt; nec minus illum, qui iureiurandi fraude culpam inuenerat; cum enim Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulò post, quod se oblitum nescio quid diceret; deinde egressus è castris iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum; cum à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus se venenum regi daturum, & eum necaturum: senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, & potentis, & bellum vltro inferentis, cum scelere interitum approbauit.)

*Officium
domini in
seruos.*

*Duo iniu-
ria inferen-
da genera.*

* Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. est autem infima conditio, & fortuna seruorum: quibus, non malè præcipiunt, qui ita iubent vii, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quam eorum, qui tum, cum maximè fallunt, id tamen agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

De liberalitate, secunda iustitia parte, quam tamen Aristoteles modestia videtur annexere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero: ne quid demus, quod accipienti sit nociturum: neque quod alijs largiamur, ab alijs

alijs per iniuriam auferamus, secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. tertium, ut demus quibus non oportet. dandum autem aut virtute commendatis, aut ijs, qui nos honesta benevolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit; aut denique qui bene de nobis meriti, quibus, & cum senore beneficium remetendum. postremo societatis humana gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut quantum cuique debetur, tantum praestetur, sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri: & cæteris: deinde, ne maior benignitas sit, quam facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum; ad quam hæc referenda sunt omnia; nam & qui gratificantur cuiquam quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; & qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si ipsi in suam rem aliena conuertant, sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ qui eripiunt, alijs quod alij elargiantur, hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione, id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ profit amicis, noceat nemini. Quare L. Sillæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri: nihil enim est liberale, quod non idem sit iustum. Alter locus erat cautionis, ne beni-

*Quomodo
dandum,
quantum,
& quibus.*

*Patet tyrē
nica libera
litas Casa
ris, & Sil
la.*

*Hoc, tunc
deinde di-
xerat nā-
que primū
in eo pec-
cant.*

*Quibus
dandum,
et his viris,
caris ali-
quo vincu-
lo nobis cō-
iunctis, be-
nemeritis.*

gnitas maior esset, quam facultates; quod qui be-
nigniores volunt esse, quam res patitur, primum
in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos,
quas enim copias his, & suppeditari æquus est, &
relinqui, eas transferant ad alienos * inest autem
in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi,
& auferendi per iniuriam, ut ad largiendum sup-
petant copiae. videre etiam licet plerisque non
tam natura liberales, quam quadam gloria ductos,
ut benefici videantur, facere multa, quae ab ostentatione proficisci magis, quam a voluntate videantur.
talis autem simulatio varitati est coniunctior,
quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est
propositum, ut in beneficentia delectus esset di-
gnitatis, in quo, & mores eius erunt spectandi,
in quem beneficium conferetur, & animus erga
nos, & communitas, ac societas vitae, & ad nos-
tras utilitates officia ante collata. quae ut concu-
rant omnia optabile est, sin minus, plures causae,
maiorisq; ponderis plus habebunt.

*Mores non ad exactam illam sapientis Stoici ratio-
nem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.*

Quoniam autem vivitur, non cum perfectis ho-
minibus, plenèque sapientibus, sed cum ijs, in qui-
bus preclarè agitur, si sint simulacra virtutis: etiā
hoc intelligendum puto, neminem omnino esse
negligendum, in quo aliqua significatio virtutis ap-
pareat, colendum autem esse ita quemque maxi-
mè, ut quisque maximè virtutibus his lenioribus
erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa de-
qua iam multa dicta sunt, iustitia: nam fortis
animus, & magnus in homine non perfecto, nec
sapiente seruentior plerumq; est, ut verò virtutes
bonum virum videntur potius attingere. Atque
haec in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior quædam cura adhibenda est nullo enim officium referenda gratia, magis necessarium est, quod si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modò possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus nec ne in nostra potestate, est; non reddere viro bono non licet, si modò id facere possit, sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur, in quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, vel modo, in omnes, vel repenino quodam, quasi vento, impetu animi incitati. quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio consideratè, constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maximè officij est, ut quisq; maximè opis indigeat, ita ei potil-

Beneficia cum favore merito danda.

Beneficia potissimè animo dantis merito danda.

Non dandum recipias

*sed ut no-
lis amico
de esse.*

simum opitulari. quod contra fit à plerisque. à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inferuiant.

*In coniunctione vita quis ordo, ac primum de societate
uniuersali omnium mortalium.*

*Primi soci-
etatis hu-
mana fon-
tes, ratio,
& oratio.*

*Qua ra-
men forti-
tudo pro-
pria nõ est
rationis
expers pru-
dentia.*

*Ius natu-
ra idem in
oratione &
Balbo.*

Optimè autem societas hominum, coniunctioq; seruiabitur, si ut quisq; erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sunt communis, & societatis, humanæ, repetendum alius videtur, est. n. primum quod cernitur in vniuersi generis humani societate, eius autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, dicendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines coniungitque naturali quadam societate, neq; vlla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem, saepe dicimus, ut in equis, in leonibus; iustitiam, ac iustitiam, bonitatem non dicimus. sūt enim rationis, & orationis expertes, ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est, in qua omnium rerum, quas ad communem vsum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cetera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est, Amicorum omnia esse communia; omnia autem communia hominū videntur ea, quæ sunt generis eiudem, quod ab Ennio positum in vna re, transferri per multas potest.

*Ut homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,*

*Ut nihilominus ipsi luceat, cum illi accenderit;
vna enim ex re satis præcipitur, ut, quicquid sine
detrimento*

detrimeto possit commodari, id tribuatur cuiq; ; vel ignoto; ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati, ab igne ignem capere, si quis vel et; consilium fidele deliberanti dare, quæ sunt ijs vtilia, qui accipiunt, danti non molesta; quare, & his vtendum est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copię parit̃ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Finij finem; Nihilominus vt ipsi luceat; vt facultas sit, qua in nostros simus liberales.

Gradus autem plures sunt societatis hominum, vt enim * ab illa discedatur infinitate, prior est eiusdem gentis, nationis, linguę, qua maxime homines coniunguntur; interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis, multa sunt n. ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, vię, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multaq; cum multis res, rationesq; contracta. Arcior verò colligatio est societas propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum, angustumq; concluditur. nam, cum sit hoc natura commune omnium animalium, vt habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio, proxima in liberis, deinde vna domus, communia omnia. id autem est principium vr̃bis, & quasi seminarium Reipublicæ. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque qui cum vna domo iam capi non possint, in alias domus, tamquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui, quæ propagatio sobolis origo est rerum publicarum; sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit caritate homines, magnum est enim, eadem habere monumenta maiorum, eisdem vñ sacris, sepulcra habere communia. Sed

omnium

*Qua sup
omnibus so
ne discrimi
nate commu
nicat
da.*

*Quia omni
bus omnes
ratione
& oratione
ne coniu
guntur.
Qua com
munia vni
uersitati.*

Cognatio

*Affinitates
ex con
iugis.*

Amicitia

*virtute cō
ciliata.*

*Nihil a
mabilius
virtute.*

*Amititia
iuxta Py
thagoram
aqualitas
est, idem
dixit, ami
citiā, v
nam esse
animā in
corporibus
duobus.*

*Patria de
bemus plu
rimum.*

*Idest v
tro mori.*

*De Casa
re de M.
Antonio.*

*Quid san
guine cō
ciliis, qd
amicis po
tissimū de
beamus.*

Amititia

omnium societatum nulla prestantior est, nulla firmior, quam cum * viri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. illud .n. honestum, quod sepe diximus etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse videtur, amicos facit, & quamquam omnis virtus nos ad se allicit, facitq; vt eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen iustitia, & liberalitas id maximè efficit. * nihil autem est amabilius, nec copulantius, quam morum similitudo bonorum, in quibus enim eadem studia sunt, eademq; voluntates, in his fit, vt æquè quisque altero delectetur, ac se ipso, efficiturq; id, quod Pythagoras vult in amicitia, vt * vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs vtro, citroque datis, acceptisq; quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoque iustaueris omnium societatum nulla est gratior, nullacarior, quam ea, * quæ cum Republica est vnicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares; sed omnes omnium caritates patria vna complexa est: pro qua quis bonus dubitet * mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati, & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij: principes sunt patria, & parentes; quorum beneficijs maximè obligati sumus proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud vllum potest habere per fugium: deinceps bene * conuenientes propinquo, quibus communis etiam plerumque fortuna est. quomobrem necessaria præsidia vitæ debentur ijs maximè, quos antè dixi: vita autem, victusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis vigent ma

ximè

ximè est; ea iucundissima amicitia, quam, simili- *inennatiss*
 litudo morum coniugavit. *tas.*

*Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis
 sed etiam ab alijs circumstantijs spectari oportere.*

Sed in his hominibus officijs tribuendis, viden-
 dum est, quid cuiq; maxime necesse sit, & quid
 cuiq; notis aut possit con equi, aut non possit,
 ita non iidem erunt * necessitudinum gradus, qui
 & temporum; suntq; officia, quæ alijs magis,
 quàm alijs debeantur: vt vicinum citius adiuueris
 in frugibus perci piendis, quàm aut fratrem, aut
 familiarem; at, si lis in iudicio sit, propinquum
 potius, & amicum, quàm vicinum defenderis.
 hæc igitur, & talia circumspectanda sunt in omni
 officio: & consuetudo, exercitatioq; capienda, vt
 boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & ad-
 dendo, deducendoq; videre, quæ * reliqui sum-
 ma fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intel-
 ligas. Sed, vt nec medici, nec Imperatores, nec
 oratores. quamuis artis præcepta perceperint, quid-
 quam magna laude dignum sine vsu, & exercita-
 tione consequi possunt, sic officij conseruandi præ-
 cepta traduntur, illa quidem, vt faciamus ipsi, sed
 rei magnitudo vsu quoque exercitationemq; de-
 siderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure so-
 cietatis humanæ, quæmodum ducatur honestu-
 m, ex quo ortum est officium, satis ferè dixi-
 mus.

*Spektare
 quandoq;
 debemus
 magis te-
 pus, quam
 necessitu-
 dinem.
 Vicinis qd
 debeat, ut
 Id est, quæ
 tūm relin-
 quatur de-
 ductis, &
 additis.
 Quæ oportet
 tuis*

*Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum
 humanarum contemptu, & animi amplitudine quadã
 nascitur: declaratur autem potissimum in periculis ad-
 versandis, & arduis rebus obeundis. huic ad dexteram est
 audacia; pertinacia; immanitas. arrogantia crudeli-
 sas, confidentia, morositas, ira. sauitia, ambitio: ad læ-
 vam timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia.*
exercitio

exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis ;
magis autem in negotijs urbanis : denique & privata
in vita , de quibus omnibus variè differt Cicero .

Intelligendum est autem , cum proposita sint
genera quattuor , è quibus honestas , officiumq;
manaret , splendidissimum videri , quòd * animo
magno , elatoque humanasque res despiciente fac-
tum sit : itaque in probris maximè in promptu est
si quid tale dici potest .

Fortitudi-
nis laus in
primis ap-
probatur ,
pessilani-
mitatis ut
superatur

Ex En-
nio verba
Imperato-
ris, exem-
plo Clatis
militum
ignaviam
incredatis

Salma-
cis fons po-
tus efformi-
nare dicitur .

Enumerat
q. in mor-
tis descri-
mine forti-
tudo sue-
rint .

Fortitudi-
nis defini-
tio Stoico-
trinis .

* Vos etenim iuvenes animum geritis muliebrem ,
Illaq; virgo viri ,

Et si quid huiusmodi :

Salmaci da da spolia sine sanguine , & sudore .

Contraque in laudibus , quæ magno animo , & for-
titer , excellenterque gesta sunt , ea necio quomo-
do quasi pleniore ore laudamus . Hinc Rhetorum
campus de Marathone , Salamine , Plateis , Ter-
mopylis , Leuctris , Stratocle ; hinc noster Co-
cles , hinc Decij , hinc Cn. & P. Scipiones , hinc
Marcus Marcellus , innumerabilesq; alij maximeq;
iple P. Rom. animi magnitudine excellit . Declara-
tur autem studium bellicæ gloriæ , quòd statuas quo-
que videmus ornatu ferè militari .

Fortitudinem , si ab honestate recedat , nomen suum
amittere .

Sed ea animi elatio , quæ cernitur in periculis,
& laboribus , si iustitia vacat , pugnatq; non pro
salute communi , sed pro suis commodis , in vitio
est ; non .n. modo id virtutis non est , sed potius
immanitatis omnem humanitatem repellentis . ita-
que probè definitur à Stoicis fortitudo . cum eam
virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitatè ,
quocirca nemo , qui fortitudinis gloriam consequi-
tus est , insidijs , & malitia , laudem est adeptus .

nihil

nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud, Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. * Itaque viros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplicis veritatis amicos, minimeq; fallaces esse volumus, quæ sunt ex hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. vt enim aq; Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi; sic, vt quisq; animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult Princeps omnium esse, vel potius solus esse. difficile autem est, cum præstare omnibus concupueris, seruare æquitate, quæ est iustitiæ maximè propria. ex quo fit, vt neque disceptatione vincisse, nec vllò publico, ac legitimo iure patiantur, existuntq; in Repub. plerumque largitores, & factiosi, vt * opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pares, sed quo difficilius, hoc præclarus; nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat, fortes igitur, & magnanimi sunt habendi non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. * vera autem, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; se esse maule, quam videri. etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido, qui locus est sanè lubricus; quod vix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.

Magnanimitas à iustitia p̄det. pertinacia elati animi comes.

Potentia cū diuitijs Prouerbiū Socratis pulchra.

Qua difficilia.

Qui gloriæ spe pericula suscipit, ambitiosus, non fortis. Lubricus, anceps, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum fit, in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus gerendis.

Omnino fortis animus, & magnus duabus reb⁹ maximè cernitur; quarum vna in rerum externarum displicentia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neq; homini, neq; perturbatio in animi, nec fortunæ succumbere. altera est res, vt cum ita sis affectus animo, vt suprâ dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime viles, sed vt vehementer arduas, plenaq; laborum, & periculorum, tum causa * vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiam vtilitatem, in posteriore; causa autem, & ratio efficiens magnos viros, est in priore. in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentis facit; id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. nam, & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est; & ea, quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunaq; versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ dilcedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnaq; constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate, nec, qui inuictum se à labore esse præfiterit, vinci à voluptate. Quamobrem, & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quam amare diuitias; nihil honestius, magnificentiusq;, quam pecuniam contemnere, si non habe-

Non inanis aliquo sensu dicitur.

Turpius à voluptate vinci quam dolore.

Humilis animi amare diuitias.

25; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, vt supra dixi, eripit enim liberalitatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, cum cupiditate, & metu, tum etiam aegritudine, & voluptate animi, & iracundia, & tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam tum etiam dignitatem: multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes à negotijs publicis se remouerunt, ad oriumq; perfrigerunt. in his, & nobilissimi Philosophi, longeque Principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec Principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari; his idem propositum fuit, quod & regibus, vt ne qua re egeret, ne cui parerent: libertate vteretur, cuius proprium est sic viuere, vt velis. Quare, cū hoc cōmune sit potentia cupidorū cū ijs, quos dixi, otiosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant, alteri, si contenti sint, & suo, in quo quidē neutrorū omnino contemnenda est sententia, sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta vita est otiosorum; fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. Quapropter, & his forsitan concedendum sit Remp. non capeissentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ sese dederunt; & ijs, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudemque concederent; quibus autem talis nulla est causa, si despiciere se dicant ea, quæ pleriq; admirantur, imperia, & magistratus, his non modo non laudi, verū etiam vitio dandum puto.

Aquabilis animi propria fortitudo.

Fuga negotiorum.

Reges.

Otiosi.

*Non enim
amanda
gloria sed
id. unde
oritur glo-
ria, hone-
stium, &
virtus.*

*Id est, ali-
bi contem-
nunt, ali-
bi minime*

*Maiores
viribus ag-
gredi co-
meritatis
est: quae
possis, in-
his tibi
dissidere,
ignavis.*

puto. quorum iudicium in eo quod gloriam con-
contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu
est non probare, sed videntur labores, & molli-
tias tam offensivum, tum repullarum, quasi quan-
dam ignominiam timere, & infamiam, sunt enim,
cui in rebus contrariis parum sibi consent; volup-
tatem severissime contemnant; in dolore sunt mol-
lores; gloriam negligant; frangantur infamia; atque
ea quidem * non satis constant. Sed his, qui ha-
bent à natura alimenta rerum gerendarum, abie-
cta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt,
& gerenda Respub. est. nec. n. aliter, aut regi civi-
tas, aut declarari animi magnitudo potest. Capel-
sentibus autem Remp. nihil minus, quam philoso-
phis, haud scio an magis etiam, & magnificentia,
& despicientia adhibenda est rerum humanarum,
quam spe dico, & tranquillitas animi, atque secu-
ritas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum gra-
vitate, constantiaq; victuri, quae eo faciliora sunt
philosophis, quò minus patitur multa in eorum vita,
quae fortuna feriat; & quò minus multis rebus egent:
& quae, si quid aduersi eueniat, tam graviter cadere
non possunt, quocirca non sine causa maiores mo-
tus animorum concitantur, maioraque efficienda
Remp. gerentibus, quam quietis; quò magis his,
& magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab-
angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit,
caueat, ne id modo consideret, quam illa res hone-
sta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem,
in quo ipso considerandum est, * ne aut temerè de-
speret propter ignaviam, aut nimis confidat pro-
pter cupiditatem. In omnibus autem negotijs prius,
quam aggrediare adhibenda est preparatio diligens.

*Longè fortius esse civilibus in rebus, quam bellicis ar-
te cellere multis argumentis docet, non nihilq; de se.*

Sed cum plerique arbitrentur res bellicas maio-
res

res esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio: multi enim bella sapè quæsierunt propter gloriæ cupiditatem, atq; in magnis animis, ingenijsq; id plerunque contingit, eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. verè autem si volumus iudicare, multæ res exstiterunt urbanæ maiores, clariolq; quàm bellicæ. quamvis enim * Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citerurq; Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Arcopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud, iudicandum est: illud enim * semel profuit, hoc * semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur, & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Arcopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem, est enim bellum gestum consilio Senatus eius qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lyfandroq; dicere. quorum rebus gestis quamquam Imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas, & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores, Mihi quidem, neque pueris nobis M. Scaurus, C. Mario, neque, cum versaremur in Repub. Q. Carulus Cn. Pompeio cedere videbatur. parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec p us * Africanus singularis, & vir, & Imperator, in excidenda Numantia Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum * Ti. Gracchum interemit, quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim, & bellicam, quoniam vi, manuq; confecta est, sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. vt

C

enim

*Qui Xer-
xem præ-
lio vicit.*

*Persis
Græcia
pulsis, ac
trucidatis
Leges
Atheni-
sibus de-
disse.*

*Lycurgus
legum la-
tor.*

*pausani &
ac Lyfan-
dro duci-
bus ante-
fertur M.
Scaur' &
Q. Car. vi
doliissi-
mi.*

*Marius
& Pōpēi
belli glo-
ria.*

*Minor,
Pauli fi-
lius.*

*Pernicio-
fas Reip.
leges ferē-
tem.*

*Catil-
ina cōiu-
ratione
oppressa.*

*Ter triū-
phavit, de
Afris, &
iterum de
Hispanis,
tertiū de
Miehrida
te & Ti-
grane.*

*Qui hico,
q̄ triduo
secū ē Car-
tagine tu-
lerat in
Senatus of-
fensa, per-
suasit ut
tertiū bel-
lum Pu-
nicū susci-
peretur.*

nonne togæ arma cessere? neque enim in Rep. pe-
riculum fuit grauius vnquam, nec maius otium, ita
consilij, diligentiaque nostra celeriter de manibus
audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa cecide-
runt. quæ res igitur gesta est vnquam in bello tan-
ta? quis triumphus conferendus? licet enim, Mar-
ce fili, apud te gloriarî, ad quem, & hereditas hu-
ius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi qui-
dem certe, vir abundas bellicis laudibus, * Cn. Pom-
peius, multis audientibus, hoc tribuit, vt diceret,
frustra, se tertium triumphum deportaturum, fuisse,
nisi meo in Repub. beneficio, vbi triumpharet,
esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines
non inferiores militaribus, in quibus plus etiam,
quàm in his operæ, studijq; ponendum est. omnino
n. illud honestum, quod ex animo excelso magni-
ficoq; quærimus, animi efficitur, non corporis viri-
bus. exercendum tamen est corpus, & ita afficien-
dum, vt obedire consilio, rationiq; possit in exe-
quendis negotijs, & in labore tolerando. honestum
autem id quod exquirimus, totum est positum in
animi cura, & cogitatione, in quo non minorem
vtilitatem asserunt, qui togati Reip. præsumt, quam
qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpè, aut
confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, vt
* M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in
quo etiam mortui valuit auctoritas. quare expeten-
da quidem magis est decernendi ratio, quàm de-
certandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellan-
di magis fuga, quàm vtilitatis ratione faciamus.
Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud nisi pax
quæsitâ videatur. Fortis verò animi, & constantis
est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultu-
antem de gradu deijci, vt dicitur, sed præsentis ani-
mi vt consilio, nec à ratione dilcedere. quamquàm
hoc animi, illud etiam ingenij magni est præcipere
cogitatione futura, & aliquanto ante constituere,

quid

quid accidere possit in vtrâq; partem, & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, vt aliquando dicendum sit, * Non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioque fidentis. temerè autem in acie versari, & manu cum hoste configere, immanè quiddam, & belluarum simile est, sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors seruituti turpitudiniq; anteponenda.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

De euertendis autem, diripiendisq; vrbibus valde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat, idque est viri magnanimi, rebus * agitatis, punire fontes multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Vt enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui vrbibus rebus bellicas anteponant: sic reperias multos quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, & maiora videantur. numquam omnino periculi fuga committendum est, vt inbelles, timidique videamur: sed fugiendum èt illud ne offeramus nos periculis sine causa, quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem aduersam optare dementis est; subuenire autem tempestatem quauis ratione, est sapientis, eoq; magis si plus adipiscere re explicata boni, quam addubitata mali. periculose autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt: partim Reip. Itemq; alij de vita, alij de gloria, & beneuolen-

Quo etiã euerfa est Carthago qui cū in sequenti a no mortuus esset; tamen valuit, & sepulchri auctoritas contra Nasicam oppositiua sua dente.

Scipionis apophthegma.

Nō sapiendum in vtilis.

Diligenter examini natis.

Magnanim' non nisi idonea de causa pericula suscipit.

Optima Metaphora.

Qua res prius periclitanda.

neuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareq; paratius de honore, & gloria, quam de ceteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profunderere pro patria parati essent; iidem gloriae iacturam ne minimam quidem facere velent, ne Rep. quidem postulante: ut * Callicratidas, qui, cum Lacedaemoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Argiuis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant, quibus ille respondit, Lacedaemonios, classe illa amissa, aliam parare posse: sed fugere sine suo dedecore non posse, atque haec quidem Lacedaemonijs plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua, cum * Cleombrotus inuidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedaemoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius de quo, Ennius.

Ab officio magnanimi recessit qui classis quam priuata gloriae iacturam facere maluerit.

Lacedaemonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus magna suorum clade.

Fortis est falsam in famam committere.

Magnanimitas, est publica commoda suis anteponere.

Magistratus aequus omnibus.

*Vnus homo nobis cunctando restituit rem,
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; veri nunc gloria claret.*

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. sunt enim qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit tamen inuidiae metu non audent dicere.

Omnino, qui Reipub. praefuturi sunt, duo Platonis praecipua teneant; vnum ut utilitatem ciuium sic tueantur, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum ut totum corpus Reipub. curent, ne dum partem, aliquam tuentur, reliquas deserant - ut enim tutela, sic procuratio Reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissi, gerenda est, qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt

negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. ex quo euenit, vt alij populares alij studiosi optimi cuiusq. videatur, pauci vniuersoru. hinc apud Athenientes magnæ discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia, quæ grauis, & fortis ciuis in Rep. dignus principatu fugit, atque oderit, tradetq; se totum Reip. neque opes, aut potentiam consecrabitur, totamq; eam sic tuebitur, vt omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium, aut inuidiam quemquã vocabit: omninoque ita iustitiæ; honestatiq; adherescet, vt, dum eam conseruet quamuis grauius offendat, mortem appetat potius quam deserat illa, quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

Miserima est omnino ambitio, honorumq; contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem, similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius Remp. administraret, vt si naute certarent, quis eorum potissimum gubernaret, idẽque præcepit, vt eos aduersarios existimemus, qui arma contraferant; non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Ira moderari, proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi, qui grauius irascendum, inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis viri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & iuris æqualitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur, aut intempestiuè accedemus

partiu studio vacuo. optimatẽ dicit.

Fortis, vt nõ recusat inuidiã. ita nec temerè arcessit.

Africanus ex Africa Marcellus ex Macedonia eodem anno triumphauerunt.

*Morostas
contra offi-
cium for-
titudinis.*

tibus, aut imprudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reipublicæ causa severitas, sine qua administrari ciuitas non potest.

In animaduertendo maximè ob ira temperandum.

Horatius.

*Virtus est
mediū vi-
riorum v-
trique
reductū.
Stoici affe-
ctibus va-
sare.*

*Peripate-
zici mode-
rari sapien-
tè volunt.*

Omnis autem, & animaduersio, & castigatio contumelia vacare debet, neque ad eius, qui puniunt aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quam culpa sit; & ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. numquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet, Peripareticis: & rectè placeat, modò ne laudaret iracundia, & diceret vtiliter à natura datâ: illa verò omnib⁹ in reib⁹ repudianda est: optandumq; , ut ij, qui præsunt Reipubl. legum similes sint: quæ ad puniendū non iracundia, sed æquitate ducuntur.

Magnanimi est neque secundis rebus inolescere, neque deijci aduersis.

Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam magnopere, fastidium, arrogantiamque fugiamus: nam ut aduersas res, sic secundas immoderatè ferre leuitatis est; præclaraque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem rebus gestis, & gloria superatum à filio, facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse; itaque alter semper magnus, alter sapè turpissimus fuit, ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quanto superiores

superiores simus, tantò nos submissius geramus. Panatius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere, vt equos propter crebras contentiones praliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere soleant, vt his facilioribus possint vti; sic homines secundis reb⁹ effrenatos, sibi que * præfidentes, tamquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, vt perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maximè est vtendum consilio amicorum; hisque etiam maior, quam antè tribuenda est auctoritas. iisdemque temporibus cauendum est, nè assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est, tales enim nos esse putamus, vt iure laudemur. ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines, inflati opinionibus turpiter iridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hæctenus.

*Africanus.
apophteg.*

*Nisi ita
fidentes.*

*Magnam
mus assen-
tationes
non recipit*

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud autem si est iudicandum. maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui Rempub. regant, quod eorum administratio latissimè pateat, ad plurimosq; pertineat; esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus continerent, aut interiecti inter Philosophos, & eos, qui Rempub. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius vtu suos, potiusq; & amicis impartientes, & Reipub. si quando vsus esset, quæ primum bene parta sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso; tum quamplurimus modo dignis se vtilem præbeat; deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potius, luxuriamq; quam liberalitati, & beneficentiæ, pateat;

*Vti Pom-
ponius Ar-
ticus.*

*Priora
tria ad ne-
gotialē vi-
tam.*

*Posteriora
ad otiosā
pertinent.*

hæc præscripta seruantem licet magnificè, grauitè,
animosèq; viuere, atque etiam simpliciter, fideli-
ter, vitæq; hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons temperantia, quam Aristote-
les moderationem esse putat cupiditatum, earum dum-
taxat, qua circa gula, & Veneris voluptates versantur,
Temperans, inquit, ea cupit, qua oportet, & ut oportet, &
quando oportet, huius est caput, ut cupiditas rationi paveat,
sicut puer pedagogo. inde oritur illud decorum, quod quæ-
admodum à natura, ac cæteris circumstantijs ducatur,
omneq; vitæ officium cohonestet, diuinitus tradit Cicero.

Decorũ ho-
nesti co-
esit.

Sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis di-
cendum sit, in qua verecundia, & quasi quidam,
ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omniq;
sedatio perturbationum animi, & rerum modus cer-
nitur. hoc loco continetur id, quod dici Latine
decorum potest, Græcè enim *πρόπον* dicitur.
Huius vis est ea, ut ab honesto non queat separari:
nam, & quod decet honestum est, & quod hone-
stum est, decet. qualis autem differentia sit hone-
sti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari po-
test; quidquid enim est, quod deceat, id tum ap-
paret, cum antegressa est honestas.

Duplex decorum, generale, quod in omni officio sitũ
est, & speciale, quod temperantiam proprie consequitur.
Diuus Ambrosius generale decorum accepit, quod ex har-
monia, & consensu omnium inter se virtutum existit,
quare relucet in concordia vniuersitatis: speciale, quod
in vna quapiam parte relucet: potissimum tamen in
temperantia.

Decorum
in prudẽ.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de
qua hoc loco differendum est, sed etiam in *tribus
supe-

superioribus, quid deceat, apparet. nam, & ratio-
 ne uti, atque oratione prudenter, & agere, quod
 agas, consideratè omnique in re, quid sit veri, vi-
 dere, & tueri decet; contraq; falli, errare, labi, de-
 cipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum
 esse. Et iusta omnia decora sunt, iniusta omnia
 contra, ut turpia, sic in decora. Similis est ratio
 fortitudinis. quod enim viriliter, animoque magno
 fit, id dignum viro, & decorum videtur; pertinet
 quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico,
 decorum, & ita pertinet, ut non recondita
 quadam ratione cernatur, sed sit in promptu; est
 enim quiddam, idq; intelligitur in omni virtute,
 quod deceat: quod cogitatione magis à virtute
 potest, quàm re separari: ut enim venustas, &
 pulchritudo corporis fecerni non potest à valetu-
 dine, sic hoc, de quo loquimur, decorum,
 totum quidem illud est cum virtute confusum,
 sed, mente, & cogitatione distinguitur. Est au-
 tem eius descriptio duplex, nam, & generale
 quoddam decorum intelligimus, quod in omni
 honestate versatur, & aliud huic subiectum, quod
 pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud
 superius sic fere definiri solet: decorum id esse,
 quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo,
 in quo natura eius à reliquis animantibus differat.
 Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic defi-
 niunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ
 consentaneum sit, ut in eo moderatio, & tempe-
 rantia appareat cum specie quadam liberali. hæc
 ita intelligi à Philosophis, possumus existimare ex
 eo decoro, quod Poetæ sequuntur: de quo alio
 loco plura dici solent. sed tum seruare illud Poe-
 tas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque
 persona dignum est, & fiet, & dicitur: ut si aut
 Aæcus, aut Minos diceret.

*tia, iusti-
 tia. fortitu-
 dine conse-
 fit.
 Decorum ita
 fitia,*

*Decorum
 ab honesto
 re non se-
 paratur.*

*Idest hæc
 nestia.*

Horatius
reddere

persona scit
conuenien-
tia cuique

Thyestes,
cui filium
epulandi
frater At-
reus appo-
suit.

Decorum
poetarum
honestis;
ac turpibus
commune.

Decorum
in ordine,
constantia,
& modo si-
tum.

Differen-
tia iustitia
& verecun-
dia.

Violamus
iniuria, of-
fendimus
immode-
stia.

Oderint, dum metuant; at,
Natis sepulchrum ipse est * parens.

Indecorum videtur, quod eos fuisse iustos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur. est. n. digna persona oratio. sed poetæ, quid quemque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, praestantiaque animantium reliquorum; quo circa poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat, videbunt, nobis autem cum à natura constantia, moderationis, temperantia verecundiaque partes datae sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus, efficitur, ut & illud quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late futurum sit appareat, & hoc quod spectatur in vnoquoque genere virtutis. ut. n. pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum quibuscumque viuunt ordine, & constantia moderationem dictorum omnium, atque factorum. Adhibendo est igitur quaedam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusque, & reliquorum; nam negligere, quod de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & verecundiam. Iustitiae partes sunt, non violare homines; verecundiae, non offendere; in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Offi.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conseruationemq; naturæ, quam si sequemur ducem, numquam oberrabimus, sequemurq; & id * quod acutum, & perspicax naturæ est, & id * quod ad hominum societatem accomodatum, & id * quod uehemens, atque forte; sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accomodati sunt.

*Prudētia.
Iustitia.
Fertitudo.*

Fontem omnis esse modestia, ut appetitus pareat rationi, at hunc ipsum putat Ambrosius omnium officiorum primarium esse fontem.

Duplex est enim vis animorū, atque naturæ vna pars in appetitu posita est, quæ est * ἐπιθυμία Græcè, quæ hominem huc, & illuc rapit. Altera in ratione, quæ docet, & explanat, quid faciendum fugiendumq; sit. ita fit; ut ratio præsit, appetitus uerò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia, nec uerò agere quidquam, cuius non possis causam probabilem reddere. hec est, ut appetitus rationi obediant, eamq; neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deserant, sintq; itanquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis constantia, omnifq; moderatio: nam, quia appetitus longius euagantur, & tamquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt: relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt * subiecti lege naturæ. à quib⁹ non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate nimia gessunt; quorum

*Quam in
libris de
sensibus ap
petitione
uocat, unde
oriuntur
ideest per
turbationes.*

*Appetitus
rationi lege
naturæ
subiecti.*

quinquaginta

omnium vultus, voces, motus statulq; mutantur. ex quibus illud intelligitur, (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, ledandoque excitandamq; esse animaduersionem, & diligentiam, vt nequid temerè, ac fortuito, inconsideratè, negligenterq; agamus: neque enim, ita generati * natura sumus, vt ad ludum, & iocum facti videamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco vt illis quidem licet, sed, sicut somno, & quietibus ceteris, tum, cum grauibus, serijsq; rebus satisfecerimus; ipsumque genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. vt enim pueris nõ omnem licentiam ludendi damus, sed eam que ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Natura nos ad seueritatem generat.

Licentia nõ omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate, & facecia.

Duplex omnino est iocandi genus, vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscænum; alterum elegans, vrbatum, ingeniosum, facetum, quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comædia, sed etiam pilosophorum Socraticorum libri referti sunt; multa; multorum facetè dicta, vt ea, quæ à sene Catone sunt collecta que vocantur ἀποειρηματα, Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus; alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscænitatis.

Duplex iocandi genus.

Censorio. Grauis & breuis sententia.

Et honesti lusus modum assequendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatiq; voluptate in aliquam turpitudinem delectamur. suppedi-
tant *

tant * autem, & campus noster, & * studia vendendi honesta exempla ludendi.

Subministrant Venatio.

Animi delectatio ab honestis studijs petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè reijcienda, aut quam parcissime adhibenda.

Sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq; bestijs antecedit. illæ enim nihil sentiunt, nisi voluptatem. ad eamq; feruntur omni impetu; hominis autem mens dicendo alitur, & cogitando semper aliquid, aut inquit, aut agit, videndiq; & audiendi delectatione ducitur, qui etiam, si quis est paullo ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam, homines non re sed nomine.) sed si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. ex quo intelligitur * corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiæ, eamq; contemni, & reijci oportere, sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque victus, cultusq; corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligimus, quàm sit turpe diffuere luxuria, & delicate, ac molliter viuere, quàmq; honestum, parcè, continenter, leuere, sobrieq;

Voluptas homine indigna.

Animaduerte lector ordinem. primum ostendit, quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem. Deinde quid secundum hominis præstantiam; deinceps quid deceat vniuscuique personam, vel natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Duabus personis à natura homo induitur, una communi, altera propria.

Virile quoddam dignitas, muliebres venustas habet

Qui nisi esset p. insidias interfectus, bellum aduersus Persarum regem dux electus vniuersa Gracia consensu gestisset.

Intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum vna est communis ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius, qua antecellimus bestiis, à qua omne honestum, decorumq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est tributa. vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt: (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itaq; in formis, alijs dignitatem* inesse, alijs venustatem) sic & in animis existunt etiam maiores varietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisque de industria in C. Cæsare, L. filio, ac iisdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolefcente singularis seueritas, in C. Lelio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. de Græcis autem, dulcem, & facetum, festiuoque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *ἰσπῶρα* Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra, Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consequutos sine vlla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Poenorum: ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus. facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, percipere hostium consilia, in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phæream Iasonem ceteris anteponunt, imprimisque verutum, & callidum factum Solonis: qui quo, & tutior vita eius esset, & plus aliquanto Reip. prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alij, qui quiduis perpetiantur, & cuius deseruiant, dum quod velint, consequantur: vt* Syllam, & M. Crastum videbamus. quo in genere verutissimum, & patientissimum Lacedæmoniū Lysandrum accepimus; contraque Callicratidam, qui præfectus classis proximimus

ximus post Lylandrum fuit, itemque in *sermoni-
 bus alium quidem videmus, quamuis prapotens sit,
 efficere, vt vnus de multis esse videatur, quod in
 Catulo, & in patre, & in filio, idemq; & in Q.
 Mucio Mancino vidimus: audiui, & maioribus na-
 tu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contraq;
 patrem eius illam, qui Tib. Gracchi* conatus per-
 ditos vindicauit nulla comitatem habuisse sermonis;
 necnon Xenocratem quidem seuerissimum philo-
 sophorum, ob eamque rem ipsam magnum, cla-
 rumq; fuisse. Innumerabiles alia dissimilitudines sūt
 naturæ, morumque minimè tamen vituperandæ
 rum. Admodum autem tuenda sunt sua cuique nō
 vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum,
 illud, quod quærimus, retineatur. sic enim est fa-
 ciendum, vt contra naturam vniuersam nihil con-
 tendamus, ea tamen conseruata, propriam natu-
 ram sequamur, vt etiam si sint alia grauiora, atque
 meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula
 meriamur: neque enim naturæ attinet repugnare,
 nec quidquam sequi, quod assequi nequeas; ex quo
 magis emergit, quale sit decorum illud: ideo, quia
 nihil decet inuita, vt aiunt, Minerua, idest aduer-
 sante, & repugnante natura. omnino, si quicquam
 est decorum, nihil est profecto magis, quam æqua-
 biliras vniuersæ vitæ, tum singularum actionum:
 quam conseruare non possis, si aliorum naturam
 imiteris, omittas tuam. vt enim sermone eo debe-
 mus vti, qui notus est nobis, ne, vt quidam Græ-
 ca verba inculcantes, iure optimo, rideamur, sic in
 actiones, omnemque vitam nullam discrepantiam
 conferre debemus. atque hæc differentia natura-
 rum tantam habet vim, vt nonnumquam mortē sibi
 ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa
 non debeat. non enim alia in causa *M. Cato. fuit,
 in alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. at-
 que ceteris forsitan vitio datū esset, si se interemis-
 sent, propterea quod eorum vita lenior, & mores
 fuerant

*Valer.
 Max. Va-
 fri. & ad
 omnia ver-
 satiles.*

*Comita-
 & affabili-
 tas.*

*Contra
 Rem.*

*Non frue-
 stra cū na-
 tura pu-
 gnandum.
 Horat. Tu
 nihil inui-
 ta dices fa-
 cie sue Mi-
 nerua.*

*Cato. Vti-
 cen. sibi
 mortē cō-
 sciuit.*

*Quarum
hospitio
Vlysses a-
liquam-
diu usus
est ut pro-
cos uxoris
perderet.*

*Histrio-
nes à sce-
na.
Tragœ-
dia de
Thebis
scriptis.*

fuerant faciliores, Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamque ipse perpetua constantia roborasset, semperque in proposito, susceptoque consilio permanisset, moriendum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa patius est Vlysses in illo errore diuturno, cum, & mulieribus (si * Circe & * Calypso mulieres appellandæ sunt) interuiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse vellet: domi verò etiam contumelias feruorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando quod cupiebat, perueniret. at Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui; eaq; moderari, nec velle experiri quàm se aliena deceant. id enim quemque decet, quod est cuiusq; suum maximè. suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se, & vitiorum, & bonorum suorum iudicem prabeat: ne * scenici plus, quàm nos videantur habere prudentiæ. illi .n. non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui enim voce freti sunt, * Epigones, Medeamque qui gestu, Menalippam, Clytemnestram: semper Rupilius, quem egrediemini, Antiopam; non sæpè Aelopus Aiacem: e. g. histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res apertissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus; sin aliquando necessitas nos ad ea detrulerit, quæ nostri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimum indecorè facere possimus, nec tam est enitendum, ut bona quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Decorum ab ijs, qua nobis fortuna attribuit, qua ve nobis iudicio ipsi asciuiimus.

Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiun-

adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismetipsis iudicio nostro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaque, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur; Ipsi autem, quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur: itaque se alij ad Philosophiam, alij ad ius civile, alij ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mauius excellere; quorum verò patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere, vt Q. Mucius P. filius in iure civili, Paulli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus: * Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenij gloriæ adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli omnia imitantes maiorum, suum quoddam institutum consequantur; maximèque in eo plerumque elaborant, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia cum quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

Constituendum genus vitæ & institutum.

In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ, quæ deliberatio est omnium difficillima; ineunte n. adolescentia, cum inest maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisque genus ætatis degendi constituit, quod maximè adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuque viuendi, quam potuit, quod optimum esset, iudicare. Nam, quod Hercules Prodicus dicit, (vt est apud Xenophontem) eum primum pubesceret, quo tempus à natura ad

D deligen-

*Qua quisq;
studia
maximè
sequitur.*

*Inclutus
dux Athe
niensium.*

*Homines
noti.*

*Lib. 2.
memora
bilium.*

Vt in fabulis est.

Recta via vnde contingat.

In deligendo vite genere ad suam quisque naturam consilium omne reuocet.

Id est constantia.

Quomodo mutandum genus vite.

deligendum, quam quisque viam viuendi sit ingref-
 furus, datum est, exisse in iolaudinem, atque ibi
 sedentem diu secum, multumque dubitasse, cum
 duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram vir-
 tutis, vtram ingredi melius esset: hoc Herculi, *
 Iouis fati edito, potuit fortasse contingere, nobis
 non item, qui imitamur quos cuique viam est, at-
 que ad eorum studia, institutaque impellimur. Ple-
 rumque autem parentum præceptis imbui, ad eor-
 um consuetudinem, moremque deducimur, alij
 multitudinis iudicio feruntur, quæque maiori parti
 pulcherrima videntur, ea maximè exoptant, non-
 nulli tamen, siue felicitate quadam, siue bonitate
 naturæ, siue parentum disciplina, rectam vite se-
 quuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus
 eorum, qui aut eccellente ingenij magnitudine, aut
 præclara eruditione, atque doctrina, aut vtrâque
 re ornat, spatium deliberandi habuerunt, quem po-
 tissimum vite cursum sequi vellent. In qua delibera-
 tione ad suam cuiusque naturam consilium est omne
 reuocandum. nam cum in omnibus quæ aguntur,
 ex eo modo, quo quisque natus est, vt supra dictum
 est quidem deceat, exquirimus: tum in tota vita
 constituenda multo est eius rei cura maior adhiben-
 da, vt constare in vite * perpetuitate possimus no-
 bismetipsis, nec in vllò officio claudicare. Ad hanc
 autem rationem quoniam maximam vim natura
 habet, fortuna proximam, vtriusque omnino ratio
 habenda est in deligendo genere vitæ, sed nature
 magis, multo enim, & firmior est, & constantior,
 vt fortuna nonnumquam ipsa mortalis, cum immor-
 tali natura pugnare videatur. Qui igitur ad nature
 suæ non vitiosa genus consilium vitæ omne contulerit,
 is constantiam teneat: id enim maximè decet;
 nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere
 vitæ; quod si acciderit, (potest autem accidere)
 faciendâ * morum, institutorumque mutatio est.
 tum igitur mutationem si tempora adiuvabunt, fa-
 cilis,

cilius, commodulque faciemus; sin minus, sensim erit pedetentimque facienda, vt * amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere centent sapientes, sensim disfluere, quam repente praecidere. commutato autem genere vite, & omni ratione curandum est, vt id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse maiores, primam illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda, deinde si natura non ferret, vt quædam imitari possint, vt superioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptauit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis, esse quam ille fuerat sui; si igitur non poterit siue causas defenditare, siue populam concionibus tenere, siue bella gerere, illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsi potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam: quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Adolescentiam, quæ propriè deceant.

Est igitur adolescentis maiores natu vereri, ex hisque eligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atque auctoritate nitatur. Incuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiaque; & animi, & corporis, vt eorum, & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria, atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundia:

*Amicitia
sensim dis
suenda,
Sic loquitur
est is
Lulio. 248*

*Decorum
ab ætate.*

Verecundia.

Disciplina.

Industria

quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint.

Senectutem, qua deceant maximè.

Exercendus animus?

Turpis res desidiofa senectus.

Luxuria turpis, libi to intemperans turpissima.

Boni civis officium.

Hospitis officium.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda verò opera, ut amicos, & iuventutem, maximè Rempub. consilio, & prudentia quamplurimum adiuvent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quam ne languori, desidiaq; se dedit: luxuria verò cum omni ætate turpis, tum senectuti foedissima est. sin autem, & libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est, quod, & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam,

Magistratus personam qua deceant.

Ac ne illud quidem alienum est de magistratuuum, de priuarorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium cuius magistratus intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque submissum & abiectum, neque se effertentem, tum in Republ. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim, & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. * Peregrini autem, & incolæ officium est nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèq; in aliena esse Republ. curiosum, ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam.

Decorum à cultu, motuq; corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu certitur, idq. positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilius ad eloquendum, sed satis facile erit intelligi. in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos viuamus, his quoque de rebus pauca dicantur.

Decorum, quibus in rebus consistat.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi. Res item quasdam inhonestè vel fieri palam, vel apertè nominari.

Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta eam posuit in pròptu; quæ autè partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contextit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis, ipsiq; necessitati dant operam, ut quam occultissimè pareant; quarumq; partium corporis vsus sunt necessarij, eas neque partes, nec earum vsus suis nominibus appellant; quodq; facere non turpe est, modo occultè, id dicere obscenum est, itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia vacat, nec oratio obscenitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt * Stoici Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sint nominibus appellemus suis, latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est sed dicitur non obscenè; liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: pluraq; in eam sen-

Stoici nihil dictu putabant obscenum, quod factu turpe non esset.

tentiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumq; comprobatione, fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, vultus oculi, manuum motus, teneant illud decorum; quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid effeminatum, aut molle, aut ne quid durum, aut rusticum sit; nec vero histrionibus, oratoribusq; concedendum est, ut ijs hæc apta sint nobis dissoluta. scenicorum quidem mos tantam habet à veteri disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. verentur, enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quedam aperiuntur, aspiciantur non decore. * nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum foceris quidem generi non lauantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

*Exemplū
verecundia
in scenicis.*

*Item in
Romanis.*

*Quæ forma virum, quæ feminam deceat, & quatenus
utriusque colenda, quis item gestus qui motus decorus.*

*Dignitas
virorum,
venustas
mulierū.
De gestu.*

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo & à forma remoueaturn omnis viro non dignus ornatus, & huic simile vitium in * gestu motuq; caueatur; nam & palæstrici motus sæpè sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant, & in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis; Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis, tantumq; fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in * gestu

*Mūditas
media in-
ter elegan-
tiam vicio-
sam, & a-
grestem ne-
gligentiā.*

mollio-

mollioribus, vt similes pompam ferculis esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant, quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationes, alteri appetitus. cogitatio in vero exquirendo maximè versatur, appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, vt cogitatione ad res quam optimas vtamur, appetitum rationi obedentem praebeamus.

Duplex orationis genus rhetoricum, & quotidianum.

Et quoniam magna vis orationis est, eademque duplex; altera contentionis, altera sermonis, contentio disceptationibus tribuitur iudiciorum, concionum, seratus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta Rhetorum sunt multa; nulla sermonis, quamquam haud scio, an possint hæc quocumque esse. sed discuntur studiis inueniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt tria; Rhetorum turba referta omnia; quamquam quæ vt verborum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermone[m] pertinebunt, sed cum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis, vt utrumque omnino à natura petendum est. verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presbè loquentium, & Iuuen. quid fuit in * Catullis, vt eos exquisito iudicio putares vii litterarum? (quamquam erant litterati) sed & alij. hi autem optimè vt lingua Latina putabantur. sonus erat dulcis lit-

De gressu.

Horatius.
Sapè uoluit q. curabat fugiens ho. te
psapè uoluit qui Iuuenis sacra ferret.

Et uerbo docet, quam nulla cupiunt.

Patre, & filio.

*Idest odio
sum, &
affectatū.*

teræ neque expressæ, neque oppressæ, ne aut obscuro esset, aut * nimis putidum. Sine contentione vox nec languens, nec canora. vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta; sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale verò conditus, & facetijs Cæsar. Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus quod deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maximè excellunt, lenis, minimeque pertinax; insit in eo lepos, nec verò tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios, sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam vtendum putet, ac videat in primis, quibus ide rebus loquatur; si serijs, seueritatem adhibeat; si ocosis, leporem: in primis prouideat, ne * sermo vitium aliquod indicet inesse moribus, quod maximè tum solet euenire cum studiosè de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuerè, maledice, contumelioseq; dicitur. Habentur autem plerumq; sermones, aut de domesticis negotijs, aut de Rep. aut de artium studijs, & doctrinæ. Danda igitur opera est, vt fietiam aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio; sed vt cumque aderunt res, (neque enim ijdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur.)

*Sermo in
dix morū.*

*Modus in
sermone.*

*Sermo vti
ees omni
per serba
tione.*

animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare: ne aut ira exultat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia,

*Ignominiam quod à Consulatu repul-
sus calamitatem, quod repetuntur reus.*

tum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessio-
nem adiunxit ædibus. Itaque ille in suam do-
mum Consulatum primus intulit; hic summi, &
clarissimi viri illius, in domum multij licatam, non
repuliam solum retulit, sed ignominiam, & cala-
mitatem; ornanda est enim dignitas domo, non
ex domo dignitas tota quærenda, nec domo do-
minus, sed domino domus honestanda est. Et, vt
in ceteris habenda ratio, non sui solum, sed etiam
aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hos-
pites multi recipiendi, & admittenda hominum,
cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxi-
tatis: aliter ampla domus dedecori domino sapè fit,
si est in ea solitudo, & maxime, si aliquando alio
domino solita est frequentari. odiosum est enim,
cum à prætereuntibus dicitur; domus antiqua,

*Cum Casar-
iani ha-
bitent in
Pompeia-
norum adi-
bus.*

* his temporibus, in multis licet dicere. Cauen-
dum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra
modum sumptu, & magnificentia proleas. quo in
genere multum mali etiam in exemplo est: studio-
sè enim pleique, præsertim in hac parte facta,
principum imitantur: vt I. Iuculli summi viri vir-
tutem, cuius quam multi villarum magnificentiam
imitati sunt: quarum quidem certè est adhibendus
modus, ad mediocritatem reuocandus; eademq;
mediocritas ad communem usum, cultumq; vitæ
referenda est. Sed hæc hæctenus.

Tria omni in vita seruanda.

*Et consilio
non cupi-
ditate sus-
cipiuntur.*

In omni autem actione suscipienda, tria sunt te-
nenda: primum, vt appetitus rationi pareat, quo
nihil est ad officia conseruanda accommodatius,
deinde, vt animaduertatur, quanta illa res sit, quam
efficere velimus, neu miror, neu maior cura,
& opera suscipiatur, quam causa postulet. tertium
est, vt caueamus, vt ea, quæ pertinent ad libera-

lem speciem, & dignitarem moderanda sint. modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtinere rationi.

Decorum à loco, ac tempore.

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. hæc autem scientia continet eam, quam Græci *εὐταξίαν* nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest. sed illa est *εὐταξία*, in qua intelligitur ordinis conseruatio itaque, vt eadem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis vt * modestia sit scientia earum, rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore: nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis. locum autem actionis opportunitatē, temporis esse dicunt. tempus autē actionis opportunū Græci *εὐκαιρία* Latine appellatur occasio; sit, vt modestia hæc, quam interpretamur ita, vt dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatiōe, & temperantia, & alijs similibus virtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem quibuscum viuimus, nunc dicenda sunt.

Quid quo loco, ac tempore dedecent, decentq;

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, vt quæ admodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta & inter se, & conuenientia, turpe est enim

*Modestia
definitio.*

*Ordinis
definitio.*

Anaxagora physici auditor.

enim valdèq; vitiosum in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem, Bene * Pericles, cùm haberet collegam, in pratūra Sophoclem, hìq; de communi officio conuenissent; & calu formosus puer prateriret dixissetque Sophocles, ò puerum pulchrum Pericle; at enim Pericles prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atq; hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione * caruisset; tanta vis est, & loci, & temporis, vt, si quis, cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum, ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur; at, hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur inciticia temporis, sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruerfitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant; quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum: vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paullum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet: sic videndum est in vita, ne fortè quid discrepet, vel multò etiam magis, quò maior, & melior actionum, quam sonorum concentus est, itaque, vt in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt, sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animaduersoresq; vitiorum, magna intelligimus sæpè ex paruis, ex oculorum obtutu, superciliorum, aut remissione, aut contractione:

Nudis corporibus athleta certabat.

Harmonia ut in fidibus ita, & in vita.

Ne minimis quidem in rebus opporet à loco, ac tẽpore dissentire.

ex mæstitia, ex hilaritate, ex risu, ex loquutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus facile iudicabimus, quid aptè eorum fiat, quid ab officio, naturaque discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare, vt, si quid deceat in illis vitemus, & ipsi. Fit. n. nescio quo modo, vt magis in alijs cernamus, quam in nobis metipsis.

fis, si quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in discendo, * quorum vitia imitantur emendandi causa magistri. Nec verò alienum est, ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu peritos, & quid his de vno quoque genere officij placeat, exquirere; maior enim pars eo fere deferri solet, quò à natura ipsa deducitur, in quibus videndum est non modò, quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque èt, qua de causa quisque sentiat. Vt enim * pictores etià ij, qui signa fabricant, & verò etiam poète, suum quisque opus à vulgo considerari vult, vt, si quid reprehensum sit à pluribus id corrigatur, hique & secum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio per multa nobis, & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum. illa enim ipsa præcepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, vt si quod Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemque ciuilem fecerint, loquuntur sint, idein sibi arbitrentur licere: magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequabantur. Cynicorum verò ratio tota est reiicienda; est enim inimica verecundiæ sine qua nihil rectum esse potest, nihil nestum. Eos autem, quorum vitæ perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de Rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes aliquo honore, aut imperio affectos obleruare, & colere debemus; tribuere èt multam senectuti, cedere ijs, qui magistrarum habebunt, habere delectum ciuis, & peregrini; ipso quoque peregrino, priuatim ne publice venerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, leruare debemus.

*Pro ij,
quorum
vitia.*

*Id de
Apelles
refert. Pl.
lib. 35. c.
10. & de
Marone
i-
tè listeris
proditū est*

*Socrates
reus factus,
quod A-
theniensi
institutum
cōtēneret.*

*Horat:
Ois Ari-
stippū de-
cuit color.
Quorum
princeps
Diogenes.
Quid er-
ga quāq;
personam
deccat.*

Qua artes, & qui quæstus sordidi, qui contra liberales

*Aucto-
rumentū,
præmium,
obligatio.*

*In Eun-
cho.
Artes
honestæ.*

*Merca-
tura copi-
osa citra
vanitatē.*

*Læus a-
gricultura*

Iam de artificijs, & quæstibus, qui liberales habendi qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ij quæstus, qui in odia hominum incurrunt, vt portitorum, & foeneratorum. Iliberales autem, & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant, nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quidquam est turpius vanitate: opificesq; omnes in sordida arte veriantur. nec verò quidquam ingenuum potest habere officina: minimeq; artes probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarij, lanij, coqui, factores, piscatores, v. ait * Terentius, adde his, si placet, vnguentarios, salatores, totumq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas quæritur, vt medicina, architectura, vt doctrina rerum honestarum, hæc sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est; si magna, & copiosa, multa vndique apportans, multiq; sine vanitate impartiens, non est admodum vituperanda: atque etiam, si satiata quæstu, vel contenta potius, vt sæpe ex alto in portum; sic ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agriculturâ, melius, nil vberius, dulcius, nil libero homine dignius, de qua quoniam in Catone maiore satis multa diximus, illinc assumes quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis quem admodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpè contentio, & comparatio, de duobus honestis, utrum honestius, qui locus à Panætio est prætermissus: nam cum omnis honestas manet à partibus quattuor, quarum * una sit cognitionis, * altera communitatis * tertia magnanimitatis, * quarta, moderationis: hæc in diligendo officio sæpè inter se comparentur, necesse est. placet igitur, aptiora esse naturæ ea * officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducuntur. idq. hoc argumento confirmari potest; quod si contingerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur, quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret, & contempletur: tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princeps quæ omnium virtutum est illa sapientia quam σοφία Greci vocant, prudentiam .n. quam Greci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia. illa autem sapientia, quam principem dixi rerum e. diuinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certè, necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum; etenim cognitio, contemplatioq. naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est. atque si optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat. quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaque rerum natura,

*Prudētia,
Iustitia,
Fortitudo
Temperantia.
Potior
iustitia,
qua prudentia.*

*Prudentia
quid.*

*Sapientia
quid.*

natura, ut, si ei tractati contēplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenque patrie, cui subuenire, opulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur studijs, officijq; scientia præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem; qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt; nam, & erudierunt multos, quò meliores ciues, utilioresque rebus suis publicis essent, ut Thæbanum Epaminondam Lisis Pythagoreus, Siracusum Dionem Plato, multiq; multos nosq; ipsi, quidquid ad Remp. attulimus, si (modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus, neque solum viui, atque præsentis studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec .n. locus ullus prætermisus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam Reip. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videntur, ita illi ipsi doctrinæ studijs & sapientiæ dediti, ad omnium utilitatem suam sapientiam prudentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quæ cogitatio in seipsa vertitur; eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. atque, ut apum examina non figendorum fauorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multò etiam magis natura congregari adhibent agendi, cogitandq; solertiam; itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus trēdis, id est ex

societate

*Idest,
carius.*

*Pythago-
ra disci-
pulus.*

*A Plato-
ne.*

*Eloquē-
tia ad cō-
munitatis
commoda
utilior,
quàm cōtē-
platio.*

societate generis humani attingat rerum cognitionem, soliuaga cognitio, & ieiuna videatur: itemque magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneque humana, feritas sit quaedam, & immanitas. ita fit, vt vincat cognitionis studium contumaciatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam propter necessitatem vitae, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus. iccirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem, quod, si omnia nobis quæ ad victum, cultumque pertinent, quasi * virgula diuina, vt aiunt, suppedirentur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omiffis, totum se in cognitione, & scientia collocaret, non est ita: nam, & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Iustitiâ ne, an Temperantia potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi, modestiæque semper anteponenda, non placeat. sunt enim quædam partim ita foeda, partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Possidonius collegit per multa, sed ita tetra quædam, ita obscœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscepit quisquam Reip. causa, nec Respub. quidem pro se suscipi volet. sed hæc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, vt intersit Reip. quidquam illorum facere sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officijs diligendis, hoc genus officiorum excellere, quod tenetur hominum societate, etenim cognitionem, prudentiamque sequetur con-

Communitatem magis, ac prius secundum naturam hominis esse, quam cognoscendi cupiditatem ideo enim discimus vt societatem adsumemus. non ideo coniungimur, vt cognoscamus idque Metaphora docet.

Id est citra nostram operam, prouerbiale.

De gradibus officiorum.

Gellius lib. 5. cap. 13.

fiderata actio, ita fit, vt considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hæc tenus. patefactus est enim locus ipse, vt non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstat, intelligi possit, vt prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis, intelligi potest, non solum id homines so-

lere dubitare, honestumne

an turpe sit, sed etiam,

duobus propositis

honestis, utrū

honesti?

Hic

locus à

Panætio est,

vt sup. dixi, prætermisus. Sed iam ad reliqua pergamus.

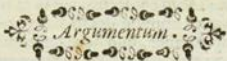
M. T. C. Offic. Primi Lib. finis.

M. T. CICERONIS OFFICIORVM

AD MARCVM FILIVM,
LIB. II.

*Superiore libro duas proposita initio diuisionis partes
absoluit, quid honestum, quid contra, & in honestis,
vtrum honestius: in hoc de alteris duabus promittit, quid
utile, quid inutile: tum inter utilia vtrum utilius, aut
quid vtilissimum; deinde constantia reprehensionem de-
precat, quod à ciuili vita, quam sæpè pratulerit, nunc
ad otium studiorum se conuertit: tum ex ad philosophiam
potius, quàm aliud studiorum genus, postremo, cur Aca-
demicus de officijs præcipiat, rationem reddit.*

Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab * omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, vt hæc officiorum genera perlequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem; ad opes, ad copias. In quo tum quæri dxi, quid utile, quid inutile, tum ex vtilibus, quid utilius, aut

*Quatuor
virtutes
significat.*

*Cur se
ad scribē-
dum con-
gulerim.*

*Nota ti-
vanidem
Casaris,
Catonem,
& alios.*

*Sylla
mortuo.*

*Id est, in
dicendo.*

*In indi-
cijs, & cō-
sultatio-
nibus.*

*Succes-
sa opera
studijs
data.*

*Philoso-
phia com-
mendatio.*

quid maximè velle, de quibus dicere aggrediar, si
pauca prius de * inituto, ac de iudicio meo dixerō.
Quamquam enim libri nostri complures, non modo
ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excita-
uerint, tamen interdum vereor, ne quibusdam bo-
nus viris philosphiæ nomen sit inuisum, mirenturq;
in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego
autem, quamdiu Respub. per eos regebatur, quibus
se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitatō-
nesq; in eam conferebam. cum autem dominatu *
vnius omnia tenerentur, neque esset vsquam consi-
lio, aut auctoritati locus; locios denique tuendæ
Reip. Summos viros amisissim, nec me a gorbis
dedi, quibus essem confectus, nisi ijs relinquissem nec
rurium indignus homine docto voluptatibus. Atq;
utinam Reip. stetitset, quo * coeperat, statu, nec in
homines non tam commutandarum rerum, quàm
euertendarum cupidos incidisset. primum enim, vt
stante Repub. facere solebamus, * in agendo plus,
quàm in scribendo operæ poneremus: deinde, ip-
sis scriptis, non ea, quæ nunc sed actiones nostras
mandarem, vt sæpè fecimus. cum autem Re-
pub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera, po-
ni solebat, nulla esset omnino; illæ scilicet, litteræ
continuerunt, * forentes, & Senatoriæ. nihil au-
tem agere cum animus non posset, in ijs stultijs ab
initio vertatus atatis, existimaui honestissimè mo-
lestias deponi posse, si me ad philosphiam relin-
quissim, cui cum multum adolescens discendi causâ,
temporis tribuissim; postea quam honoribus inter-
uere cæpi, meq; totum Reipub. tradidi, tantum erat
Philosphiæ loci, quantum superfuerat amicorum,
& Reip. temporibus; id autem omne consumebatur
in legendo: scribendi otium non erat. Maximis igitur
in malis hoc tantum boni assequuti videmur, vt
ea litteris mandarem, quæ nec satis erant nota
& erant cognitione dignissima. quid est enim, per De-
os, optabilius sapientia? quid præstantius? quid ho-
mini

mini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt philosophi nominantur, nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiae. Sapientia autem est, ut à ueteribus philosophis definita est, rerum diuinarum, & humanarum, causa unque, quibus hæ res continentur, scientia; cuius studium, qui vituperat, haud sanè intelligo, qui inam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quaritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad bene, beateque viuendum; siue ratio constantia, virtutisque quaritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere, maximarum rerum artem esse, cum minimarum, si e arte nulla sit, hominum est parum consideratione loquentium, atque in maximis rebus errantium. si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi gerere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari, quod alio quidem libro * fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbari Reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissetemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, querentibus, satis ne constanter facere videamur, qui cum percipi nihil posse * dicamus, tamen, & alijs de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem, satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur; quæ enim esset illa mens, vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam viuendi ratione sublata? nos autem ut ceteri, * qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab ijs dissentientes alia probabilia, contra, alia improbabilia esse, dicimus. quid est ergo, quod me impediatur ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contra,

*Qui insertus
bitur Hos
tensus.*

*Tamquam
Academici.*

*Id quod
erat Pyrrhonicum
de re
abigenti.*

improbare, atque affirmandi arrogantiā virare, fugere temeritatem, quæ à sapientia diffidet plurimum? Contrà autem omnia disputantur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elacere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio, Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam * in antiquissima, nobilissima; philosophia Cratippo auctore verlaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepereunt, tamen hæc nostra * finitima verlaris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus.

Ab ipso Aristotele omnium principibus nobilitata.

Nā antea ab illis non multum differre dixi.

Utilitatem, non eam hic accipi quam vulgus pecuniario lucre meretur, & commoditate undecumque parata, sed eam qua cum honesto sit coniuncta, & ad vitam societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositus officij persequendi, quæcum dux ad decus, honestatemque pertinent: dux ad commoda vitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur; in quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquid quod utile non esset; & utile quod non honestum, quæ nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi seuerè sanè, atque honestè hæc tria genera consula cogitatione distinguunt. quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent, itemque quod honestum, idem esse iustum; ex quo efficitur, ut quidquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum perspiciunt, hi sæpè versutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiamque iudicant,

iudicant, quorum error eripiendus est; omnisque opinio ad eam spem traducenda, vt honestis consilijs iustisque factis: non fraude, & malitia se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Qua quaque ex re cōmoda aut in cōmoda capiātur, quæ Græci $\nu\pi\sigma\epsilon\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ $\delta\omicron\upsilon\lambda\eta\sigma\epsilon\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ euhrestemata, & $\delta\upsilon\lambda\eta\sigma\tau\epsilon\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ dysthrestemata nomināt: colligitque quidquid est fere in vita cōmodi, aut incōmodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea quæ gignuntur è terra, & alia eiusdem generis; partim animalia; quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia: expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum vsum, atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur; vnum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas; proximè autem, & secundum deos, homines hominibus maximè vtilis esse possunt. Earumque item rerum, quæ noceant, & obfint, eadem diuisio est, sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur; ea enim ipsa, quæ inanimata dicimus, pleraque sunt hominū effecta operis: quæ nec haberemus nisi manus, & ars accessisset: nec his sine hominum administratione vteremur. neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque reliquorum preceptio, & conseruatio sine opera hominum vlla esse potuisset. Iam vero, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides exciderentur è terra ad vsum nostrum necessarij, nec ferrum, aurum, es, argentum effoderetur penitus abditum

*Dij semper beneficia
ci pijs.*

*Artes ad
vsum vitam
excogitata; quæ vero
quisque
in vita inuenierit, refer.
Plin. lib.
70. c. 19.*

sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus, & frigorum vis pelleretur, & calorum molestia sedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum,

Pontes canalibus auctius de viuata flumina portus facti

Exanimatis quæ commoditates.

Pastoria.

Venatio.

Medicina

Prestitis intra urbem manibus.

auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manufactos, quæ non sine hominum opera habere possemus: Ex quibus omnibus, multisque alijs perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates e rebus ijs, quæ sunt inanimata percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuissent.

Qui denique ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuantur, percipi posset? nam, & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt; nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut

tempestijs fructus ex his capere possemus; ab eis denique, & ea, quæ nocent, interficiuntur, & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omninò nulla esse potuisset? quis enim agris subueniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exulta hominum vita tantum distat à victu, & cultu bestiarum. Vrbes verò sine hominum coetu non potuissent nec ædificari nec frequentari, ex quo

leges, moresque constituti, tum iuris æqua descriptio, certa que viuendi disciplina, per quas bene, beateque viuitur. quas res, & mansuetudo animorum consequuta, & verecundia est, effectumque est, vt esset vita munitior, atque vt dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. quis est enim, cui non per-

spicua

spicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur: neminem neque ducem in bello, nec principem magnas res & salutares sine hominum studijs gerere potuisse. Commemoratur ab eo * Themistocles, * Pericles, Cyrus * Agesilaus, Alexander quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. vitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atque vt magnas utilitates adipiscimur cōspiratione hominū, atque cōsensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicearchi liber de interitu hominum Peripaterici magni, & copiosi: qui, collectis causis, eluuiōis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentiq; multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus, & profint, & obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad vñs suos adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in vsu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta, ac parata, viro- rum præstantium sapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus veritur, quarum vna est in perspiciendo, quid in quaque re verum, sincerumq; sit, quid consentaneum cuique, quid cōsequens, ex quo quæque gignatur, quæ cuiusque rei sit causa; Alterū, cohibere motus animi turbatos, quos Græci * πᾶθη nominant. appetitiones, quas illi ὀρμηδες obedienter efficere rationi. Tertium ijs, quibuscum congregamur, vt moderatè, & scienter, quorum studijs ea, quæ natura desideret, expleta, cumulataq; habeamus, per eos denique si quid importetur nobis incommodi, propul-

*Aduersus
externam
vim Du-
ces in bel-
lo Athen.
Persarum
Tyrānus.
Lacedæ-
moniorum
duces.*

*Macedo-
num Rex
aetate vlti-
mus, ve-
rum ge-
storū om-
niū præstā-
tissimus.
Plurima
gnities ho-
mini ab
homine.*

*Tum mos-
bos tū per-
turbatio-
nes nōnu-
li passio-
nes veritas
runt.*

se mus;

*In peni-
do modus
est ab hu-
manitate
praescrip-
t.*

lemus: viciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaq; * poena afficiamus, quantam æquitas, humanitasq; patitur. quibus autem rationibus hanc facultatem asequi possimus, vt hominum studia complectamur, eaq; teneamus; dicemus, neque ita multo post, sed pauca antè dicenda sunt. Magnã vim esse in fortuna in vtramque partem, vel secundas res, vel aduersas quis, ignorat? nam & cum prospero statu eius vtimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reffluit, affligimur: hæc igitur ipsa fortuna ceteros calus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bellij ictus, morsus, impetus. hæc igitur, vt dixi, rariores: at verò interitius exercitium, vt proximè * trium, sepè multorum; clades imperatorum, vt nuper summi, ac singularis viri; inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ; rursusq; secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus; quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiam breuior videbitur.

*Põpei, in
Thessalia,
Scipionis
Põpei socer
in Afri-
ca, Postre-
mo filiorũ
eius in
Hispania.*

Cõpensatur.

Quibus rebus commoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt. cum aliqua de causa, quempiam diligunt, aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunam quàm amplissimam putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur, aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid exspe-

expectant, vt cum reges, populares ve homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo pretio, aut mercede ducuntur, quæ sordidissima quidem est ratio, & iniquatissima, ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur: malè enim res habet, cum quod virtute effici debet, id tenta ur pecunia: Sed quor iam nonnucquam subsidium hoc necessarium est, què admodum sit vtendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis. ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe sibi id velle futurum; aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis, promissionisq; capti, aut postremo, vt sepe in nostra Repub. videmus, mercede conducti.

Vtilissimum ijs, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari, metui tum turpe, tum minimè tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad *opes tuendas, quam diligere; nec alienius, quam timeri, præclare Ennius.

*Amor e-
pes confir-
mat meo
euerit.*

Quem metuunt, odierunt:

Quem quisque odit, perisse expetit.

Multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius * tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem, sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam interitum similem effugit. malus enim custos diuturnitatis metus: contraque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppressos imperio coercent, sit tanè adhibenda * saeuitia, vt heris

*Caesar ty-
ranizans
oppressus.*

Seuitia

*solū heris
m famu-
los conce-
ditur.*

*Syracusarum tyrā-
num.*

*Traces.
Barbari a
pud quos
frons stig-
matib^o cō
puncta ne-
bilis er-
rat isigne
apud ali-
os serui su-
gacis indi-
cium.*

Casar.

*Superbissi-
mum.*

*Cū à The-
banis pro-
stigati sūt
duce Epa-
minonda.*

in famulos, si aliter teneri non possunt. qui verò in libera ciuitate ita se instruunt, vt metuuntur, his nihil potest esse dementius. quamuis enim cemerse sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc ali quando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore iusfragijs. Ac riores autem mortis sunt intermissæ libertatis, quam retente. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solam, sed etiam ad opes, & potentiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus absit, caritas retineatur. ita facillimè, quæ volumus, & priuatis in rebus, & Repub consequemur. etenim, qui se metui volent, à quibus metuuntur, eisdem metuunt ipsi, necesse est. quid enim censemus superiorem illum * Dyonisium, quo cruciatu timoris angis solium, qui cultros metuens tonso rios, candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo vixisse a-bitramur? qui, vt scriptum legimus, cum vxorem Theben a Imodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt scriptum est, punctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis, qui perlerutarentur arcular muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorum & barbarum, & stigmatiam putaret, quam coniugem, nec eum sefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec verò vlla vis imperij tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interiit, vt is, quem modo dixi, Alexander, non à paucis, vt hic * noster; sed in quem vniuersa Agrigentinarum multitudo impetum fecit. Quid Macedones? non ne * Demetrium reliquerunt, vniuersæque se ad * Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniuste imperantes? non ne repente omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbue-

sunt

sit * Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali
 re, quam domestica recordor: verum tamen, quam-
 diu imperium Populi R. beneficiis tenebatur, non ini-
 iurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebatur;
 exitus erant bellorum, aut mites, aut necessarii, re-
 gum, populorum, nationum portus erat, & re-
 fugium Senatus; nostri autem magistratus, Impera-
 toresque ex vna hac re maximam laudem capere,
 studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide
 defendissent. Itaque illud patrocium orbis terra
 verius, quam imperium poterat nominari. sensim
 hanc consuetudinem, & disciplinam iam peritus
 amissimus, post verò Syllæ victoriam penitus amissi-
 mus. * desitum est enim videri quidquam in socios
 iniuicium, cum extitisset etiam in ciues tanta crudeli-
 tas. Ergo in illo sequuta est * honestam causam non
 honesta victoria. Est .n. ausus dicere hasta posita, cū
 bona in foro venderet, & bonorum virorum, & lo-
 cū letum, & certè ciuium, prædam suam vendere.
 Sequutus est, qui in causa impia, victoria etiam f-
 diore non solam singulorum ciuium bona publica-
 ret, sed vniuersas quoque * prouincias, regionesq;
 vno calamitatis iure comprehenderet. itaque, ve-
 xatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum
 amissi imperij, portari in triūpho * Mssiamiliam vidi-
 mus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquam
 nostri Imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt.
 multa commemorarem nefaria in socios, si
 hoc vno * sol quidquam vidisset indignius. iure igitur
 plectimur. nisi .n. mulorum impunita scelera,
 tulissemus, nunquam ad vnum tanta peruenisset li-
 centia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cu-
 piditatum ad multos improbos venit hereditas, nec
 vero vnquam bellorum ciuiliū semen, & causa
 daret dum homines perdit * hastam illam cruentam
 & meminerint, & sperabunt, quam L. Sylla cum
 vibrasset, dictatore propinquo suo; idem texto, &
 tricesimo anno * post à sceleratiore hasta eadem non
 recessit,

*Sylla victo-
 ris crude-
 tas in Ma-
 rianos.*

*Pro desit
 elegatur.
 Nam pu-
 gnauit pro
 optimati-
 bus contra
 plebem.*

*Cesar Syl-
 la crudeli-
 or in eos,
 qui Populo
 fauerant.*

*Quæ Ro-
 manis au-
 xilio sem-
 per fuit.*

*Prouerbia
 licet.*

*Ad quam
 proscrip-
 torum ciuiliū
 bona ve-
 niebant.*

*Casare do-
 minante.*

fa. l. 9. epi. receiſit. alter autem; qui in illa dictatura ſcriba fue-
10. & li rat; in hac fuit queſtor vibanus: ex quo debet in-
15. epiſt. telligi, talibus premijs propoſitis, numquam defutu-
17. & 19. ra bella ciuilia. ita ue parietes urbis * modò ſtant,
 & manent, iſq; ipſi iam extrema ſcelera metuentes:
 Rem verò publicã penitus amiſimus, atque in has
 clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſi-
 tum) dum metui, quàm cari eſſe, & diligi malui-
 mus. quæ ſi Populo R. iniuſte imperanti accidere
 potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cum
 perſpicuum ſit beneuolentiæ vim eſſe magnam,
 metus imbecillam, lequitur, diſeramus, quibus re-
 bus poſſimus facillime eam, quam volumus, adipi-
 ſci, cum honore, & fide, caritatem, ſed ea non
 pariter omnes egemus; nam ad cuiuſque vitam in-
 ſtituendam accommodandum eſt, à multis ne opus
 ſit; an ſatis à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit,
 id quod & primũ, & maxime neceſſarium, familia-
 ritates habere fidam amantium, nos amicorum, &
 noſtra mirantium. hæc ei im eſt vna res proſius:
 vt non diſſerat multum inter ſummos, & mediocres
 viros, eaque vtriuſque prope modum comparanda
 Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaiſe
 non aequè omnes egent; ſed tamen ſi cui hæc ſuppe-
 tunt, adiuuant aliquantum, tum ad cetera, tum
 ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio li-
 bro dictum eſt, qui inſcribitur, Lælius. nunc dica-
 mus de gloria, quamquam ea quoque de re duo ſunt
 noſtri libri. ſed attingamus; quandoquidem ea in
 rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum.

*Duo libri
 Cic. de glo-
 ria, de qb⁹
 non ſemel
 in epiſt. ad
 Atticum.*

*Tribus maxime adduci multitudinem, vt honore di-
 gnum aliquem ducat, beneuolentia, fide, & admira-
 tione.*

Summa igitur, & perfectã gloria conſtat ex tribus
 his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum ad-
 miratione quadam, honore nos dignos putat: hæc
 autem

autem sicut est, simpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus parantur à singulis, eidem ferè a multitudine, sed est alius quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tamquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam conciliant.

Ac primum de illis tribus ante dixi, beneuolentia præcepta videamus, quæ quidem beneficijs capitur maximè: secundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit, vehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura, & specie sua commouet, maximèque quasi perlucet, ex ijs, quæ commemorauimus, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiore,

Liberalitas optima conciliatrix animorum. Humanitas optima. benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides.

Fides autem vt habeatur; duabus rebus effici potest, si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam, nam, & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; ventum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse; (* hanc enim omnes existimant vtilem, veramq; prudentiam) Iustis autem, & fidis hominibus id est bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio;

Qui consilium ex tempore expediat, vere prudens est.

*Suspecta
sine iusti-
tia prudē-
tia.*

*Aliter in
exactis di-
sputatio-
nibus, ali-
ter in pra-
cipiendo,
aut cohort-
tando lo-
quitur.*

cio; itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. harum, igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. quo enim quis versutior, & calidior est; hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione, probitatis. quamobrem intelligentiae iustitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem, virium. Iustitia sine prudentia multum poterit, sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur cum inter omnes philosophos constet, a meq; ipso saepe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita seiungam, quasi possit quicquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem comem omnis accomodatur oratio; quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. popularibus. n. verbis est agendum, & vsitatis, cum loquamur de opinione populari, idq; eodem modo fecit Panætius, sed ad propositum reuertamur.

Qua res multitudini admirationem moueat; quae contra contemptum.

Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum adm ratione hominum; honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna, & praeter opinionem suam animaduenerunt, separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quaedam bona: itaque eos viros suspiciunt, maximiq; efferrunt laudibus, in quibus existiment se excellentes quosdam, & singulares virtutes perspicere; despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. non enim omnes

omnes eos * contemnunt, de quibus malè existimant, nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendum iniuriam instructos, eos haud cõtèmnunt quidem, sed de ijs malè existimant. Quamobrem, vt antè dixi, contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri pro sunt, vt dicitur, in quibus nullus labor, nulla induitria, nulla cura est: Admiratione quadam verò afficiuntur ij, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò ijs vitijs, quibus alij non facile possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpè maiores partes animi à virtute detorquent: & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrantur; vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permouet. quia qui in vtramque partem excelso animo, magnòque despiciunt; cumque aliqua his ampla, & honesta res obiecta est totos ad se conuertit, & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque; virtutis. Ergo & hæc animi perspicientia admirabilitatem magnam facit, & maximè iustitia. ex qua vna virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec iniuria; nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquirari anteponeat. maximèque; admirantur eum, qui pecuniã non mouetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & benevolentia, quòd prodesse vult plurim's, & ob eandem causam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit; ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac, mea quidem sententia, omnis ratio, & institutio vitæ adiumenta hominum desiderat, in primis; vt habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones, quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti opinio iustitiæ necessaria, est

Cõtènere, & male quos, & de quibus solemus existimare. Idem sunt qui nec sibi, nec alijs vtilis pro- uerbio dicti. Admiratione à cõtèntia. Voluptates uomi- na.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à iustitia à pecuniarum contemptu.

Iustitia parit omnem gloriam.

Iustitiæ opinio ad omnes.

*Vita par-
ta necessa-
ria.* eoq; etiam magis, quod, si eam non habebunt, iniusti habebuntur, & nullis præsidij septi multis afficientur iniurijs. Atque his etiam, qui vendit, emunt, conducunt, locant, contrahendiq; negotijs implicantur,

*Iustitia
apud la-
trones eti-
am neces-
saria.*

*Id est
vulgo no-
minatur.*

*In Tha-
lia, &
Clio.*

*Regum
creando-
rum origo.*

*Legum
delectarum
causa.*

iustitia ad rem gerendam necessaria est, cuius tanta vis est, ut nec illi, quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint vlla sine particula iustitiae vivere. * nam, qui eorum cupiam qui vna latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æqualiter prædam disperdit, aut occiditur à socijs, aut relinquetur; quin etiam leges Latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. Itaque propter æquabilem prædæ portionem & Barygulus Illyricus latro: de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, Imperatoresq; cesserunt; quem C. Lælius, is qui Sapiens * ysurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemq; eius ira repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantum eius vim inter leges, & iudicia, & iustitia Reip. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed apud etiam maiores nostros seruandæ iustitiæ causâ videntur olim bene morati Reges constituti. nam; cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiabant virtute præstantem, qui dum prohiberet iniuriâ tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari iure retinebat, eademq; constituendarum legum fuit causa, quæ Regum; ius enim semper questum est æquabile; neque enim aliter esset ius: id si ab vno iusto, & bono viro consequerentur, eo erant contenti; cùm id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper vna, atque, eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia

iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto
 verò hoc, vt iisdem etiam prudentes haberentur, ni-
 hil erat, quod homines his auctoribus non posse con-
 sequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda,
 & retinenda iustitia est, tum ipsa propter sese, (nam
 aliter iustitia non esset) tum propter amplificatio-
 nem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quarendæ
 non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quia per-
 petuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios,
 sed etiam liberales, sic gloria querenda, & colloca-
 da ratione est. quamquam præclare Socrates hanc
 viam ad gloriam proximam, & quasi * compendia-
 riam dicebat esse, si quis id ageret, vt qualis haberi
 vellet, talis essent. Quòd si qui simulatione, & inau-
 ostentatione ficto non modo sermone, sed etiam
 vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, ve-
 hementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiã
 propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi,
 decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diu-
 turnum. Testes sunt per multi in vtramque partem,
 sed breuitatis causâ familia erimus contenti vna.
 Tib. enim Gracchus, P. filius, tamdiu laudabitur, dum
 memoria rerum Romanarum manebit; at eius filij,
 nec viui probantur à bonis, & mortui numerum
 obtinent iure cæcorum. Qui igitur adipisci veram
 iustitiæ gloriam volet, iustitiæ fungatur officijs,
 ea quæ essent, dictum est in superiore libro. Sed, vt
 facillimè, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo
 ipso vis maxima est, vt simus ij qui haberi velimus:
 tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab
 ineunte ætate habet causam celebritatis, & nomi-
 nis, aut à patre acceptam, quæ tibi, mi Cicero, arbi-
 tror contigisse: aut aliquo calu, atq; fortuna, in hunc
 oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat,
 quem admodum viuat. * inquiratur; & tamquam in
 clarissima luce versetur; ita nullum obscurum potest
 nec dictum eius esse, nec factum. quorum autem
 prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in

*Socratis
 de gloria
 præceptum.
 Expe ita
 & breuè.*

*Agere ra-
 dices. vs
 agere ri-
 mas.*

*Nihil fia-
 catu diu-
 turnum.*

*Quia le-
 ges ferre
 conati sũt
 pernicio-
 sas Reip.*

*Nobilis
 curandã*

ne quid
maiorum
imaginio^o
indignum
cōmittat,
nō modo,
enim ex-
pectatur,
sed quasi
exigitur
ab eo vir-
tus. Nouis
sūma pro-
bitate op^o,
ut nobili-
tentur.

Cesari-
ana.
Pompeia-
na.

Domus,
familia-
ritatis.

Et dam-
natione

hominum ignoratione versatur, hi simul ac iuvenes esse cæperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fanetur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum commen-
dantur.*

Prima igitur est adolcenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud maiores nostros existerunt; semper enim ferè bella gerebantur; tua autem ætas incidit in id bellum, cuius * altera pars sceleris nimium habuit * altera felicitatis parum: quo tamen in bello, cum te Pompeius alq̄ alteri præfecisset, magnam laudem, & a summo viro, & ab exercitu consequere, equitando, iaculando, omnia militari labore, tolerando, atque ea quidem tua laus pariter cum Rep. cecidit; mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto, quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quam corporis, sic ex res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur comendatio proficitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia; facillimè autem in optimam partem cognoscuntur adolcentes, qui se ad claros, & sapientes viros, bene consulentes Reip. contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem, & innocentiam, & iuris scientiam P. Mutij commendauit domus; nam L. quidem Crassius, cum esset admodum adolens, non aliundè mutatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa * accusatione nobili, & gloriola, ex qua ætate qui exer-

exercetur, laude affici solent, vt de Demosthene accepimus. Ea ætate L. Crassus ostendit id se in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio, non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem vim habeat ad gloriam: ea est, n. quam eloquentiam dicimus, sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; sermonis. Exstant epistolæ, & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad * Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blandè appellando sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpè vniuersam excitat gloriam. magna est enim admiratio copiosè, sapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm ceteros, arbitrantur. si verò inest in oratione mista modestiæ grauitas; nil admirabilius fieri potest, eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant: multique in nostra Rep. adolescentes, & apud iudices, & apud Senatorem dicendo laudem assequuti sint: maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio duplex est; nam ex accusatione, & defensione constat: quarum etiam laudabilior est defensio, tamen & accusatio probata per sæpè est. Dixi paulo antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpicij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inuicem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit, sed hoc quidem non est sæpè faciendum, nec vnquam, nisi aut Reip. causâ, vt duo * Luculli: aut patrocinijs, vt nos pro Siculis, pro Sardinis: pro M. Albucio Iulius Cæsar. In accusando etiam M. Aquilio L. Fufij cognita industria est; semel igitur, aut non sæpè certe. In

C. Catbonis, viri eloquentissimi, & consularis. sum. lib. 9. ep. 21.

Eius filii.

Eloquentia.

Affabilitas.

Senatoriæ, oratio forensis ad gloriam paranda vberior.

Rarè accusandi. & quatenus Lucii, & Marci fratres, qui Seruiliu augurè deprecantur.

cerit, cui faciendum sit sepius, reipub. tribuat hoc muneri, cuius inimicos ulcisci sæpè non est reprehendendum; modus tamen adfit. Duri n. hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multi; id n. tum periculosum ipsi est, tum etiam, sordidum ad famam, committere, vt accusator nominetur; quod contigit * M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quem vnquam innocentem iudicio capitis arceñas. id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciemque conuertere? Nec tamen, vt hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq; defendere, vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est semper in causis verum sequi; patroni nonnunquam verisimile; etiam si minus sit verum, defendere. quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauiissimo Stoicorum * Panatio. Maximè autem, & gloria paritur, & gratia defensionibus, eoq; maior, si quando accidit, vt ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgeriq; videatur, vt nos, & sæpè alias, & adolecentes, contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Rosci o Amerino fecimus, quæ, vt scis, extat oratio.

Humanum defendere aliquando nocentem.

A quo multa stumpsit. Maxima ex defensione gloria.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolecentium officijs, quæ valeant, ad gloriam adipiscendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum est; cuius est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed

Largitiones

sed illa lautior ac splendidior, & viro forti clarior; dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitioque quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur, quæ quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, virtute, & industria benefici & liberales erunt, primum quod pluribus profuerint, eo plures ad benignè faciendum adiutores habebunt. Deinde, consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatione ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus acculat, quod largitione benevolentiam Macedonum confectetur. Quod te malum (inquit) rationis in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te Regem suum, sed ministrum, & præbitorem sperent fore? Bene * ministrum & præbitorem, quia sordidum Regi. Melius etiam quod largitionem, corruptelam esse dixit. Fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum, paratior. Hoc ille filio, sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est, & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impartiendum, sed diligenter atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem, rapinæ: cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus asserre coguntur. Ita cum benevolentiam comparanda causa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum quibus dederunt, quanta odia

Nō sunt fideles amici, qui pecuniā emittunt. At sed ministrū & præbitorē putent? Quo quid sordidius regi.

Vult pro facultatibus esse largiendū, ut supra dicitur.

eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, nec ita referenda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. (Ommino meminisse debemus, id quod à nostris hominibus læpissimè vsurpatum, iamq; in prouerbij consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim, quis potest esse modus, cum & hi qui conuenerunt, & illud idem alij desiderent.

*Prouer-
bium.*

De liberali & Prodigio.

*Viscera-
tiones, cõ-
nitiua è
carnibus.
Ludorũ,
id est, co-
mædiarũ,
aut tra-
gædiarũ.
Venatio-
nũ, cũ no-
ua quadã
fera popu-
lo exhibẽ-
tur. Collo-
catione, cũ
nuptum
dantur.
Theopha-
stũ taxat.
Ad mul-
titudinẽ
delinien-
da, i mul-
tis exempla-
rib' nõ est
adscriptũ.*

Ommino duo genera sunt largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi, qui epulis & uiscerationibus & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relictari omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus, aut captos prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt am corũ, aut in filiarum collocatione adduuant, aut opitulantur vel in re querenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem uenerit Theophrasto, in eo libro quem de Diuitijs scripsit, in quo multa præclare, illud absurdum. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum, taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior videtur, & certior. Quanto Aristoteles grauius & uerius nos reprehendit, ut qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. At hi qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogentur, hæc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari, sed cum attenderint, veniam necessitati dari. Ita in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus, nihil nos magis mirari, præsertim cum neq; necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur: ipsaq;

ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue exiguumq; duratura sit tempus, easq; à leuissimo quoq; in quo tamen vnà cum satietate memoria quoq; moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris & mulierculis, & seruis, & seruatorum simillimis liberis esse grata: graui verò homini, & ea quæ fiunt, iudicio certè ponderanti, probari posse nullo modo. Quamquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse, & iam bonis temporibus, vt splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaq; P. Crassus cum cognouit diues, tum copijs, functus est ædilitio maximo munere. Et paulo post, L. Crassus cum omniū hominū moderatissimo Q. Mutio magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius Appij filius: multi post, Lucullus, Hortensius, Syllanus: omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scarus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompei munera secundo consulatu, in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ. Nam Mamercus homini ditissimo, prætermisso ædilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare etsi postulat a populo (bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus) faciendum est, modò pro facultatibus, nos ipsi vt fecimus. Et si quando aliqua res maior aut utilior populari largitione acquiritur, vt Orestii nuper prandia, in semitis decimæ nomine, magno honori fuerunt, Ne M. quidem Seio vitio datum, est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis Reip. causâ, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut vrile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. Fabij filius, vir magno ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat, se sine vllò munere adeptum esse oia, quæ habentur

Mos ac-
tigit de-
cima par-
tè Hercu-
li consecra-
re, & dite-
sceret, unde deci-
mâ Her-
culanans
partè pla-
uit nomi-
nat. Assis
hic arcum
nummæ
significat.
L. Philip-
pus.

Cotta reatur amplissima. Dicebat idem Cotta Curio. No-
Curio. bis quoq; licet in hoc quodammodo gloriari. Nam,
 pro amplitudine honorum quos cunctis suffragijs
 adepti sumus, nostro quidem anno (quod contigit
 eorum nemini, quos modò nominavi) sanè exiguus
 sumptus ædilitatis fuit. Atq; etiam illæ impensa me-
 liores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus,
 omniaq; quæ ad vsum Reip. pertinent. Quanquam
 quod prelosum tanquam in manu datur, iucundius est,
 tamen hæc in posterum graviora sunt: Theatra, porti-
 cus, noua templa, verecundius reprehendo, propter
 Pompeium. Sed doctissimi non probant, vt & hic
 ipse Panatius, quem multum in his libris secutus sum
 non interpretatus, & Phaleræus Demetrius, qui Pe-
 riclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam
 pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de
 hoc genere toto in his libris, quos de Republ. scrip-
 si, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium
 largitionum genere vitiosa est, temporibus necessa-
 ria: * tamen ipsa ad factitates accommodanda, &
 mediocritate moderanda est.

*Præclara Liberalitas in quos & quatenus
 exercenda.*

In illo autem altero genere largiendi, quod à libe-
 ralitate proficiscitur, non vno modo in disparibus
 causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui
 calamitate premitur, & eius, qui res * meliores qua-
 rit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas
 esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni cala-
 mitate. In his tamen qui se adiuari volent, non vt
 ne affligantur, sed vt altiorem gradum ascendant,
 restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in-
 deligendis idoneis iudicium & diligentiam adhibe-
 re. Nam præclare Ennius.

*Sunt qui
 legat, me-
 diocres.*

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris; temeritate enim remotâ gratissima est liberalitas, eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficijs quàm plurimos afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemores beneficij oderunt, eamque iniuriam in deterranda liberalitate sibi etiam fieri, eumque qui faciat communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam Reipublicæ utilis est, redimi e seruitute captos, locupletari tenuiores. Quod quidem vulgo solitum fieri, ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ego consuetudinem benignitatis, largitioni munerum longè antepono. Hæc est grauium hominum atque magnorum: illa quasi absentatorum populi multitudinis leuitatè, voluptatem quasi titillatium. Conuenit autem, tum in dando * munificum esse, tum in exigendo non acerbum. In omni re contrahenda, vedendo, emendo, conducendo, locando, in vicinatis & confinij, æquum & facilem, multa multis de iure suo concedentem à litibus verò quantum liceat, & nescio an paulò plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulum nonnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidè dilabi sinere flagitiosum est, sed ita ut illiberalitatis, auaritiæque absit suspitio. Posse enim liberalitate uti, non spoliandem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi quidem videtur) valde decorum patere domos hominum illustrium, illustribus hospitijs. Idque etiam Reipublicæ est ornamentum.

Carmen agnominationibus et contrariorum reciprocatione decentissimum.

al. beneficium.

Hospitalitas, publicè pri-

*uatimq;
utilis ad
multa.*

*Emenda-
tiores co-
dices le-
gunt glō-
ria.*

namento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophrastus scribit quidem, Cimōnem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fuisse. Ita enim dicitur instituisse, & villicis imperasse, vt omnia preberentur quicumq; Laciades in villam suam diuertisset.

In altero beneficentia genere, quod operis constat, multum valere iuris prudentiam, longè plurimum eloquentiam.

*Antiqui⁹
in precio
habita iu-
ris prudē-
tia.*

*Eloquen-
tia encomi-
um.*

*Turpis
mercena-
ria eloquē-
tia.*

Quæ autem operâ, non largitione beneficia dantur, hæc tum in vniuersam Rempublicam, tum in singulos ciues conferuntur. Nam in iure cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quàm plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara maiorum, tum quàm optimè constituti iuris ciuili summo temper in honore fuit cognitio atq; interpretatio. Quam quidem ante hanc confusionem, temporum in possessione sua principes retinuerunt. Nunc vt honores, vt omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est. Idq; eo indignus, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facillè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs obstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & grauior & ornatio. Quid enim eloquentia laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt gratia? Huic quoq; ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis, & facillè laborantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum causas, & non grauare, sed gratuito defendentis,

dentis, beneficia & patrocinalatè patent. Admonerat me res, vt hoc quodq; loco intermissionem, eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, ni vereretur, ne de me ipso aliquid videretur queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possunt, ne multi quidem, aut iurisperiti esse, aut dilerti, licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, * commendantem iudicibus, & magistratibus * vigilantem pro re alterius, eos ipsos qui aut consulunt, aut defendunt rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi: est enim in promptu, vt animaduertant, cùm alios iuuare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos laudant, quos non debent, aut eos quos non impedit. Si imprudentes, negligentia est: si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione aduersus eos, quos iniurus offendas, quacunq; possis: quare id quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris, cæterisq; operis & officijs erit, quod violatum videbitur, compensandum.

Mira distributio -

Cõmendat vigilat.

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

Operam apud tenues & bonos, rectius quam apud locupletes collocari. Nulli tamen, nisi iusta in re, praestandam esse.

Sed cùm in hominibus iuuandis, aut mores spectari, aut fortuna toleat, dictum quidem est procliuè, itaq; vulgò loquuntur, sese in beneficijs collocandis, mores hominum, non fortunam sequi. Honestatio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ nõ anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit, nimirum enim inops ille

Lepidissima dissimilitudo

inter vela tam gratiam egedit am pecuniam. ille si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commo-
lè autem, quicunq; dixit, pecuniam qui habet, non reddidisse: & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere: & qui habeat, retulisse.

Legunt multi red diderit, & pro retulisse, red didisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamuis aliquid magnum acceperint, neq; etiam à se aut potestulari aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, sese spectatum non fortunam putat, non modo illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri sinit. Neq; vero verbis auget suum munus (si quo fortè fungitur) sed etiam extenuat. Videndumq; illud idem, quod si opulentum, fortunatumq; defende-
ris, in illo vno, aut fortè in liberis eius manet gratia: si autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) praesidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni genere satisfacere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est autor adhibendus, qui cum consulere-
tur, utrum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum, quarum magnitudo quid ad vnumquemque nostrum pertinet? Illi fortasse adiuuat qui habet, ne id quidem semper. Sed fac iuuare, potentior sanè sit: honestior vero quo modo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediunt diuitiæ, quo minus iuuetur, modò ne adiuuent, sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisq; sit. Extremum autem præceptum

Mortis instar, id est extremum malum.

Contentio nem, id est consolatio nē & collationem.

Aduerto Themistocelis apophthegma.

in beneficijs, operaq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro iniuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in vniuersam multitudinem modicè exercenda; exactiones non nisi in iusta necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant, deinceps de his quæ ad vniuersos, quæq; ad Rempub. pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineant, partim singulos, vt attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, vtrilq; nec minus, vt etiam singulis consulatur. Sed ita, vt ea res aut proficit, aut certè ne obsit Reip. C. Helij & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit, exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octaui, & Reip. tolerabilis, & plebi necessaria, ergo & ciuibus & Reipub. salutaris. In primis, autem videndum erit ei, qui Rempub. administrabit, vt suum quilibet teneat, neq; de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. perniciosè enim Philippus in tribunatu cùm legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, in eo vehementer se moderatum præbuit. Sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio est, ad æquationem bonorum pertinens qua peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime vt sua tenerent, Reipub. ciuitatesq; constitutæ sunt. Nam & si duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum, vrbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne quod apud maiores nostros læpæ fiebat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq; bellorum, tributum sit conferendum, idq; ne eueniat multò antè erit prouidendum. Sin qua necessitas huus mune-

In vetusto codice, Helij & dua voces abierant, præterea legimus. Tiberij Gracchi, scriptum.

Antiquari id est, tolli & abrogari.

Extractio tributorum vitanda.

Alij teneantur, alij tuentur legunt.

ris alicui Reipublicæ obuenerit (malo enim alteri quàm nostræ ominari : neq; tantum de nostra, sed de omni Reipubli. disputo) danda erit opera, vt omnes, intelligant (si salui esse velint) necessitati esse parendum, Atq; etiam omnes qui Rempub. gubernabunt, consulere debebunt, vt earum rerum copia sit, quæ sunt ad victum nece sariæ. Quam qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare, est enim in promptu. Tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam maximè valere abstinentiam, contraq; exinuatione alieni summam existere perniciem.

Caput autem est, vt omni in procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima suspitio. Vtinam, inquit, C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me referuasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent, non essem passus diutiùs eos imperare. Ne illi quidem multa secula expectanda fuerunt. Modò enim hoc malum in hanc Rempub. inuasit. Itaq; facile patior, tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis a L. Pisonè lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot leges, & proximè quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorum, vt imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africani Panætius, quod fuerit abstinentis, quid ni laudet? sed in illo alia maiora. Laus enim* abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potius est Paulus. Tantum in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnus imperatoris præda sinem attulerit tributo.

*Nonnulli
perperam
legunt. sa-
cientis.*

butorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter
 memoriam nominis sempiternam. Imitatus partem
 Africanus, nihilo locupletior Carthagine euersa.
 Quid? qui eius collega in censura fuit Lucius Mum-
 mius, nunquid copiosior cum copiosissimam urbem
 funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum
 suam maluit. Quanquam Italia ornata, domus ipsa
 videtur ornatior. Nullum igitur vitium tetrus (vt eò
 vnde egressa est, referat se oratio) quam auaritia, præ-
 fertim in principibus & Rempub. gubernantibus.
 Habere enim quæstui Rempub. non modò turpe est,
 sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaq; quod Apol-
 lo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi
 auaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lace-
 dæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædi-
 xisse. Nulla autem re conciliare facilius beneuolen-
 tiam multitudinis possunt hi, qui Reip. præsent, quam
 abstinentiâ & continentiâ. Qui verò esse populares
 volunt, ob eamq; causam, aut agrariam rem ten-
 tant, vt possessores pellantur suis sedibus: aut pecu-
 nias * creditas debitoribus condonandas putant, hi
 labefactant fundamenta Reipublicæ. Concordiam
 primùm tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adi-
 muntur, alijs condonantur pecuniæ. Deinde æqui-
 tatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuiq; non
 licet. Id enim est proprium (vt supra dixi) ciuitatis
 atq; vr̄bis, vt sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusq;
 custodia. Atq; in hac pernicie Reipub. ne illam qui-
 dem consequuntur quam putant gratiam. Nam cui
 res erepta est, inimicus cui data est, etiam dissimu-
 lat se accipere voluisse, & maximè in pecunijs credi-
 tis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse
 soluendo. At verò ille, qui accipit iniuriam, & me-
 minit & præferet dolorem suum, nec si plures sunt
 hi, quibus improbè datum est, quam illi quibus iniu-
 ste ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non
 enim numero hæc iudicantur, sed pondere. Quam
 autem habet æquitatem, vt agrum multis annis, aut

*Mum-
 mius A-
 chaicus e-
 uersa Co-
 rintho, ab
 omni præ-
 da abste-
 nit.*

*al. debi-
 tas credi-
 toribus.*

*Non fuisse
 soluendo,
 id est, non
 habuisse
 unde sol-
 ueret.*

*Iniuria
largitionis
incommoditates.*

*ali. Ex
eod. tempore
est multo
melius.*

*Arati sa-
lutare
exemplum,
Historia
extat apud Poly-
bium.*

*al. Me-
thodum.*

*Aly legius
Sicyonem
absq; pra-
sitione.*

etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, ha-
beat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniu-
riae genus Lacedaemonij Lylandrum Ephorum ex-
pulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud
eos acciderat, necauerunt. * Ex quo eo tempore
tantae discordiae secutae sunt, ut tyranni existerent, &
opumates exterminaretur, & praeclearissime constitu-
ta Respub. dilaberetur. Nec vero solum ipsa cecidit,
sed etiam reliquam Graeciam euerit contagionibus
malorum, quae à Lacedaemonijs profectae manarunt
latius. Quid nostros Gracchos Tyberij Gracchi
summi viri filios, Aphricani nepotes, nonne agrariae
contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyo-
nius iure laudatur, qui cum eius ciuitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectus Argis, Sicyo-
nem clandestino introitu vrbe est potitus, cumq;
tyrannum * Nicolem improuiso oppressisset, sex-
centos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissi-
mi) restituit, Remq; publicam aduentu suo libera-
uit. Sed cum magnam animaduerneret in bonis &
possessionibus difficultatem, quod & eos, quos &
ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere
iniquissimum arbitratur, & quinquaginta anno-
rum possessiones mouere, non nimis aequum puta-
bat, propterea quod tam longo spatio, multa haredi-
taibus, multa emptionibus, multa dotibus teneban-
tur, sine iniuria iudicauit, neq; illis adimi, neq; his
non satis fieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum
igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam
pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remq;
integram ad reditum suum iussit esse. Isq; celeriter
ad Ptolomeum suum hospitem venit, qui tum re-
gnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum
exposuisset patriam se liberare velle, causamq; do-
cuisset, à Rege opulento vir summus facile impetra-
uit, ut grandi pecunia adiuuaretur. Quam cum in *
Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quin-
decim principes, cum quibus causas agnouit, & eo-
nim

num qui aliena * detinebant, & eorum qui sua ami-
 serant, præfecitq; æstimandis possessionibus: & vt
 periuaderent alijs, vt pecuniam accipere mallent, &
 possessionibus cederent: alijs, vt commodius puta-
 rent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum re-
 cuperare. Ita perfectum est, vt omnes constitutâ
 concordia sine querela discederent. O virum ma-
 gnum, dignumq; qui in nostra Repub. natus esset!
 Sic par est agere cum ciuibus, non (vt bis iam vidi-
 mus hastam in foro ponere, & bona ciuium voci su-
 bicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapi-
 entis & præstantis viri) omnibus consulendum puta-
 uit. Ea; est summa ratio, & sapientia summi ciuis,
 commoda ciuium defendere, non diuellere, atque
 omnes equitate eadem continere. Habitent gratis
 in alieno. Quid ita? Vt cum emerim, edificarim,
 tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? Quid
 est aliud alijs tua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ
 verò noue, quid habent argumenti, nisi vt emas meâ
 pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habe-
 am pecuniam? Quamobrem ne sit es alienum quod
 Reip. noceat, prouidendum est, quod multis rationi-
 bus caueri potest, si hoc non fuerit, vt locupletes tu-
 um perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim
 vlla res vehementius Rempub. continet, quàm fides,
 quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio re-
 rum creditarum. Nunquam enim vehementius
 actum est, quàm me consule, ne solueretur. Armis
 & castris tentata res est ab omni genere hominum
 & ordine, quibus sic restiti, vt hoc tantum malum de
 repub. tolleretur. Nunquam nec maius es alienum
 fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudan-
 di enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta
 est. At verò hic * nunc victor, tum quidem victus,
 quæ cogitabat, ea perfecit, cum eius iam nihil inte-
 resset. Tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsum
 eum delectaret peccare, etiamsi cauta non esset. Ab
 hoc igitur genere largitionis vt alij detur, alijs aufe-

*Alij te-
 nebant.*

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

tabulæ

ad. vel te-
nenda

Panætius
à Cicero-
ne defens^o
cōtra An-
sipatrū.

tatur, aberunt hi, qui Remp. tuebuntur. In primisq; operam dabunt, vt iuris, & iudiciorum æquitate suum quisq; teneat. Et neq; tenuiores propter humilitatem circumueniantur, neq; locupletibus ad sua vel tuenda, vel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hęc magnorum hominum sunt, hęc apud maiores nostros factitata. Hęc genera officiorum, qui persequuntur, cum summa vtilitate Reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermittenda, valetudinis curationem & pecunie. Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles. Sunt certè vtilis.

Quibus rationibus valetudo & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse, & continentiam in victu omni, atq; cultu corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus. Postremò arte eorum, quorum ad scientiam hęc pertinet. Res autè familiaris quæri debet his rebus, à quibus abest turpido, conseruari autem diligentiam & parsimoniam, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur, quem nos, ista ferè ætate cum essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus,

Quartum genus deliberationis, inter vilia vtrum vtilius, aut quid vtilissimum.

Sed vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermittendus) sæpè est necessaria.

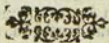
saria. Nam & corporis commoda cum externis,
 & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis
 cum corpore, & externa cum externis comparari
 solent. Cum externis corporis, hoc modo compa-
 rantur. Valere vt malis quàm diues esse. Cum cor-
 poris externa hoc modo: Diues esse potiùs, quàm
 maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis
 comparantur sic, vt bona valetudo voluptati ante-
 ponatur, vires celeritati. Externorum, autem, vt
 gloria diuitijs, vestigalia urbana rusticis. Ex quo ge-
 nere comparationis illud est Catonis sensus. A quo
 cum quaereretur, quid maxime in re familiari expe-
 daret, respondit: bene pascere. Quid secundum?
 satis bene pascere. Quid tertium? bene vestire.
 Quid quartum? arare. Et cum ille qui quaesierat dix-
 isset, quid sanerari? tum Cato: quid hominem,
 inquit, occidere? ex quo & multis alijs intelli-
 getur, vtilitatum comparationes solere fieri, recteq;

hoc adiunctum esse, quantum exquirendorum
 officiorum genus. Sed toto hoc genere, de
 quaerenda, de collocanda pecunia, etiam
 de vtenda, commodius a quibusdam
 optimis viris ad medium * Ianum fe-
 dentibus, quàm ab vllis Philoso-
 phis, vlla in schola disputatur.

Sunt tamen cognoscenda.

Pertinent enim ad vtilita-
 tem, de qua hoc libro
 disputatum est. Re-

liqua deinceps
 persequemur.

Quid sit
 agricol-
 tura vti-
 lissimam
 sit. Cato
 iudicauit.

ali. ianua

M. T. CICERONIS

OFFICIORVM

LIB. III.

Hic, Annibale pulso, Africam fecit tributaria. Aequalis ad statum refertur.

al. Ita.

Arma impia, figurate locutus est, propterea quod maxima pars

Vblum Scipionem Marce filii, cum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè eius equalis, nunquam se minus otiosum esse, quam cum ociosus: nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, & sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, vt neque cessaret vnquam, & interdum colloquio alterius non egeret. * Itaq; duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certe proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibusq; negotijs armis impijs, viq; prohibiti, otium persequimur. Et ob eam causam vrbe relicta, rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à Repub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat

bat

bat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portum se in solitudinem recipiebatur. Nostrum autem otium negotij inopia, nec requiescendi studio constitutum est. Extincto enim Senatu, deletisq; iudicijs, quid est quod dignum nobis aut in curia; aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis minima oportere eligere, sed etiam excerpere ex his ipsis si quid inesset boni, propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat uti is, qui quondam peperisset otium ciuitati: nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quanquam Aphricanus maiorem laudem, vel meo iudicio, assequeretur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex qua intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum vnquam fuisse. Non autem, qui non tantum roboris habemus ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tempore euerfa, quam multis annis stante Republica, scripsimus. Sed cum tota Philosophia, mihi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta ac deserta sit, tamen nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quam de officijs, à quibus constanter honesteq; viuendi præcepta ducuntur. Quare quanquam à Cratippo nostro, principe huius memorie Philosophorum, hoc te assidue audire atq; accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndiq; circumsonare; nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tamen

*armatorum
soleat esse
impia & i
fidelis, hic
est quod
ille exclam
mat Nul
la fides il
lis qui
castra se
quuntur.*

*Otium
quid. E
gregia
duæ me
taphora,
quarum
prima ab
igne, alte
ra à scrip
tura du
ta est,
qua tam
deleri di
citur, cum
expugnetur.*

Loco co- haud scio, an nemini potius quam tibi. Sustines enim
hortandi, non paruam expectationem imitandæ industriæ no-
primū à stræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nomi-
re, deinde nis. Sulcepisti onus præterea graue, & Athenarum
ab expe- & Cratippi: ad quos, cum tanquam ad mercatu-
ctatione, ram bonarum artium sis profectus, inanem redire
quam à turpissimum est, dedecorantem & vrbis autonta-
sua, Cra- tem, & magistri. Quare quantum conniti animo
tippiq; per- potes, quantum labore contendere (si discendi la-
sona, tum bor est potius quam voluptas) tantum fac, vt effi-
etiā à lo- cias, neue committas, vt cum omnia suppeditata,
co colligit. sint à nobis, uite tibi defuisse videre. Sed hæc ha-
 ctenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia
 scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ di-
 uisionis reuertamur.

*Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, ter-
 tium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quod eam par-
 tem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum hone-
 state pugnare utilitatem, atq; à Cicerone defensus.*

Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs
 accuratissime disputauit, quemq; nos, correctione
 quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus
 generibus propositis, in quibus deliberare homines,
 & consultare de officio solerent. vno cum dubita-
 rent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an tur-
 pe. altero, vtilene esset, an inutile. tertio, si id quod
 speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod
 vtile videretur, quomodo ea discer ni oporteret. de
 duobus generibus primis tribus libris explicauit, de
 tertio autem genere deinceps * se scripsit dicturum,
 nec exoluit id, quod promiserat. Quod eo magis
 miror, quia scriptum à discipulo eius Possidonio est,
 triginta annis vixisse Panætium, posteaquam * eos
 libros edidisset. Quem locum miror à Possidonio
 breuiter esse * tactum in quibusdam commentarijs,
 præterum cum scribat, nullum esse locum in tota
 philo-

Distri-
butio, qua
profecto
gorius huius
tertij libri
argumentū
complecti-
atur.
al. se dixit
scripturū.
al. illos
al. tracta-
uit.

philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior his, qui negant eum locum à Panætio prætermis-
sum, sed consultò relictum: nec omnino scribendum
fuisse, quia nunquam posset utilitas cum honestate
pugnare, de quo alterum potest habere dubitatio-
nem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in di-
uisione Panætij tertium est, an planè omittendum,
alterum dubitari non potest, quin à Panætio suscep-
tum sit, sed derelictum. Nam qui è diuisione tripar-
tita, duas partes absoluerit, huic necesse est restare
tertiam. Præterea in extremo lib. tertio, de hac par-
te pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eo-
dem testis locuples Possidonius, qui etiam scribit in
quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere,
qui Panætium audiuerat, vt nemo pictor esset inuen-
tus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoa-
tam reliquisset, absolueret; oris enim pulchritudo,
reliqui corporis imitandi ipsem auferebat: sic ea quæ
Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter
eorum quæ perfecisset præstantiam, neminem esse
persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij du-
bitari non potest. Rectène autem hanc tertiam par-
tem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus
de eo fortasse disputari potest. Nam siue honestum
solum bonum est, vt Stoicis placet: siue quod hone-
stum est, id ita summum bonum est (quemadmo-
dum Peripateticis nostris videtur) vt omnia ex alte-
ra parte * collata vix minimi momenti instar habe-
ant, dubitandum non est, quin nunquam possit utili-
tas cum honestate contendere. Itaq; accepimus So-
cratem solitum execrari eos, qui primum hæc natu-
rà coherentia, opinione distraxissent, Cui quidem
ita sunt Stoici assensu, vt hi quicquid honestum esset,
id utile esse censerent: nec utile quicquam, quod
non honestum. Quòd si is esset Panætius, qui virtu-
tem propterea colendam esse diceret quod ea effici-
es utilitatis esset, vt hi, res expetendas, vel voluptate,
vel indolentia metuantur, liceret ei dicere utilitatem
aliquam

*Apellis
in Venera
pingenda
artificiū,*

*Stoicorum
& Peripa-
reticorum
de summo
bono dis-
sio al. col-
locata.*

Socrates

aliquando cum hone state pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit, que autem huic repugnent specie quadam vtilitatis, eorum neq; accessione meliorem vitam fieri, nec discessione peiorem, non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua quod vtile videretur, cum eo quod honestum est, comparetur. Et enim quod summum bonum à Stoicis dicitur conuenienter naturæ viuere; id habet hanc (vt opinor) sententiam, naturam cum virtute congruere semper: cætera autem quæ secundum naturam essent,

Vera virtus, in vno sapiente: simula-ebra eius, etiam in mediocribus.

ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparisonem rectè non esse introductam, nec omnino de eo genere, quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè vereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neq; à virtute diuelli vnquam potest. In his autem in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum, honestum nullo modo esse, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc enim officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant, & ea communia sunt, & late patent, quæ & ingenij bonitate multi alsequuntur, & progressionem discendi, Illud autem officium, quod rectum iisdem appellant, perfectum atq; absolutum est: & vt iisdem dicunt, omnes numeros habet, nec præter sapientem cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia * compareant, id cumulatè videretur esse perfectum, propterea quod vulgus quid absit à perfecto * ferè non extoto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis vsu venit in alijsq; compluribus, vt delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint, ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in vna quaq; re vitij sit, ne queant iudicare. Itaq; cum sint docti à peritis, facile desistunt sententia. Hæc igitur offi-

Omnes numeros, id est, nulla pars deest al. comparantur

Reliqui legunt, non se ferè intelligit De ar-ribus nemo rectè iudicat, nisi artifex, de Virtute non nisi sapiens.

cia, de quibus in his libris differimus, ut si quædam honesta dicunt esse: non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque hi omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec verò cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, aut Aristides iustus nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ tanquam à sapientibus petitur exemplum. Nemo enim * horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic volumus. Nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius sapientes fuerunt, nec illi quidem septem, sed ex mediocri officiorum frequentia, similitudinem quandam gerebant, speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est fas est cum, * utilitatis repugnantia comparari, nec id quod communiter appellamus honestum, quodque colitur ab his, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis vnquam est comparandum. Tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumque est nobis, quam id quod propriè dicitur, vereque est honestum sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de his, qui * conuersatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando, honestum cum eo quod vtile putant, comparare, boni viri non solent. Itaque existimo Panaetium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò, pluris putare, quod vtile videatur, quam quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo quod nonnunquam addubitationem asserre soleat, considerandumque videatur? Credo si quando dubitatio accedit, quale sit id, de quo consideratur. Sape e-

Decij, Scipioni.

Nonnulli istorum

Cato & Lælius, sapientes cognominati.

al. utilis

al. conseruatione.

Epicurei.

nim tempore fit, vt quod plerumq; turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat laus. Quod potest esse maius scelus, quam non modò hominem sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstringit scelerem, si quis Tyrannum occiderit, quamuis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas vtilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat, vt iustitiam vel solum, vel maximum bonum statuamus, iniustitiam malorum maximum, nihilq; ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

Itaque vt sine vilo errore dijudicari possimus, si quando cum illo quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile, formula quædam * disputandi constituenda est, quam si sequamur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maximè consentanea, quam quidem in his libris propterea sequimur, quanquam à veteribus Academicis & Peripateticis nostris, qui quondam iidem erant qui Academici, qui quæ honesta sunt antepōnunt his, quæ videntur vtilia: tamen splendidi hæc ab eis differuntur, quibus quicquid honestum est, idem vtile videtur: nec vtile quicquam, quod non honestum, * quàm ab his, quibus aut honestum aliquid non vtile, aut vtile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, vt quodcumq; maximè probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere: sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo, suum augere incommodo,

*Nonnulla
exemplaria
hanc vocem
non agnoscent,
& quosdam
pro disputandi,
inquirendi
legunt.*

*Alijs sic
quam ab
ijs quibus
est honestum
aliquid, non
vtile.*

modo, siuum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit * conuictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliet aut violet alterum, dirumpi necesse est eam, quae maximè est secundum naturam, humani generis societatem. * Ut si vnumquodq; membrum sensu hunc haberet, ut polse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se * traxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset. Sic si vnusquisq; nostrum rapiat ad se comoda aliorum, detrahatq; , quod cuiq; possit emolumenti sui gratiâ, societas hominum, communitasq; euertatur necesse est. Nam sibi vt quisq; malit, quod ad vsum vitae pertineat quam alteri acquirere concessum est, non repugnante natura. Illud quidem non patitur, vt aliorum spolijs nostras facultates, * copias, opes augeamus. Neq; verò hoc solum natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Respub. continetur, eodem modo constitutum, vt non liceat sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant, leges, hoc volunt, incolumem esse ciuium coniunctionem. Quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercerent. Atq; hoc multò magis * effici ipsa naturae ratio, quae est lex diuina & humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent viuere) nunquam committet, vt alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam excelsitas animi & magnitudo, itemq; * comitas, iustitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita quam diuitie. Quae quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahare autem de altero sui commodi causâ, magis est contra naturam, quam mors, quam

all. conuictum.

al. Vt enim si vnumquodque membrorum al. traxisset.

al. copiositas.

al. exigit

al. comitas.

quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem. Itemq;
al. posset. magis est secundum naturam pro omnibus gentibus
 (si fieri * possit) conseruandis, aut iuuandis maxi-
a i. imitã- mos labores molestiasq; suscipere, * imitantem.
tes. Herculem illum (quem hominum fama, beneficio-
al. memor rum * memoria, in concilio cœlestium collocauit)
 quàm viuere in solitudine non modo sine vllis mole-
 stijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundan-
 tem omnibus copijs, vt excellas etiã pulchritudine
al. & splē- & viribus. Quodcirca optimo quisq; * splēdis-
didissimo. moq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex
 quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homi-
 ni nocere non posse. Deinde qui alterum violat, vt
 ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se exi-
 stimat contra naturam facere, aut magis fugiendam
 cenlet mortem, paupertatem, dolorem, amissio-
 nem etiam liberorum, propinquorum, amicorum,
al. cuiquã quàm facere * cuiquam iniuriam. Si nihil existimat
 contra naturam fieri in hominibus violandis, quid
 cum eo differas, qui omnino hominem ex homine
 tollat? Sin fugiendum id quidem cenlet * sed multo
al. & mul- illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem, errat in
to eo, quod vllum aut corporis, aut fortunæ vitium *
Alij sic, vi- animæ vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet
tij animi esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vnius-
grauis &c. cuiusq; & vniuersorum. Quam si à se quisq; rapiat,
al. cõsortio dissoluetur hominis humana * consociatio. Atq; si
 etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, qui-
al. tamen cunq; sit ob eam ipsam causam * quod is homo sit,
quod is. consultum velit, necesse est secundum eandem na-
 turam omnium vtilitatem esse communem. Quod
 si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege
Qualiter naturæ. Idq; ipsum si ita est, certè violare alterum *
erga om- lege prohibemur. Verum autem primum, verum
nes hom- igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum
nes debeat est, quod quidam dicunt parenti se aut fratri nihil de-
mus esse tracturos commodi sui causa * aliam rationem esse
affectedi. ciuium reliquorum * hi sibi nihil iuris & nullam so-
Nonnulli cietatem

cietatem communis vtilitatis causa, statuunt esse cum ciuibus, quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem, qua sublata beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. * Quæ quidem tollunt, etiam aduersus Deos immortales impij iudicandi sunt. Ab his enim constitutam inter homines societatem euertunt. Cuius societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire, vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent iustitiâ. Hæc enim vna virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, non ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea vtilior, quam animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid si Phalarim crudelem tyrannum & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nõ ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad * nullam partem vtili, tuæ vtilitatis causa detraxeris, inhumanè feceris, contraque naturæ legem. Sin autem is tu sis, qui multam vtilitatem Reipub. atq; hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potiùs, quam de alterius commodis * detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid huiusmodi, quam detractio atq; appetitio alieni. Sed communis vtilitatis derelictio contra naturam est: Est enim iniusta. Itaq; lex ipsa naturæ, quæ vtilitatem hominum conseruat & continet, decernit profectò, vt ab homine inerti atq; inutili, ad sapientem, bonum, fortemq;

lege, non habet ad ditum.

ali. sed ali am.

al. hi sunt q̄ sibi, &c.

al. cum ciuibus com

munem.

al. que qui tollit.

Alienum nihil vsurpandum,

nec si citra cuiusquam in-

iuriâ fieri potest.

al. vllam

Homini ad nihil vtili detra-

here licet,

si eo species, vt so-

cietati pro sis, non p-

prie tibi.

al. subtra irendum.

temq; virum transferantur res ad viuendum necessa-
 riæ. qui si occiderit, multum de communi vtilitate
 detraxerit, modò hoc ita faciat, vt ne ipse de se be-
 ne existimans, seseq; diligens, hanc causam habe-
 at ad iniuriam. itaque semper officio fungatur vtili-
 tati consulens hominum, & ei, (quam * ipse
 commemoro) humane societati. Nam quod ad
 Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla est
 enim societas nobis cum tyrannis, sed potiùs sum-
 ma distractio est, neq; est contra naturam, spoliare
 eum, si possis, quem honestum est necare. Atque
 hoc omne genus pestiferum atq; impium, ex homi-
 num communitate exterminandum est. Etenim vt
 membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine,
 & tanquam spiritu carere coeperunt, & nocent
 reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis
 feritas & immanitas belluæ, à communi tanquam
 humanitate corporis legreganda est. Huius gene-
 ris sunt quæstiones * hæ in quibus ex tempore officii
 exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium
 persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupa-
 tio consilium eius * peremisset. Ad quas ipsas con-
 sultationes, ex superioribus libris satis multa præcep-
 ta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpi-
 tudinem fugiendum, quid sit id, quod idcirco fugi-
 endum non sit, * quod omnino turpe non sit. Sed
 quoniam operi inchoato propè tamen absoluto, tan-
 quam fastigium imponimus: vt Geometræ solent
 non omnia docere, sed postulare vt quædam sibi
 concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent.
 Sic ego à te postulo mi Cicero, vt mihi concedas
 (si potes) nihil præter id quod honestum sit, esse
 propter se experendum. Si hoc non licet propter
 Cratippum, at illud certè dabis, quod honestum * sit,
 id esse maximè propter se experendum. Mihi vtrū-
 vis satis est, & cum hoc, tum illud probabilius vi-
 detur, nec præterea quicquam probabile. At pri-
 mum Panætius in * hoc defendendus est, quòd non
 vtilia

*Alij, ipse
 omittunt,
 Et saepe, in
 es locum
 vestituus.*

*Alij, ha
 omnes.*

*præuenis-
 set.*

*ali. quia,
 ut pro sit,
 est.*

*Fastigiū,
 id est, si-
 gnā manū*

*Deside-
 vatur hoc
 verbū sit,
 in nonul-
 tis codici-
 bus hoc
 loco.*

utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit, neq; enim ei fas erat, sed ea quæ videntur vilia. Nihil verò vtile, quod non idem honestum: * nihil honestum, quod non idem vtile sit, sæpe testatur, negatq; vllam pestem maiorem in vitam hominum inuasisse, quam eorum opinionem, qui illa detraxerint. Itaq; non vt aliquando anteponeremus vilia honestis, sed vt ea sine errore diiudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus nullis adminiculis, sed (vt dicitur) Marte nostro. Neq; enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur de his, quæ in manus nostras venerant.

Ne qua nos commoditas cum summa etiam impunitate coniuncta permoueat, vt vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Quum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. Sed si, cum * attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit * tum non utilitas relinquenda est, sed intelligendum vbi turpitudinis sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudinis (recta. n. & cōueniētia & cōstātia natura desiderat, aspernaturq; cōtraria) nihilq; tam secundum naturam, quam utilitas, certe * in eadem re utilitas & turpitudinis esse non potest. Itemq; si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola experenda est (vt Zenoni est visum) aut certè omni pondere grauior est habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum, quod autem bonum, * id certè vtile. Ita quicquid honestum, id vtile. Quare error hominum non proborū, cum aliquid quod vtile visum est arripuit, id conti-

Suo Marte rem genere dicitur qui sua industria quid efficiunt: est à militia traductus.

al. animo attēderis.

Alij sic legunt, cum verò utilitas relinquenda est: Nonnulli sic, tū utilitas nō re quirenda est.

al. Te ad re vtilē turpitudinis esse, &c. Multi habent adā tū verbū est.

*testimo-
nia.*

*potentia,
sive q̄*

*turpitudine
per se stig-
gienda, est
am sūma
ipmūtare
proposita.
al. sequā-
tur.*

*al. perue-
nerint.*

*al. ex om-
ni.*

*nobis i q̄-
busdā de-
est. Fabu-
la Gygis
Platonici,
quē habe-
at sensum*

*Pala,
massa
qua anuli
gēma cla-
uditur.*

*al. quos ar-
bitrabāt
obstare.*

nūo scernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa * testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum & ciuium. Hinc opum nimiarum * potentiaq; non ferendæ; postremò etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs vident; poenam (non dico legum, quas sepe perumpunt sed ipsius turpitudinis,) quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, est enim totum sceleratum & impium qui delibe- rant, vtrum id * assequantur quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non * perueniret. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam * in omni deliberatione celandi, & occultandi spes, opinioq; ea remouenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persua- sum esse debet si omnes Deos, hominesq; celare possimus, nihil tamen * nobis auarè, nihil iniustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cùm terra discessisset magnis quibusdam imbris, in illum hiatus descendit, æneumq; equum (vt ferunt fa- bulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent, quibus apertis, corpus hominis mortui vidit magni- tudine inusitata, anulumq; aureum in digito, quem vt detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cùm pala- mam eius anuli ad palmam conuerterat, à nullo vide- batur, ipse autem omnia videbāt: Idemq; rursus videbatur, cùm in locum anulum inuerterat. Itaq; hac oportunitate anuli vsus, Reginæ stuprum intulit, eaq; adiutrice Regem dominum interemit, iustulit- que, quos * obstare arbitraretur: nec in his cum fa- cinoribus quisquam potuit videre. Sic repentè anu-
li be-

si beneficio Rex exortus est Lydia. Hunc igitur anulum ipsum si habeat sapiens, nihilo plus sibi licere putet * peccare, quam si non haberet. Honestas enim bonis, viris, non occulta querentur. Atque hoc loco Philosophi quidam minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone, quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius anuli, & huius exempli, si nemo sciturus, nemò ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentia, dominationis, libidinis causâ feceris: si id Dijs, hominibusque futurum sit semper ignotum, sis ne facturus? Negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sanè, negant enim posse, & in eo perstant: hoc verbum * (si) quid valeat, non vident. Cum enim querimus si possint celare, * quod facturi sint, non querimus, possint ne celare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ * conturbant animos utilitatis specie, nam cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas, propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id quod vile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino * Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste: fuerat enim in Regibus expellendis socius Bruti, * consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat vile patriæ consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset.

In vetustis codicibus hoc verbum deest.

Cuius fabula fingatur, non per exempla proponitur.

Hoc verbum, in paucis videri additum.

al. contra hinc.

In reliquis Tarquinio doctus est.

al. & consiliorum.

ali, cui cū misset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita.
 Species enim utilitatis animum pepulit eius, * cū
 visum ei set vtilius solum se, quā eum altero regna-
 re, fratrem intereinit. Omisit hic & pietatem & hu-
 manitatem, vt id quod vtile videbatur, neq; erat, af-
al. satis lequi polset, & tamen muri causam opposuit, spe-
 ciem honestatis, nec probabilem, nec * sanè idone-
 am. Peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli
 dixerim.

*Proprijs commodis quatenus cuiq; inservire
permissum.*

Non repro- henditur, q̄ sua uti- litati: ser- uis, modò id citra & commodū fiat proximi. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt,
 alijsq; tradendæ, cū his ipsi egeamus, sed fluxe cui-
 que utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruien-
 dum est. Scite * Chrysippus, vt multa, qui Radium,
 inquit, cucurrerit, eniti & contendere debet quā
 maximè possit, vt vincat: supplantare eum quicum
 certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic
 in vita sibi quemq; petere, quod pertineat ad vsum,
 non iniquum est, alteri * diripere, ius non est.

al. Scite

Doc.

*al. serripe
re.*

Formula in amicitijs, vt semper honestati cedat bene- uolentia: amico fides praestetur, etiam maximis incom- modis propositis. Communibus in rebus tantum chari- tati amicorum tribuatur, quantum religio & honestira- tio patitur. Ceterum, ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut praestetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitijs,
 quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribue-
 re, quod non sit æquum, contra officium est. sed
 huius generis totius, breue & non difficile præcep-
 tum est. Quæ enim videntur vtilia, honores, diui-
 tia, voluptates, & cetera generis eiusdem, hæc ami-
 citiæ nūquā anteponenda sunt. At neq; cōtra Rē, neq;
 cōtra iurandū ac fidem, amici sui causā vir bonus
 faciet

faciet, ne si Iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit Iudicis. Tantum dabit amicitiae, ut veram amici causam esse malit, ut perorandae litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est, (ut arbitrator) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaque praclarum a maioribus accepimus morem rogandi Iudicis, si eum teneremus, quae salua fide facere possit. Haec rogatio ad ea pertinet, quae paulo ante dixi, honeste amico a iudice posse concedi. Nam si omnia faciendae sunt, quae amici velint, non amicitiae tales, sed coniurationes putandae sunt. Loquor autem de communibus amicitijs, nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius Tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi, ut si ille non reuertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem Tyrannus, petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. Cum igitur id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est comparatur, iaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia quae honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiae, & sic habebitur is, quem exquirimus delectus officij.

In publicis consultationibus, semper honestum falsa utilitate potius habendum, neq; consilium ullum videri vtile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei utramque in partem exempla.

Sed utilitatis specie, in Repub. sapientissime peccatur, ut in Corinthi distributione nostri. Durus etiam

Quatenus obsequendum amicis.

Iurato iudicanda sententia, qualis debeat esse religio.

In Damonem & Pythiam, in signo peritiam & Tyrannum amicitia exemplum reuertisset ad diem iaceat, pro negligenti parvipendatur.

In Corinthi, delictum.

*da, falsa
utilitatis
species fe-
ellit Ro-
manos ni-
hil eni v-
tiliter fit,
quod cru-
deliter.*

*Cannesi,
à Cannis
nico Apu-
lia, ubi
Paul^o Ae-
miliius si-
it cum in-
numerabi-
li ciuium,
& sociorū
Romano-
rum mul-
titudine
tas. Troe-
zen in Pa-
doponneso,
in sinu Ar-
golico, que
olim Possi-
donia dic-
ta. Temi-
stocles.
ul. obrue-
runt
Aristides.*

Athenienses, qui sciuerunt, vt Aeginetis (qui clas-
se valebant) pollices præciderentur, hoc visum est
vtile, (nimis enim imminebat propter propinquitatem
Aegina Pyrrō) sed nihil quod crudele, vile. Est enim
hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica
crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos vrbibus vt
prohibent, eosq; exterminant, vt Petronius apud patres
nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non
sit, rectum est non licere, quam tulerunt legem sapientissimi
Consules Crassius & Scruola; vsu vero vrbis prohibere
peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara in quibus
publicæ utilitatis species pro honestate contemnitur.

Plena exemplorum est nostra reipub. cum sepe alias, tum
maximè bello Punico secundo, quæ Cannensi calamitate
accepta, maiores animos habuit, quam vnquam rebus
secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis.
Tanta vis est honesti, vt speciem utilitatis obscuraret.
Athenienses, cum Persarum impetum nullo modo possent
sustinere, statuerentq; vt vrbe relicta, coniugibus &
liberis Troæzene depositis, naues conscenderent, libertatemq;
Græciæ classe defenderent, Cyrsilum quendam suadentem,
vt in vrbe manerent, Xerxemq; reciperent; lapidibus,
* cooperuerunt. Atq; ille sequi utilitatem videbatur,
sed ea nulla erat repugnante honestate.

Themistocles post victoriam eius belli, quod cum Persis
fuit, dixit in concione, se habere consilium Reipub. salutare,
sed id scire opus non esse postulauit, vt aliquem populus
daret, quicum communicaret; datus est Aristides, huic illæ
classe Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium
clam incendi posse, quo facto, frangi Lacedæmoniorum
opes necesse esset. Quod Aristides cum audiuisset, in
concionem magna expectatione venit, dixitq; perutile
esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minimè
honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum non esset,
id ne vile quidem putauerunt, to-

tamq;

tamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Aristide, repudauerunt. Melius hi quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo quod turpe fit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod utile esse putes, adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe fit, calamitosum est.

In contractibus communibus, qua formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam Iureconsultorum more, deq; ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, aliter ex hominum consuetudine & iure civili moderatur.

Sed incidit (vt supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur, vt animaduertendum sit, repugnetne planè, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hæc sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus ab Alexandria * ad Rhodum, magnum frumenti numerum aduexerit, in Rhodiorum inopia & fame, summaq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores * ab Alexandria, soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio * suo quamplurimo venditurus? Sapientem & bonum virum fingimus, de eius deliberatione & cōsultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpè iudicet, sed dubitet an turpe non sit. In huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri tolet magno & graui Stoico, aliud Antipatro discipulo eius homini acutissimo. Antipatro omnia patefaciēda, vt ne quid omnino quod venditor norit, emptor ignoret. Diogeni venditorem, quatenus iure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine infidijs agere, & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluis quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia, cui sit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex al-

al. Sed incidunt sæpe plures causæ, vt dixi.

al. pfectus Rhodum.

ali. Alexandria sine præpositione Soluisse, neutraliter, id est, nauigasse. al. summa.

al. legunt tera parte : quid * agis ? tūte cūm hominibus confu-
nis. lere debeas, & seruire humanæ societati, eaq; lege
In nonnul natus sis, & ea habeas principia naturæ, quibus parē-
lis hoc ad re, & quæ * semper sequi debeas, vt vtilitas tua, com-
verbiū de munis sit vtilitas, * vicissimq; communis vtilitas, tua
sideratur. sit vtilitas, celabis homines quid ijs adsit commodita-
al. vici- tis & copix ? Respondebit Diogenes * fortasse sic :
sim eiq; Aliud celare, aliud est tacere : neq; ego nunc te celo,
cōmunitas si tibi non dico quæ natura Deorum sit, quis sit finis
al. neq; e- bonorum . quæ tibi plus prodesse cognita, quàm
rim te celo tritici vtilitas . Sed non quicquid tibi audire vtile est,
Illud id mihi dicere necesse est . * Imò verò (inquit ille)
v sq; ad di necesse est . Siquidem inter homines natura memi-
ctione, ne- nisti coniunctam societatem . Nemini (inquit ille)
cesse, qd- Sed num ista societas talis est, vt nihil suum * cuiusq;
dam exē- sit ? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquā
plar non est, sed donandum . Vides in hac tota disceptatione
habet. non illud dici, quamuis hoc turpe sit, tamen quoniam
al. cuiq; expedit, faciam . Sed ita expedire, vt turpe non sit .
 Ex altera autem parte ea re, quia turpe sit, non esse
 faciendum . Vendat ædes vir bonus propter aliqua
 vitia, quæ ipse nōrit, cæteri ignorent . Pestilentes sint,
 & habeantur salubres, ignorentur in omnibus * cu-
 biculis apparere serpentes, malè materiata, ruinosa,
 sed hoc præter dominum nemo sciat : quæro, si hoc
 emptoribus venditor non dixerit, ædesq; vendiderit
 plus multò, quàm se venditurum putarit, num id ius-
 tū, aut improbè fecerit ? Ille verò (inquit Antipater)
 improbè facit . Quid enim est aliud erranti viam nō
 monstrare, quod Athenis execrationibus publicis
 sancitum est : si hoc non est emptorem pati ruere, &
 per errorem in maximam fraudem incurere ? Plus
 etiam est, quàm viam non monstrare . Nam est * sci-
 entem in errorem alterum inducere . Diogenes cō-
 trā : Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem
 est ? Ille quod non placebat proscripsit, tu quod pla-
 cebat, emisti . Quod si qui proscribunt villam bonā,
al. (ut ipse * beneq; ædificatam, num existimantur fefelisse,
 etiam si

etiamsi illa nec bona est, nec ædificata ratione & multo minus igitur, qui domum non laudârunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est, præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem eius rei qui am vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum quàm si domini iussu ita Præco prædicet, domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubijs ex altera parte defenditur honestas, ex altera utilitas, ita de utilitate dicitur, vt id quod vile videatur non modò honestum facere sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur vtilium fieri cum honestis, læpe dissensio.

afferunt
benefic.

Superiori altercationi Philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neq; simulandum esse, quidquam neque dissimulandum sui commodi causâ, etiam si mos, legesq; ciuiles quadam reticere non vident.

Quæ dijudicanda sunt, non enim vt quæreremus expoluimus, sed vt explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neq; enim, id est, celare, cum quid reticeas, sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causâ velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuro, astuti fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt qui reticuerunt, quid de his existimandum est qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Cannius, eques Romanus homo nec infacetus, & latis literatus, cum se Syracusas oriandi (vt ipse dicere solebat) non negociandi causâ contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò inuitare amicos, &

Aliud celare, aliud reticere.

Turpe celare quod est, turpius metiri quod non est.

vbi se oblectare sine interpellatorib⁹ posset. Quod cum percrebuisse, Pythius ei quidam qui argentarium faceret Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere vti Cannio (si vellet) vt suis, & simul ad coenam hominē in hortos inuitauit in posterum diem; cum ille promississet, tum Pythius, vt argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit, vt ante suos hortulos * postera die piscarentur, dixitq; quid eos facere vellet. Ad coenam tempore venit Cannius, erat opiparē à Pythio apparatus conuiuium. cymbarum ante * oculos multitudo, pro se quisque quod ceperat afferbat: ante pedes Pythii pisces * abiciebantur. Tū Canni⁹, quāso inquit, quid est * hoc Pythi: tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? Et ille: Quid mirum, inquit, hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hic aquatio, ac villa; * isthaec carere non possunt: incensus * Cannius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. * Grauatē ille primō - Quid multa? impetrat, emit homo cupidus & locuples, tanti quanti Pythius voluit, & emit instructos, nomina facit, negotium conficit. Inuitat Cannius * postridie familiares suos. Venit ipse maturē, scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret? Nullæ, quod sciam, inquit ille, sed hic piscari nulli solent. Itaq; heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cannius, sed quid faceret? nondū Aquilius collega & familiaris meus, * protulerat de dolo malo formulas: In quibus ipsis, cum ex eo quærerem quid esset dolus malus? Respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanē luculenter (vt ab homine perito definiendi.) Ergo Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulant, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest vtile esse, cum sit tot vitij inquinatum. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. Ita

nec

*Fabula p
q̄ a manā
quo affu
Graculus
Cannio im
posuerit.*

*al. postri-
die.*

*al. Hortu-
los.*

*ali. troycio
bantur.*

*In reliq̄s,
hoc deest.*

al. Isti.

*Quidam
Cannius
unicon.*

*al. graua-
re.*

*al. postero
die.*

*al. pertu-
lerat.*

nec vt emas melius, nec vt vendas quicquam, simulabit aut dissimulabit vir bonus. Atque ille dolus malus etiam legibus erat vindicatus, vt tutela 12. tabulis, & circumscriptio adolescentium, lege * Latoria, & sine lege, iudicis, in quibus ex bona fide * additur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maxime excellunt, in arbitrio rei vxoriae melius, æquius in fiducia, vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius æquius est, potest vlla pars inesse fraudis? aut cum dicitur inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione & dissimulatione (vt ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur * ex rebus contrahendis omne mendacium, non in licitatore venditor, nec qui contra * liceatur, emptor opponet. Vterq; si ad eloquendum venerit, non plus quàm semel eloquetur. Q. quidem Scauola P. filius, cum postulasset, vt sibi fundus (cuius emptor erat) indicaretur, idq; venditor ita fecisset, dixit se pluris aestimare, addidit centum millia. nemo est qui hoc viri boni fuisse neget, sapientis negant, si minoris quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes exillimant. Ex quo * Ennius.

Nec quicquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse nequiret.

Verè id quidem, * si quidem id esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætij, video in his libris, quos de Officijs scripsit Q. Tuberoni, dicere: sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neq; enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reipub. Singulorum enim facultates & copiae diuixæ sunt ciuicatis. * Huic Scauolæ factum (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. * Etenim omnino tantum se negat facturum impendij sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia, sed siue & simulatio & dissimulatio.

al. Pleto-
ria

al. agitur
Verba sūt
solemnia,
quibus in
negocijs bo-
na fidei v-
tebantur.
ali. in reb⁹

se, in non-
nullis de-
sideratur.
Nova Sca-
uola in e-
mendo in-
tegritas.

al. Ennius

al. si quid
id esset pro-
desse.

al. Hinc

al. Etenim
tantūmo-
do.

dissimulatio dolus malus est, perpauca res sunt, in
 quibus dolus iste malus non veretur: Sicut vir bonus
 est is, qui potest, quibus potest nocet nemini, * recte istum
 virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est
 utile peccare, quia semper est turpe, & quia semper
 est honestum virum bonum esse, semper est utile. Ac de iure
 quidem praediorum sancitum est apud nos iure civili, ut his
 vendendis, vitia * etiam dicerentur, quae nota essent
 venditori. Nam cum ex duodecim Tabulis satis esset ea
 praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui inficiatus
 esset, * duplicem poenam subiret, à Iurisconsultis etiam
 reticentiae poena est constituta. Quicquid enim esset in
 praedio viui, id statuerunt, si venditor sciret (nisi
 nominatim dictum esset) praestare oportere. Ut cum in arce
 augurium augures acturi essent, iussissentque T. Claudium
 Centimalum, qui aedes in Caelio monte habebat, demoliri
 ea, quorum altitudo officeret auspicijs. Claudius proscrip-
 sit insulam & vendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. Huic
 ab auguribus illud idem denunciatum est. Itaque Calphurnius
 cum demolitus esset, cognouissetque Claudium aedes postea
 proscripfisse, qua esset ab auguribus demoliri iussus, arbitrum
 illum adegit, quicquid sibi de ea facere oporteret, ex fide
 bona. M. Cato lententiam dixit. Huius nominis Catonis pater
 (ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit,
 ex filio est nominandus.) Is igitur iudex ita pronunciauit,
 cum in venundando rem eam scisset, & non pronunciasset,
 emptori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam
 statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset
 venditor. Quod si recte dijudicauit, non recte frumentarius
 illa, non recte edium pestilentiam venditor tacuit. Sed
 huiusmodi reticentiae iure civili omnes comprehendi non
 possunt: quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius
 Gratidianus pro pinquus noster, C. Sergio Orate vendiderat
 aedes, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat.

*al. recte in
 stum virum
 non facile
 reperimus*

*etiam in
 quibusdam
 deest.*

al. dupli.

*Arbitrum
 adegit, id
 est uocauit
 ad arbitrium*

Hæ Sergio seruebant, sed hoc in mancipio Marius non dixerat: Adducta res in iudicium est. Orata in Crassus, Gracidianum defendebat Antonius. Ius Crassus urgebat, quod vitium venditor non dixisset, sciens id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset nihil fuisset necesse dici, nec eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris altus. Sed aliter leges aliter Philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: Philosophi, quatenus ratione & intelligentiâ. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidia, tendere plagas, etiamsi excitaturus bestiam non sis, nec agiturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt: Sic tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter deprauationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure civili, tamen naturæ lege sancitum est. Societas est enim (quod & si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, omnium inter omnes interior eorum, qui eiusdem gentis sunt: propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuè gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri iuris germanæque iustitiæ, solidam & expressam effigiem nullam tenemus, umbram & imaginibus utimur, eas ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vti ne propter te fidem tuam captus fraudatusue sim? quam illa aurea? ut inter bonos bene agi oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni, & quid sit bene agi, magna quæstio est. Quod quidem Scæuola, Pontifex maximus, summam vim esse dicebat

*Seruebant
id est, de-
bebant ser-
uare Ri-
gor iuris.*

*Æquitas,
proinde de-
xit urge-
bat, id est,
premebat.*

*quid inter
leges &
Philoso-
phorum
dogmata.*

*at. hōmī-
nes.
ius gentiū.
ius civile
cōtinet nō
contra.*

*Iuris for-
mula à di-
uina cona-
turalitati
one dicitur.*

al. agere.
titr

illa deest
in quibus-
dā exempla-
ribus.

Vetustissi-
mum exem-
plar habet
ponit aro.

In manci-
pijs, id est,
seruis & a-
eillis que-
ri solet, an
fana, an
fugitiua,
& furacia.

al. L. Mi-
nucij Tos-
tanicum
falsum

Notasi
Crassus &

cebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus * adderetur, ex fide bona fideiq; bonæ fomen existimabat manare latissime: Idq; versari in tutelis, societatibus, fiducia, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemq; cuiq; præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollende sunt, eaq; malitia, que vult * illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatq; plurimum. Prudentia est enim locata in delectum bonorum, & malorum malitia, si omnia que turpia sunt, & mala sunt, mala bonis * anteposit. Nec verò in prædijs solum ius civile ductum a natura, malitiam fraudemq; vindicat, sed etiam in mancipiorum venditione, venditoris fraus omnis excluditur, Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furis, is præstat edicto Edilium. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniã iuris natura frons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex alterius prodetur incitua. Nec vlla pernicies vitæ maior inueniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, vt vitia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisq; reperietur, qui impunitate & ignorantia omnium proposita abstinere possit iniuria? periclitemur (si placet) & in his quidem exemplis, in quibus peccare vulgus hominum fortasse non putat. Neq; enim de ficijs, veneficijs, testamentarijs, furijs, peculatoribus hoc loco differendum est, qui non verbis sunt & disputatione Philosophorum, sed vinculis & carcere castigandi. Sed hæc consideramus, quæ faciunt hi, qui habentur boni. * L. Mutij Basilij, locupletis hominis falsum testamentum quidem è Græcia Romã attulerunt. Quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, Q. Hortensium, homines eiusdem, * atatis potentissimos, qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alic-

ni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo: fatin' hoc est, vt non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur, quanquam alterum amari viuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilus M. Satyrium, tororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumq; fecisset heredem, hunc dico patronum agri Piceni & Sabini, (o turpem notam temporum illorum) non erat æquum Principes cuius rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si his, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, vt in primo libro disserui, qualis habendus est is, qui non modo nõ repellit, sed etiã adiuuat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non veritate, sed simulatione acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud vile interdum, aliud honestum videri solet falso. Nam eadem vilitatis, quæ honestatis est regula, qui hoc nõ præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Est istud quidem honestum, verum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaq; si vir bonus habeat hanc vim, vt si digitus concreperit, possit in locupletium testamenta nomen eius irrepere, hac vi non utatur, nec si exploratum quidem habeat, id omnino neminem vnquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, vt digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui reuera non esset hæres, in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem iustus, & is quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quis sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat eum virum bonum esse, qui proficit quibus possit, noceat nemini, nisi laceffit in iuria. Quid ergo? hic non nocet, qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros hæredes moueat, in eorum locum

*Hortensius
al. ci uita-
tis.*

*Hæredipe-
ta turpes.*

*Supini
quibus lo-
dum non li-
beret, digi-
tulo crepi-
tates quip-
pia signifi-
cabant.*

*Notionem
formam
speciem di-
cit.*

cum ipse succedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodque expediat? imò intelligat nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam Consularem audiebam de patre nostro puer iudicem M. Lutatio Pythia fuisse equiti Romano sanè honesto, quum is sponsonem fecisset, ut bonus vir esset. Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem: si contra iudicasset, aut statuisse videretur virum bonum aliquem esse, cum ea res innumere rabilibus officijs & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates nouerat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modò facere, sed ne cogitare quidem quicquam

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriam, à Fimbria ad rusticos.

audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id quod iam tritum est vetustate prouerbium. Quum enim fidem alicuius, bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habetui, nisi illam, nihil expedire quod non deceat, etiamsi id possit, nullo refellente, obtinere. Videsne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò ante fingebam, digitorum percussione hereditates omnium posse * conuètere? Ut enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam & repugnante natura. At enim cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum à se consulatus longè abesset, & septimum annum post præturam iaceret, neque petiturus vnquam consulatum videretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud populum Rom. criminatus est bellum * illud ducere, si se Consul-

Lusus genus erat micatio, digitis repete motis posse ad se se conuètere.

al. illud ducere.

lem

lem fecissent, breui tempore, aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem pop. Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem Consul, sed à fide iustitiæq; discessit, qui optimum & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est, tunc cum Prætor esset, collegiumq; * prætorum Tribuni plebis adhibuissent, vt res * numeraria de communi sententia constitueretur, iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena atq; iudicio, constitueruntq; vt omnes simul in rostra post meridiem * conscenderent, & cæteri quidem alijs aliò. Marius à subellijs in rostra recta, idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit, & ea res (si queis) ei magno honori fuit: omnibus vicis statutz factæ, ad eas thus & cerei. Quid multa? Nemo vnquam multitudini fuit charior. Hæc sunt quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id in quo violatur æquitas, non ita magnum: illud autem quod ex eo paritur, permagnum videtur: vt Mario, præripere collegis & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe, Consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde vile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud quod vile videtur, turpè ne sit: aut si turpè est, ne videatur esse vile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligentiam tuam, vt videas quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumentum sui causâ, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est quod asserre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit? quantum

Notatus
Gratidianus, quæ
collegarum
communem
gratiam ad
se proprie
transfuit.
al. Prætorium.
al. numeraria.
al. descendent.

Explicet,
nā superius
explicatā
dixit notionem.

tum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem iustitiamq; detraxerit? Quid enim interest vtrum ex homine se conuertat quis in belluam, an hominis figura immanitatem gerat bellæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne id faciunt, quod is, qui etiam locerum habere voluit eum, cuius ipse audaciã potens esset? Vtile ei videbatur plurimum posse alterius inuidiã. Id quã iniustum in patriam, quã inutile, puã turpe esset, non videbat. Ipse autem locer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam vt potero, inconditè fortasse, sed tamen vt res possit intelligi.

*Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est; in alijs rebus, pietatem colas.*

Euripidẽ Capitalis Eteocles, vel potiùs Euripides, qui id
earmen à vnum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, venditiones, fraudulentias?
Casare Ecce tibi, qui rex Populi Romani, dominusq; omnium gentium esse concupierit, idque perfecit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum, earumq; oppressionem terram & detestabilem, gloriofam putat. Qui autem fateatur honestum non esse, in ea ciuitate quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse vtile, quæ hunc obiurgatione, aut quo potiùs conuictio à tanto errore coner* auellere? Potest enim (Dij immortales) cuiquam esse vtile, foedissimum & terribissimum parricidiũ patrie, quamuis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus patens nominetur. Honestate, igitur dirigenda vtilitas est, & quidem sic, vt hæc duo verba inter se discrepate, re vnum sonare videantur. Nunc ab eo ad vulgi opinionem. Quæ maior vtilitas, quã regnandi esse possit? Nihil contra inuilius

*al. auerte-
re.*

*Casare pa-
triã patriã
appellat*,
sed ab op-
pressis. At*

lius ei, qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad
veritatem coepi reuocare rationem. Possunt enim
cuiquam esse viles angores, sollicitudines, diurni &
nocturni metus? vita insidiarum periculorumque
plenissima?

Multi iniqui atq; infideles regno, pruci sunt boni.

Inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò &
Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto
plures ei Regi putas, qui cum exercitu Populi Ro-
mani, Populum ipsum Romanum oppressit, ciuita-
temq; non modo liberam, sed etiam gentibus impe-
rantem, seruire sibi cogisset? hunc tu quas concien-
tia labes in animo centes habuisse? quæ vulne-
ra? Cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cum eius
vita ea conditio sit, vt qui illam eripuerit in maxima
& gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc vilia non
sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedeco-
ris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil
esse vile, quod non honestum sit. Quanquam id
quidem cum sepe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio
Consule, iterum & à Senatu nostro iudicatum
est. Cum enim Rex Pyrrhus Populo Romano bel-
lum vltro intulisset, cumq; de imperio certamen ef-
set cum Rege generoso ac potente, perfuga ab eo
venit in castra Fabricij, eiq; est pollicitus, si premium
ei proposuisset, se vt clam venisset, sic clam in Pyr-
rhi castra rediturum, & eum veneno necaturum.
Hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum,
idq; eius factum à Senatu laudatum est. Atqui si spe-
ciem vtilitatis, opinionemq; querimus, magnum il-
lud bellum perfuga vnus, & grauem aduertarium
imperij sustulisset: sed magnum dedecus & flagiti-
um, qui cum laudis certamen fuisset, eum non virtu-
te, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius, vel
Fabricio, qui talis in hac vrbe qualis Aristides Athenis
fuit, vel Senatu, nostro, qui nunquam vilitatem à
dignitate se iunxit, armis cum hoste certare an vene-
nis? Si gloriæ causa imperium expectandum est, sce-

*Roma pa-
trè patria
Ciceronè
libera dè-
xit.*

*Historia à
Pyrrhò
medico &
pistolam
Fabricio
missam
narrans.*

*Fabricius.
Aristides.
Senatus
manos.*

*Turpiseo-
que nec
utilis L.
Philippi
sententia.*

*Cato per-
strictus.*

*Turpis o-
ratio Curij*

*Vincat v-
tilitas.*

lus absit, in quo non potest esse gloria. Sin ipsę opes
expetuntur, quoquo modo non potuerunt esse viles
cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. fi-
lij sententia. Quas ciuitates L. Scylla pecuniã acce-
ptã ex Senatusconsulto liberauisset, vt hæ rursus ve-
stigiales essent, neq; his pecuniam, quam pro liber-
tate dederant, redderemus. Si Senatus est assensus,
turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam
Senatus. At Aucta vestigalia. Vtile igitur. Quous-
que audebunt dicere, quicquam vile quod non ho-
nestum? potest autem illi imperio, quod gloria de-
bet fultum esse, & beneuolentia sociorum, vile
esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone
meo sepe dissensi. Nimis enim mihi videbatur pre-
fractę erarium, vestigaliaq; defendere: omnia publi-
canis negare, multa socijs, cum in hos benefici esse
deberemus, cum illis sic agere, vt cum colonis no-
stris toleremus. Eoq; magis, quod illa ordinum con-
iunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Malę etiam
Curio, cum causam Transpadanorum equam esse
dicebat, semper autem addēbat, vincat vtilitas, po-
tius diceret, non esse equam, quia non esset utilis
Reip. quàm cum vilem esse diceret, non esse equam
fateretur.

*Formulas aliquot & rogationum colligit non in-
manas, in quibus videtur aliud hortari vtilitas, ali-
ud honestas.*

Plenus est textus liber de officijs Hecatonis talium
questionum. Sitne boni viri in maxima caritate an-
none familiam non alere? in vtranque partem dispu-
tat, sed tamen ad extremum vtilitate putat officium
dirigi, magis quàm humanitate. Querit si in mari ia-
ctura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam
faciat, an ferui vili? Hic aliò res familiaris, aliò du-
cit humanitas. Si tabulam de naufragio fultus anti-
puenit, extorquebit ne eam sapiens, si potuerit? Ne-
gat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripiet
ne suum? Minimè, non plus, quàm si nauigantem

in altum eijcere de nauis velit, quia sua non fit. Quo-
 ad enim peruentum fit eò, quò sumpta nauis est,
 non domini est nauis, sed nauigantium. Quid si
 in vna tabula sint duo naufragi eque sapientes, * si
 bi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò,
 sed ei, cuius magis interfit, vel sua vel Reipub. causâ
 viuere. Quid si hæc paria in utroq; nullum erit certa-
 men, sed quasi sorte; aut in dimicando victus, alteri
 cedat alter. Quid si pater sana expilet? cuniculos
 agat ad erarium, indicetne id magistratibus filius?
 Nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem, si
 arguatur. Igitur non patria prestat omnibus officijs?
 Imò vero, sed ipsi patrie conducit, pios habere * fi-
 lios in parentes. Quid si Tyrannidem occupare, si
 patriam prodere conabitur pater, si lebitne filius? Imò
 verò obsecrabit patrem, ne id faciat, si nihil proficiet,
 accusabit, minabitur etiam. Ad extremum, si ad
 perniciè patrie salutem anteponet saluti patris. Que-
 rit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit
 imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne
 sit eos, si cui debeat pro bonis? Diogenes ait, Antipa-
 ter negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens
 vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat
 Diogenes. Antipater viri boni existimat. Hæc sunt
 quasi controuersia in iure Stoicorum. In mancipio
 vedendo, dicenda ne vitia? Non, ea que nisi dixeris,
 redhibeatur mancipium iure ciuili. Sed hæc, menda-
 cè esse, amatorè, aleatorè, furacè, ebriosu, alteri dicè-
 da nõ videt, alteri dicèda videtur. Si quis aurū vedes,
 orichalcū se putet vendere, indicet ei ne vir bonus au-
 rum illud esse, an emat denario, quod sit millenari-
 um? Perspicuum est, iam & quid mihi videatur, &
 que sit inter eos Philosopheros, quos nominavi, contro-
 uersia. Pacta & promissa, semper ne seruanda sint,
 que nec vi, nec dolo malo (vt Pretores dicere solent)
 facta sint? Si quis medicamentum cuiquam dederit,
 ad aquam intercutem, pepigeritq; si eo medicamen-
 to sanus factus esset, ne illo vnquam possit vteretur.

*Sumpta,
conducta.*

*Vetus ex-
emplar, si
bi uter va-
piat.*

*Agere cu-
niculos, ve
ante age-
re rimas.*

al. ciues

*Fugiens &
duraturus
non sit.*

*Redhibi-
tio cũ verò
dico rem
emptor preci-
um recipit
verbum
est iurisfco
fictorium.*

*Aqua in-
terc, que
hydropis
vel hydro-
pinis.*

Si eo medicamento sanus factus sit, & annis aliquot
 post incident in eundem morbum, nec ab eo, qui
 cum pepigerit impetret, ut item eo liceat uti: quid fa-
 ciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non concedat
 uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vita & salutem con-
 sulendum est. Quid si quis sapiens rogatus sit ab eo,
 qui eum hæredem faciat, cum ei testamento tertium
 millies relinquatur, ut antè quàm hæreditatem
 adeat, luce palam in foro saltet, idq; se facturum pro-
 miserit, quod aliter cum hæredem scripturus illi non
 esset, faciat quod promiserat ille, nec ne? promissæ
 nollem, & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam
 promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius me-
 dicetur, si ex hæreditate nihil cœperit, quàm si cœpe-
 rit: nisi forte eam pecuniam in Reipub. magnam
 aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum
 patriæ consulturus sit, turpe non sit. At ne illa quidè
 promissa seruanda sunt, quæ non sunt his ipsis uilia,
 quibus illa promiseris. Sol Phaëtonti filio (ut redea-
 mus ad fabulas) facturum se esse dixit quicquid op-
 tâsset. Optauit in cyrum patris tolleretur: sublatus
 est, atq; is antequàm constitit, ictu fulminis defla-
 grauit. Quanto melius fuerat, hoc promissum pa-
 tris non esse seruatum. Quid quod Theseus exigit
 promissum à Neptuno, cui cum tres opiniones Nep-
 tunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui,
 cum is patri suspectus esset de nouerca, quo optato
 imperato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid?
 Agamemnon cum deuouisset Dianæ, quod in suo re-
 gno pulcherrimum natum esset, illo anno immolauit
 Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem natum pulcri-
 us, promissum potius non faciendum, quàm tam ter-
 trum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa
 non facienda nonnunquam, neq; semper deposita
 reddenda sunt. Si gladium quis apud te sana mente
 deposuerit, repetat infaniens, reddere peccatum
 sit, non reddere officium. Quid si is, qui apud te pe-
 cuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddes ne
 depos.

*De Sole
 & Phaë-
 toni filio,
 uide Qui-
 di. in secu-
 da Meta-
 morph.
 De The-
 seo & Ne-
 ptuno.*

*De Aga-
 memnone
 & filia im-
 molata, cõ-
 sile Euri-
 pidiem,*

depositum? Non credo. Facies enim contra Remp. quæ debet esse *charissima*. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata vtilitate fiunt non honesta. At de his quidem quæ videntur esse vtilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis, primo libro officia duximus, in eisdem * versetur, cum docebimus ea, quæ videntur esse vtilia * neq; sint virtuti inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malicia, itemq; de iustitia (quæ semper est vtilis) disputatum est.

versabitur at ne que sunt virtutis inimica,

DE FORTITVDINE.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur, altera in confirmatione & moderatione continentis & temperatis. Vtile videbatur Vlyssi vt quidam poetæ tragici prodiderunt; nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlyssæ nulla suspicio est, sed insimulant eum tragediæ, simulatione infanici militiam subterfugere voluisse. Non honestum, consilium. At vtile, vt aliquis fortasse dixerit, regna res, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. An vllum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam & abijcendam, quoniam quæ honesta non sit, nec vtilè quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssæ, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc * *al. audiam* audiatur ab Aiace:

*Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit.
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Eurete assimulavit, ne quod iras, iustitiam.*

*Quod in Palamedis perspicax purdencia,
Insius percepisset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuò falleret.*

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed omittamus & fabulas & externa, ad rem factam, nostramq; veniamus. M. Attilius Regulus, cùm Consul, iterum in Aphricam, ex insidijs captus esset duce Xantippo Lacedæmonio: Imperatore autem patre Anibalis Hamilcare, iuratus missus est ad Senatum, ut nisi essent redditi Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam (ut res declarat) falsam iudicavit, quæ erat talis: Manere in patria, esse domi suæ cum vxore, cum liberis, quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse vtilia? Quæ censes? magnitudo animi & fortitudo negat? Num locupletiores queris autores? Harum est enim virtutum proprium, nihil extimescere, omnia humana despiciere, nihil quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit, sententiam ne diceret, recusavit, quandiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atq; illud etiam, o stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ) reddi captiuos, negavit esse vtile: Illos autem adolescentes esse, & bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cùm valuisset autoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginè redijt. Neq; eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neq; verùm tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci. Sed iusiurandum conseruandum putabat. Itaq; tum (inquam) cum

*al. quid
censet?*

al. tamen

cum

cum vigilado necabatur, erat in meliori causa, quam si domi lenex captiuus periturus, consularis remansisset. At stulte, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiam ne si Reipub. conducebat? Potest autem quod inutile Reipub. fit, id cuiquam ciui vtile esse? Peruertunt homines ea, quæ sunt * fundata natura, cum vtilitatem ab honestate seiungunt. Omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamq; rapimus, nec facere aliter vilo modo possumus. Nam quis est qui vtilia fugiat, aut quis potius, qui ea non studiosissime prosequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, vtilia reperire, propterea illa prima & summa habemus, vtilitatis nomen, non tam splendidum quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num iratum timeamus Iouem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum, qui Deum semper agere aliquid & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem peruerteret. An ne turpiter faceret? Primum minima de malis. Num igitur tantum mali turpitude ista habebit, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiã apud Accium: Fregistine fidem? Neq; dedi, neq; do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quedam vtilia, quæ non sint, sic se dicere videri quedam honesta, quæ non sint. Vt hoc ipsum videtur honestum, conseruandi iurisurandi causã, ad cruciatum reuertisse. Sed fit non honestum, quia quod per vim hostium esset actum ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde vtile sit, id fieri honestum, etiamsi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videremus.

*al. funda-
menta na-
tura*

al. omne

Iuramentum
quid

Fides in
Capitolio
Ioui proxima.

Certe con-
cedentis.

al. Reip. q̄

Nervosius
ut Stoici:
Remissius
ut peripa-
netici.

al. hinc
Iustus ho-
stibus pacta
prestanda,
latronibus
nihil oportet.

deamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, qui nec irasci solet, nec nocere. Hæc quidem ratio, non magis contra Regulum, quam contra omnium iuramentum valet. Sed in iuramento, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iuramentum, affirmatio religiosa. Quod autem affirmatiuè, & quasi Deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram Deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius: *O fides alma, apta pennis, & iuramentum Iouis.* Qui igitur iuramentum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi (ut in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter pius Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed ne malum quidem esse maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocre, sed laud scio an grauissimum Regulum, nolite quæso vituperare. Quem enim locupletiore quærimus, quam principem * populi Romani, qui retinendi officij causa, cruciatum subierat voluntarium? Nam quod aiunt minima de malis, id est, ut turpiter potius quam calamitosè, an est vllum maius malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, & scditas turpificati animi debet videri? Itaq; nervosius qui illa disserunt solum audent malum dicere, id quod turpe sit. Qui autem remissius, tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem *Neq; dedi, neq; do fidem infideli cuiquam.* Idcirco à Poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit, videant, ne quærat latebra perituro. Est autem etiam ius bellicum, fidesq; iuramentandi sæpe cū hoste seruanda. Quod enim iuratum est, ut mens conciperet fieri oportere id obseruandum est. Quod aliter, id q̄

id si non fecerit, nullum periculum est. *Ut si predonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim falsum iurare peierare est, sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis conspicitur (more nostro) id non facere, periculum est, Scitè enim Euripides.*

Iurata lingua, mentem iniuratum gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hostiles perturbare periculo. Cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totum ius foeciale, multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus victos hostibus dedisset. At verò Titus Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum Consules essent, quia cum male pignatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his. In iussu enim populi, senatusq; fecerant: eodemq; tempore Titus Numitius, Q. Aemilius, qui tum Tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atq; huius deditiois ipse Posthumius, que debebatur, suator & autor fuit. Quod item multis annis post se C. Mancinus, qui ut Numatinis, quibuscum sine Senatus auctoritate fedus fecerat, dederetur, rogationem suavitatem, quam Lucius Furius, & Sextus Atilius ex Senatusconsulto ferebant, qua accepta, est hostibus deditus: Honestius hic quam Q. Pompeius, quæ, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea quæ videbatur utilitas, plus valuit quam honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò fortis viro pater

Quid peierare.

In Hippolyto coronato.

al. victos hostibus dedisset.

al. que

adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiscebatur; cum præsertim de captiuis disuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium Senatus, quod si ipse autor fuisset, captiui profectò Pœnis redditi essent, ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putauit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valde utile sit, id fieri honestum, imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum, nec quia utile, honestum est: sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facillè quis dixerit, hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hæc laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. Nam quòd reddijt, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaq; ista laus non hominis sed temporum. Nullum enim vinculum ad stringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII. tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides. Indicant nationes, animaduersionesq; censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant. L. Manlio Auli filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. Criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cum audiuiisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Cui cum esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remouitq; arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille ut ingretus est, confestim gladium distinxit, iuravitq; se illum statim interfecturum, nisi iurandum sibi

*Quanta
antiquis
iurisurã-
dis religio.*

*Pomponi
iurisurãdũ
etiam mo-
tu excoretũ
præstandũ
Pœnanis.*

sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc terrore coactus Pomponius, rem ad populum detulit: docuit, cur sibi causâ desistere necesse esset. Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis iusiurandum valebat: atq; hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit. Cuius tertio Consulatu, Latini ad Velerim fusi & fugati. Magn⁹ vir in primis, & qui nuper * indulgēs in patrē, idem acerbus & seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatum misit Hannibal in castra redituros, ea quorum erant potiti Poeni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes modo. Nam Polybius, bonus autor, in primis scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, à Senatu re non impetrata. Vnum ex decem, qui paulò post quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur. Non rectè. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas, peruersè imitata prudentiam. Itaque decreuit Senatus, vt ille veterator & callidus, vincetus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum. Octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in Aia-ce cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent à Paulo & Varrone Consulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cum id parua pecuniâ fieri potuisset: vt esset: inficium militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis, scripsit idem, quòd Senatus, populusq; Romanus rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sed honestatis comparatione, ea quæ videntur vtilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiuran-

*Torquati
cognomen
alas, quò
perindul-
gens.*

*Indulgēs,
quē acer-
bum in se
sic tamen
amauit
idē filius
securi per-
cussit.*

do liberarentur, eosq; à Censoribus omnibus ignominij notatos. Sed huius loci finis sit. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractosque fiant. Quale fuisset Reguli factum si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, non quod Reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset, non esse vitia, quia sunt flagitiosa, & foeda, & turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentia, temperantiâ continetur. Postestigitur quicquam vtile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaei atq; Annicerij Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, autorq; sententiae. Cùm his, velis equi que (vt dicitur) honestatem tuam, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò vtilitas, sed vita hominis beata corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spè explorata (vt à Metrodoro scriptum est) continetur, certè hæc vtilitas, & quidè summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam vbi primùm prudentiæ locus dabitur? an vt conquirit vndiq; suauitates? Quàm miser virtutis famulatus seruiens voluptati. Quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse iucundius, quid cogitari potest turpius? Iam qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumq; contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: vt si illum audiam de continentia & temperantia. dicit ille quidem multa mul-

tis

Itaque T
 dicitur q
 bre talia
 dicitur q

*Cyrenaei
 Epicureus
 ab Aristip
 po Cyrenae
 icus.*

*Annicerij
 ab Aristi
 curo, qui
 priorum se
 etiam eme
 dicit.*

*Obsoletis,
 ut est, ob
 seueris.
 melis equi
 que prouer
 bialiter.*

is lo
 tem
 in ve
 mica
 At
 sunt,
 ducit
 lent
 do e
 mo
 am i
 quoc
 gnitu
 cillar
 com
 ni. N
 muni
 non p
 ue rel
 vili
 cont
 esse
 Call
 rem p
 state
 copu
 neta
 & m
 rebu
 nus.
 purat
 tur, si
 pug
 tum
 habi
 con
 con
 beb

tis locis, sed aqua heret (vt aiunt.) Nam qui potest
 temperantiam laudare is, qui ponat summum bonū
 in voluptate? Est autem temperantia, libidinum ini-
 mica. Libidines autem confectatrices voluptatis.
 Atq; in his tamen tribus generib⁹ quoquomodo pos-
 sunt, non incallidē tergiuersantur. Prudentiam intro-
 ducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depel-
 lentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo mo-
 do expediunt, cum tradunt rationem negligendæ
 mortis, perpetiendiq; doloris. Etiam temperanti-
 am inducunt non facillimē illi quidem, sed tamen
 quoquo modo possunt. Dicunt enim voluptatis ma-
 gnitudinem, doloris detractioe * finiri. Iustitia va-
 cillat, vel iacet potius, omnesq; hæc virtutes, quæ in
 communitate cernuntur, & societate generis huma-
 ni. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec com-
 munitas esse potest, non plus quam amicitia, si hæc
 non per se expetantur, sed ad voluptatem vtilitate
 referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam vt
 vtilitatem nullam esse docuimus quæ honestati esset
 contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati
 esse contrariam. Quo magis reprehendendos
 Calliphonem & Dinomachum iudico, qui se di-
 rem pturos controuersiam putauerunt, si cum hone-
 state voluptatem, tanquam cum homine pecudem,
 copulauissent. Non recipit istā coniunctionem hone-
 stas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum
 & malorum, qui simplex esse debet, is ex dissimilibus
 rebus misceri & temperari potest. Sed de hoc hacte-
 nus. Magna enim res, alio loco pluribus verbis dis-
 putata: nunc ad propositum. Quemadmodum igitur,
 si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati re-
 pugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputa-
 tum. Sin autem speciem vtilitatis etiam voluntas
 habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate
 coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati,
 condimenti fortasse nonnihil, vtilitatis certè nihil ha-
 bebbit.

*Aquaba-
rei.*

* *al. fieri.*

*De fici-
bus bonis
& malis*

PERORATIO OPERIS.

at. tibi hi.

HAbes à patre munus Marce fili, mea quidem
sententia magnum : sed perinde erit, ut acce-
peris. Quanquam * & hi tres libri inter Cratippi
commentarios, tanquam hospites erunt recipiendi.
Sed ut si ipse venissem Athenas (quod quidem esset
factum, nisi me è medio cursu clara voce patria re-
uocasset) aliquando me quoque audires, sic quo-
niam his voluminibus ad te profecta vox
mea est, tribues his temporibus, quan-
tum poteris : poteris autem, quantum
voles. Cum verò intellexero te hoc
scientiæ genere gaudere, tum &
præfens tecum propediem (ut spe-
ro) & dumaberis, abs te loquar.
Vale igitur mi Cicero, tibi que
persuade, te mihi quidem esse
charissimum, sed multò
fore chariorem, si-
libus monumentis,
præceptisque
lætare.

M. T. C. Officiorum Lib. 3. finis.

DIA.

DIALOGVS IN QVO LÆLIVS

Reddit Rationem, cur
plerosq; locos in Cic.
mutauerit.

LÆLIVS, BRVTVS.

Æpenumero Brute mirari soleo,
quî acciderit, vt ij Ciceronis
nostri quidem familiares libri,
quos de Officijs doctè & ele-
ganter scripsit, tot ac tantorum
sint errorum pleni. Brut. Ade-
on me delirare, obsecro, censes,
vt id quod dicis, verum esse credam? Nam vt sa-
pissime ex eo ipso accepi, nullum tam exquisita-
diligentia edidit, quàm est illud de Officijs opus.
Læl. Quantum tu quidem delires nescio, illud au-
tem scio, ita esse hoc, quod iam dixi. Brut. Præte-

rea ab ea vsq; atate, in qua scriptus est hic liber, semper in doctorum hominum manibus, vt dignum erat, versabatur, omnes eum amplexabantur, omnes fouebant atq; osculabantur. Num tu eos tam stupidos fuisse censes, vt errores, si quos haberet hoc opus, non potuissent deprehendere? Læl. Non censeo. Sed vt tibi rem plenius exponam, habeto sic: Erroses quidem, quos ego errores voco, nam sapius hoc vocabulo vtor, non doctorum hominum culpa, sed potius librorum negligentia acciderunt. Deinde quæ illorum hominum ignauia fuit, librariorum puto, indies succreuerunt. Docti vero, in quorum manus corrupta exemplaria venerunt, propter rixosa quorundam inuidorum hominum ingenia, quibus in hunc vsq; diem vitia placent, nihil ausi sunt mutare. Præterea nemo ex doctoribus hoc scribendi genus vnquam adgressus est, ob eam, vt puto, causam, quod se vera nunquam obtulerint exemplaria, tanquam certi & fidei eorum conatuum testes. Ex hac igitur causa tot errores (vt antea dixi) irrepserunt. Brut. Quod si in ea es opinione, vt nullam culpam in doctos reijcias facile tibi assentiar. Læl. Nullam prorsus. Nam in hac sententia, quam iam professus sum, semper manebo. Brut. Deprome itaq; si quid habes, quod emendatum à te esse velis. Læl. Depromam, sed vt medici, qui à principio, cum ægrotos suscipiunt curandos, leuibus remedijs leuia tollunt vitia, donec ægrotorum corpora pharmacis assuefecerint, ne remediorum aut nouitate, aut acerbitate statim deterreantur. Deinde, paulatim, & maiora & efficaciora adhibent, Sic ego à principio leuioribus tibi proponam errores, sic enim appello, vt rei asperitatem errorum lenitate mitigatam videas, ne mox deterrearis. Brut. Places, agè incipe. Ea tamen lege tibi ascultandi operam polliceor, vt interpellandi etiam copiam, si quid displicuerit, facias. Læl. Quid ni? ob eam enim causam tecum confero: vt ab eo exordiar, quod de generen dis

gendis bellis docet, sic accipe. Ut enim (ait) cum
 ciue aliter contendimus, si est inimicus, aliter si est,
 competitor, cum altero certamen honoris & digni-
 tatis est, cum altero capitis & famæ. Quid tibi hæc
 verba videntur? non ne satis clara? Brut. Satis. Sed
 quid est in ijs, quod emendasti? Læl. In omnibus
 exemplaribus, quæ in nostras quidem manus vene-
 runt, pro eo quod est, cum ciue aliter contendimus,
 legitur cum ciuilitè contendimus. Sed opinor
 nostros homines Græca apostropho, qua eti-
 am antiquiores Latini vsi sunt, esse deceptos,
 qui ciuilitè pro ciue aliter legerunt. Brut.
 Facilis est error, neque tanti faciendus, ut no-
 bis amplius aliquid negocij facefferat. Læl. Facilis qui-
 dem, ut ais, sed tamen tantus, ut totam immuter sen-
 tentiam. Brut. Illud verò multo magis miror, te il-
 lud quod de secundo Punico bello habetur, quoni-
 am à bellica re exorsus es, hic adiūxisse, cum tamen
 in nullo alio codice, quem ego sanè vidi, reperiatur
 scriptum. Præterea magis superfluum esse iudico,
 quam ut hic recenseatur, quoniam vtramque histori-
 am libro tertio retractat. Læl. Rectè quidem; nam
 illius mones me, quod maximè volò. An non hæc
 verba Ciceronis esse putas? Brut. Nescio me hercle,
 quantam verò mea fert opinio, Liuij potiùs, quam
 Ciceronis esse credo. Quod si omnes Liuij libros
 nobis extarent, non dubito quin hæc ipsa verba in eo
 reperirentur. Læl. Demiror autem quid nam dubi-
 tes, Ciceronisne phrasin non agnoscis. Sed quod
 putas hic superfluum esse, non video. Si id superflu-
 um esse vis, quod bis à Cicerone tractatur, quid opus
 erit M. Attilij Reguli historiam, quæ præcedit, velu-
 ti in hoc loco germanam amplius repeti? Nam ean-
 dem etiam Cicero libro tertio tractat. Brut. Scio
 equidem, sed alia ratione. Læl. Ita & reliquas
 duas alia retractat ratione. Brut. Fateor. Quoniam
 verò progressio facta est, pergamus ad reliqua. Læl.
 Pergamus. Sed commodè occurrit ille locus, qui

ad civilem virtutis imaginem pertinet. Sic enim ait Cicero: Quoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, planeq; sapientibus, sed cum ijs, in quibus præclare agitur, si sunt simulachra virtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Omnes, me hercle, præter Aldum nostrum, virum sanè quam optimum, sic legebant, in quibus non præclare agitur. Ignorârunt profectò illi homines, quid sit in eis præclare agi, cum negationem præpotuerint. Quo modo enim possunt virtutis simulachra esse, in quibus non præclare agitur, hoc est, in quibus nulla virtutis significatio apparet? Brut. Aufculto lubens. Sed illud te rogo, tuum ne exemplar cum Aldino conuenit? LæL. Maxima ex parte. Deinde, vt aliud adhuc aliquid ad hunc adderetur errorem, supposuerunt, sed, pro si, cum dixerunt, sed sunt simulachra virtutis, quasi etiam scelerati & pessimi homines, nam ij sunt illi, in quibus præclare agitur, virtutum essent imagines. Brut. Nequaquam. Cicero enim, quantum ego quidem intelligo, aduersus Stoicos loquitur, qui ex omni parte perfectam in hominibus esse sapientiam voluerunt. Id quod noster amicus, rectè quidem nostrum voco, fuit enim vtriq; familiarissimus, confutat, cum ait, impossibile esse, vt homines iuxta Stoicam rationem sint perfecti: neque exigit, dummodo præclare agant, & sint virtutum studiosi, hoc est, omnibus viribus eis studeant. LæL. Rectè intelligis, sed non multò post similem inuenies errorem, nempe vbi docet, delectum tum accipiendorum, tum collocandorum, etiam beneficiorum esse habendum. Sic verò inquit: Multi enim multa faciunt temeritate quadam sine iudicio, vel modo in omnes, vel repentino quodam (quasi vento) impetu animi incitati. Meus codex morbo, pro modo habet. Brut. Sed qua ratione? LæL. Dicam si modò audire poteris. Brut. Potero. LæL. Morbum hic noster familiaris, pro in-

lanita

sanitate, & animi ægritudine accipit, quam Latini etiam Philolophi communi vocabulo insaniam appellant. Quemadmodum enim corruptus sanguis, facile corporis morbum gignit, ita etiam prauarum opinionum perturbatio, animum sanitate spoliât, morboq; perturbat. Hinc accidit, vt stulti omnia omnibus sine iudicio donent. Ex quo illud præclarum Horatii.

*Prodigus & stultus donat quæ spernit & odit,
Hæc seges ingratos tulit, & feret omnibus annis.*

Rectè vero subiungit:

*Vir bonus & sapiens dignis agit esse paratum,
Nec tamen ignorat, quid dislent ara lupinis.*

Hanc verò ad stultitiam, aut si maior insaniam hic appellat morbum, non corporis quidem, sed animi. Brut. Quoniam autem tanti facis vnius vocis mutationem, non possum præterire, quin & alterius cuiusdam potius immutationem objiciam. Quid enim tibi in mentem venit, qui pro docendo, substitueris dicendo? Læl. Nihil, nisi quia, præcedunt ratio & oratio, vt vtrunque haberet duo vocabula sibi subiuncta. Nam oratio (vt scis) dicendo fit, & communicando: ratio verò, disceptando & iudicando cernitur. Brut. Aldus tamen, habet docendo & discendo. Læl. Habet quidem, sed rationem tibi dedi. Brut. Tu autem superius adfirmasti, tuum exemplar cum Aldino ex maxima parte conuenire. Læl. Ita est vt dicis. Ex maxima quidem illius codex cum meo, sed non ex omni parte conuenit. Nam quid tandem mihi opus esset, hos sumere labores, si nos Aldus sua industria omnino præuenisset? Deinde sequitur non minor error, quem nostrum exemplar facile tollit. Cicero enim sic ait: Facillimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisq; est altissimo animo, & gloria, & cupiditate. Quod reliqui omnes, & gloriæ cupido legunt. Hæc verò lectio, magis apta videtur. Brut. Quamobrem...?

Lxl. Nam quo altior est animus gloria quidem & cupiditate, eò facilior est ad iniurias. Gloriæ autem cupidus animus, etsi semper fit turpis, minus tamen nocet. Ciuilitate enim contendant, & animi gloriæ cupidi sint in Repub. necesse est. Id quod vetustus Poeta Hesioidus ad hunc modum concedit. Latine verò tibi ex tempore dicam, non enim externa lingua multum delectaris:

Æmulatur vicinum vicinus.

Qui ad diuitias properat: Hac autem contentio, Bona est hominibus.

Præterea nostra Historia, plena est huiusmodi exemplorum. Quis enim vitam suam pro salute patriæ profunderet, nisi etiam suam gloriam ad posteritatem peruenturam speraret? Is verò, qui altissimum habet animum gloria & cupiditate, longè turpior est, multoq; facilior ad iniustas res impellitur, quàm qui gloriæ cupidum habet. Nam cupiditas summum animi vitium est. Brut. Probe ais. Lxl. Quoniam verò iam me probe dixisse ais, multum mihi inde assumo, ita vt maiorem progrediendi animum addideris. Brut. Progredere igitur, si lubet. Lxl. Lubet quidem. Quid tibi autem videtur de eo, in quo domesticas res bellicis præfert, atque Lycurgi leges plura facit, quàm Themistoclis aut Paulanæ, siue Lysandri res fortiter gestas? Leges quidem (inquit) causa fuerunt, vt illi imperatores exercitus, & parentiores & fortiores habuerint. Omnes profectò paratiores legunt: nos verò parentiores habemus, id est, magis obediētes, propter poenam videlicet legum. Leges enim exercitū non paratiorem, hoc est, instructiorem, sed parentiorem reddunt. Brut. Imò reddunt non modo parentiorem, sed paratiorem. Nam qui exercitus est parentior, idem erit etiam paratior, id est, vt tu ais, instru-

tior,

etior, & promptior. Læl. Malè cohærent. Leges enim vt obedientia sequatur necesse est, promptitudinem verò eas sequi, necesse non est. Sed quid dicēs de hoc, quod modò putauī. Nunc enim ita legitur: Illud autem sic est iudicandum, maximas gereres, & maximè ab his, qui Respub. regant, quod earum administratio latissimè pateat. Vides iam quod nostrilabores non omnino sine fructu sint perituri? Omnes enim codices, quos hæctenus vnquam vidi, ita habent, & maximi animi ab his, &c. Quid sibi hæc verba volunt? Brut. Nescio hercle, nisi quia, non intelligo, quid ad hunc locum faciant. Læl. Credo, quoniam totam sententiam reddunt obscuriorem, quæ iam nostra opera satis est illustrata. Deinde legunt Rempub. quum ego plurali vtar numero, atque Respub. substituam, ob nullam aliam causam, nisi quod, earum, sequatur, pro qua voce reliqui codices, eorum, habent, quasi administrantium ratio plus pateat, quàm Rerumpub. administratio. Brut. Nequaquam, esset enim maximè absurdum istud credere. Læl. Rectè sentis, sed pergamus. Malè & deprauatè legitur, quum Cicero noster nobilis certè Philosophus de naturarum differentia disserit, ad huc modum: Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquam mortem sibi ipse aliquis consciscere debeat. Dic obsecro, quæ hæc est differentia naturæ, si quis sibi mortem consciscat? Brut. Nescio, ex te tamen audire cupio. Læl. Sic igitur est legèdum: Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquam mortem sibi ipse aliquis consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Hoc modo differentiam naturarum intelliges. Brut. Ita est profectò, vt dicis. Ita semper firmis rationibus me adducis in tuam sententiam, vt posthac à te dissentire mihi impium habeatur. Læl. Alium iam tibi enarrabo locum, quem Cicero iuxta Aristotelis sententiam tractat, quum monet nos, vt nostræ naturæ rationem rectè habeamus ne quum aliud mosiamur,

aliò nos impetus naturæ rapiat, atq; meritò tandem rideamur, quando inuitâ (vt aiunt) Mineruâ rem aggressi fuerimus. Brut. Illud autem ipsum est, quod maximè ex te audire cupio. Læl. Audies. Suadet nobis Cicero, prudens profectò consiliarius, vt si necessitas, quæ a Poëta Euripide rectè *εὐπρόα* vocatur, nam eo libentius vtor huius Poëtæ autoritate, quod etiam à nostro Cicerone plurimi solebat fieri: nos ad ea detruserit, vt ea quæ nostri ingenij non erunt, omnem curam, meditationem, diligentiam esse adhibendam, vt ea si non optimè, at non indecorè facere possimus. Brut. Sed quid tibi videtur de sententia, quæ statim sublequitur. Nam Aldus præter omnium opinionem ita legit: Nec tam est enitendum, vt bona quæ nobis data non sunt, sequamur, quam vt vitia fugiamus. Læl. Ita medius fidius meus etiam codex legit, nisi quod vna voce dissentiat, nam consequamur pro sequamur habet. Quod tamen aphe- retis, qua etiam nonnunquam Oratores vtuntur, facile excusabit. Brut. Nunc mihi rectè perspexisse videor, non te multùm ab Aldo dissentire. Læl. Quantum mea fides patitur, semper cum eo consentio. Inter omnes enim eos, qui libros vnquam nobis procudebant, nemo fuit aut Aldo doctior, aut diligentior. Accidit tamen, vt aliquando non solùm ab hoc, sed ab omnibus dissentire cogamur. Est enim nostri codicis antiquitati aliquid attribuendum, præcipuè quum magna & fide, & diligentia sit conscriptus. Quemadmodum in hoc etiam loco, quem de virorum dignitate tractat, fideliter deprehendimus. Nos ita legimus: Nam & palæstrici motus sæpè sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione. Voce (offensione) omnia exemplaria carent. Brut. Commodè autem, vt mihi videtur, adest hæc vox, alioqui sententia non esset integra. Læl. Verùm vt ea videretur illis integra, si dijs placet, dixerunt ineptis pro inepti. Non longè autem pòst, vbi docet sermonem esse oportere lenem,

ve: lenem, minimeque pertinacem, sic subiungit:
 Nōc verò tanquam in possessionem venerit, exclu-
 dar alios, sed cūm reliquis in rebus, tum etiam in ser-
 mone communi vicissitudinem non iniquam putet.
 Ita meus codex habet, atq; iste modus non plebeus,
 sed Ciceroni admodum familiaris esse videtur, Brut.
 Videtur quidem. Sed priora verba non multū ab-
 errant à vera sententia. Leſ. Ita est, vt ais. Hæc ta-
 men lectio est & gratior, & familiarior, sic tu fortas-
 sè nulla alia ratione mutatum illud putabis, quā vt
 nunc putāti, quod est trium præceptorum in omni
 actione seruandorum, tertium. Sic enim inquit Ci-
 cero: Tertium est, vt caueamus, vt ea quæ pertinent
 ad liberalitatem specie & dignitate moderata sint.
 Brut. Non putabo. Longè enim aliud est, vt ea sint
 moderata, quæ pertinent ad liberalitatem, specie &
 dignitate, quā quæ ad liberalem speciem perti-
 nent & dignitatem. Num docet, vt omnia & specie,
 & dignitate moderemur, quæ sunt liberalitatis? Leſ.
 Probè intelligis. Superest tamen adhuc, quod eme-
 dandum se offert, ferè in fine huius primi libri. Quā-
 plures credebant, idcirco initam esse cum omnibus
 communitatem & societatem, quod ea quæ natura
 desideraret, consequi sine alijs atq; efficere non posse-
 mus. Quam sententiam acerrime oppugnat. Passim
 autem pro initam, istam, legunt. Quum tamen hæc
 loquendi formula apud nostrum Ciceronem admo-
 dum sit vsitata, inire gratiam, amicitiam: sic etiam
 inire societatem, communitatem dicere possumus.
 Præterea magis ad hunc locum, initam, quā istam,
 quadrat, id quod tum ex superioribus, tum etiam le-
 quentibus verbis facilè colligere licebit. Brut. Sic
 mihi videtur. Iam verò, quando enim nihil amplius
 habes quod emendes, ad secundum librum te
 accingas.

CASTIGATIONES LIB. II.

LÆLIVS, BRVTVS.

Cogitanti mihi quàm difficile esset, diutius in hac castigandi molestia & negotio verari, quod profecto quàm plurimis (vt scio) ingratum est futurum, tandem occurrit, quod rectè omnem molestiam leuabit. Est autem illud, quod ab ineunte ætate semper Ciceronis ingenium, studia, industriam, moresq; amaerim. Miserebat enim me, nostrum familiarem iniqua temporis vetustate toties esse deprauatum. Hæc itaque prima causa erat, quæ me mouit, vt asacrius quicquid esset, sim aggressus. Nihil autem attentauit, quod non mei codicis auctoritate testari potuerim. Brut. Mirabar profecto, cur in instituto labore ita cessares. Læli. Causam iam dixi. Sed tanti non est æstimanda, vt mihi amplius sit aut moræ, aut impedimento. Ausculta itaq; paucis enim absoluaui hunc Secundum librum: nam singula persequi, quæ vel mutata, vel emendata sunt, non est nostri instituti. More autem meo à leuioribus (vt antea dixi) semper exordiar, & paulatim ad maiora progrediar. Illud est quod te admoneri volo, ita rectè legenda esse hæc verba. Maximis igitur in malis, hoc tamen boni assequuti videamur, vt ea litteris mandarem, quæ nec satis erat nota nostris, & erant cognitione dignissima. Omnes legunt tantum, pro tamen, quod absurdum est. Cicero enim sic ait: Etiam si iam sumus in maximis malis, tamen hoc boni consecuti videamur. Nam hæc vox, tamen, est aduersatiua, neque ullam significat quantitatem. Præterea quis speraret se aliquid boni, nedum tantum ex maximis malis posse consequi? Brut. rectè colligis. Læli. Sic etiam sola exemplaris mei antiquitate frerus, ad hunc modum sequentia verba lego. In quo lapsa consuetudo deflexit à via, sensimq; eò deducta est, vt honestatem

ab vt

ab utilitate fecernens, constitueret esse honestum, aliquid, quod utile non esset: utile, quod non honestum. Reliqui codices habent: In quò verb. Meus verò codex tanquam superfluum respuit: deinde pro eo quòd est, honestatè ab utilitatè, habet, ab honesto utile. Brut. Parum discriminis est. Lel. Est quidem, aliquid tamen venerandè mei codicis vetustati concedendum putavi, quum magnam ubique in eo fidem experiar. Brut. Credo illud verò non magna fide mihi mutasse videris, quòd tradit de medicinæ beneficio ijs verbis: Quibus rebus exulta hominum vita, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Dic, cur legis distat? Lel. Dicam. An non hominum vita exultior est, quàm bestiarum? Brut. Est quidem. Lxl. Non ergo distat, hoc est, differt, & magno quidem discrimine? Brut. Fateor. Dic autem, an non etiam desisterit, quòd est decesserit, & se à brutorum victu remouerit? Lxl. Quòd si id verum velis, non video quis & re & nomine sis Brutus. Non enim potes desistere, id est, desinere, nisi olim cum bestijs cibum cepèris atq; vixeris. Brut. Stomachum tibi moui. Lxl. Si distat legeres, facillè concederem. Manq; non de temporis ratione, sed de vocis significatione tecum contendo. Brut. Pèrge. Lel. Simili ratione sum adductus, vt illi locum, quem de captanda multitudinis gloria habes, mutarem. Hæc enim sunt Ciceronis verba: Hæc autem (sicut est simpliciter breuiterq; dicendum) quibus rebus parantur à singulis, eidem ferè à multitudine. Hactenus legebant vulgò si pro sicut, & pariuntur pro parantur. De priore quidem voce nihil est quòd sit disputandum, sed quòd pariuntur legant, figuratum esse video, atq; id satis durum. Vnde rectè substituendum esse putò, quemadmodum meus codex restatur, parantur: sic est significantius vocabulum, nempe sine figura. Deinde longè quidem post diuersa etià sequitur lectio, videlicet in epistola Philippi Macedonum regis, quam ad suum filium Alexandrum

drum scripsit: in qua prudens pater stultum filium à populari largitione dehortatur, ne sibi posthac pecunia suâ amicos emat. Ita verò ego emendavi: An tu agis, vt acedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem sperent fore? Iam hæc clausula Ciceronis est: Bene ministrum & præbitorem, quia fordidum regi. est enim Cicero nostro admodum familiare, suas clausulas alienis attexere, siue subiungere verbis. Quemadmodum statim subdit, Melius etiam, quod largitionem coruptelam esse dixit. Brut. Iam intelligo. Quia non dixisset Melius, nisi Bene præcederet. Læl. Rê ipsam putas. Brut. Deinde legis ceteris, pro certis: nescio tamen, qua id ratione fiat. Læl. Dicam tibi. Cicero iubet, vt eos quos inuiti offendimus, ceteris officijs nobis recõciliemus. Tum enim inuiti amicos offendimus, si propinquus à nostro aliquo amico in ius fuerit vocatus, atq; nos propinquo, cui in hoc officio plusquàm alteri debemus, futurimus aduocati. Vnde iubet reliquis operis & officijs compensandum esse id, quod violatum videbitur. Brut. Rectè intelligis. Læl. Si verò certis legeris, quid aliud erit, nisi vt te certa conditione redimas prius ab amicis, quàm propinquum in lre iueris? Brut. Satis absurdum esse videretur. Læl. Ita sanè puto. Sed pollicitus sum tibi, me breuiorem quàm antea futurum. Quare si quid erit, quod te dignum fuerit, in ipso Cicerone emendatum reperies. Nolo enim, vt mea colloquutione diuinius ab huius auctoris lectione detinearis.

C A S T I G A T I O N E S L I B. I I I.

LÆLIVS, BRVTVS.

Ne scio quomodo accidat Brute, vt quanto magis in hac re progrediar, tanto minus propositum finem consequar. Ita enim se hoc negotium aperit, quasi nullum terminum sit habiturum, in quo desinat. Brut.

Illud

Illud te hortor, ne medio cursu, ut aiunt, desinas.
 Quemadmodum enim Apelles pictor, qui Veneris
 caput & pectus politissima arte perfecerat, sed reli-
 quam corporis partem inchoatam reliquerat, maio-
 rem inde reportasset laudem, si totam absoluisset ef-
 figiem: ita tu etiam, si in medio hoc negotio, quod
 non sine laude exortus ex, cessaueris, parum gloriæ
 aut dignitatis ad te accedet. Læl. Recte verò horta-
 ris. Verum ut ad institutum redeamus laborem breui
 accipe. Malè legunt non longè à principio, ad hunc
 modum: Quamobrem de iudicio Panatij dubitari
 potest, Rectène autem hanc tertiam partem ad ex-
 quirendum officium adiunxerit, an secus, de eo for-
 tassìs dubitari potest. Meus codex pro extremo dubi-
 tari, legit disputari: probè quidem, & prudenter.
 Cicero enim statim ingreditur in disputationem, in
 qua omnem tollit dubitationem. Brut. Verum est
 profectò, quod ais, licet prius non planè perspexerim.
 Læl. Deinde eodem modo corruptè legitur non lon-
 gè inferiùs, ijs verbis: Cùm autem aliquid actum
 est, in quo media officia comparantur, id cumulatè
 videtur esse perfectum. Nihil autem Cicero de eo
 loquitur, quo media officia comparari possent, sed
 in quo tantum cernatur. Quamobrem meus codex
 hunc locum ita emendat: legit enim pro comparan-
 tur, cõpareant. Brut. Auscolto sedulo. Læl. Deinde
 etiam sic legendum esse puto, mei quidem codicis
 autoritate commonitus: Quocirca nec id quod verè
 honestum est, fas est cum vilitatis repugnantia com-
 parari. Brut. Quomodo Aldus legit? Læl. Is est,
 qui omnium proximè accedit ad hanc sententiam,
 nisi quodd vtilis pro vtilitatis habeat. Reliqui verò
 subiungunt causalem, vel similitudinis particulam.
 Ut: quod stultum esse videtur. Brut. Hæc leuia vi-
 dentur esse, grauius tibi adferam. Læl. Adfer, si po-
 tes. Brut. Possùm. Quid enim ad ea respondebis,
 quæ iam adduco? Sed si, cùm animum attenderis,
 turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ speciem
 vilitatis

utilitatis attulerit, tunc utilitas non requirenda est. Læ. Dic verò mi Brute, quomodo hæc verba coherant. Quæ enim ratione utilitas non requirenda est, ubi nulla sit utilitas? Dicit enim Cicero, nihil esse utile, quod non sit honestum. Ergo nulla utilitas requirenda est, ubi non erit honestas. Meus verò codex habet, tunc utilitas non est relinquenda. Quasi dicat: Si existimes tibi relinquendam esse utilitatem, ut vulgus putat, sine honestate: sic habeto, quod nulla sit utilitas, quæ sit inhonesta. Magis igitur turpitudinem, quam utilitatem relinques. Brut. De neutro tecum contendam: nam utrumq; ferè est idem. Læ. Neq; ego longius de hac re tecum rixabor: meus tamen codex in hoc loco reliquis est integrior. Pauca adhuc habeo, quæ tecum conferam. Nos ita legimus, & intelligimus: In iisdem versabimur, cum docebimus ea quæ videntur esse utilia, neq; sint virtuti inimica: hoc est, quando ea declarabimus, quæ utilia & honesta sint. Qui aliter legit, id quod iurare possum, nunquam intelliget. Brut. Serio autem adfirmas, ut video. Læ. Hoc verò, quasi extremam adhibuerim manum, tibi subiungam. Una enim vox, meo quidem iudicio, diversam nobis parit sententiam. Hæc verò verba sunt Ciceronis: Dicunt enim voluptatis magnitudinem, doloris detractio fieri. Meus codex habet finiri, ut sit sensus: quantum detraxeris dolori, quo Epicurus mala terminavit, tantum etiam detrahes magnitudini voluptatis, in qua idem Epicurus bona posuit: atque hoc modo unum cum altero corruet. Si enim Epicureis dolor stare non poterit, neq; voluptas stabit, qui hæc summa bona, illo verò summa mala metiuntur. Brut. Non puto tamen adeo absurdum esse, si etiam fieri legatur. Læ. Nescio profectò, quam sit absurdum. Illud verò scio, diversam esse sententiam, si fieri legeris. Brut. An non staret hæc sententia? Quantum dolori detraxeris, tantum accedet ad voluptatis magnitudinem. Læ. Mihi non videtur. Ego autem

autem ob eam causam hanc suscepi disputationem, ut tibi morem gererem, atq; nostrum familiarem. Ciceronem a plerisq; erroribus vindicarem. Tibi iam pro mea quidem parte satisfecisse mihi videor, etiamsi maximè vellem. Dignus enim est, in cuius laude omnia mea studia, omnem operam, omnem industriam & cogitationem figam atque collocem.

Dialogi Anemæcij finis,

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

[Red and white decorative border on the left edge of the page]

[Partial view of the adjacent page on the right, showing decorative initials and text]

M. T. CICERONIS

LÆLIUS, SIVE DE

AMICITIA

DEALOGVS,

ad T. Pomponium Atticum;
Præfatio.

INTERLOCVTORES:

*Lælius, Fannius,
Scauola.*

VINTVS Mutius Augur Scauola, *Lælius, Scauola, Auguris & Fannij*
 multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter & iucunde *focer.*
 solebat, nec dubitare illum in *Toga vi-*
 omni sermone appellare sapien- *riles mo-*
 tem. Ego autem à patre ita *res exige-*
 eram deductus ad Scauolam, *bas.*
 u mpta virili toga, vt quoad possem & liceret, à se-
 nis latere nunquam discederem. Itaq; multa ab eo
 I. pru-

prudenter disputata, multa etiam breuiter & commode dicta memorię mandabam: fieriq; studebam eius prudentiã doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scęuolam contuli, quem vnum nostrę ciuitatis & ingenio, & industriã pręstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias, nunc redeo ad Augurem. Quis sepe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentem (vt solebat) quum ego essem vna, & pauci admodum familiares, in eum sermonem incidere, qui tum ferę multis erat in ore. Meministi enim profecto, vt opinor, Attice, & eõ magis, quodd Pub. Sulpitio vtēbare multũ, cum is Tribunus plebis capitali odio a Q. Pompeio, qui tum erat Consul discederet, quicum coniunctissimę & amantissimę vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scęuola, tum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem L. Lelii de Amicitia habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fãnio Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputationis sententias memorię mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne inquam & inquit sepius interponeretur. Atque ideo feci, vt tanquam à presentibus coram haberi sermo videretur. Quum enim mecum sepe ageres, vt de Amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omnium * cogitatione, tum nostra familiaritate visa est. Itaq; feci non inuitus, vt prodessem multis tuo rogatu. Sed vt in Catone maiore feci (qui est scriptus ad te de Senectute) Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quę de illa ætate loqueretur, quã eius, qui & diuinitimę senex fuisset, & in ipsa senectute prę cæteris florisset. Sic Cum accepissemus à patribus, maximę memorabilem C. Lelii, & P. Scipionis familiaritatem: C. Lelii persona visa est idonea fuisse, quę de Amicitia eã ipsa differeret, quę disputata ab eo meminisset magister meus Scęuola. Genus autem hoc sermonum positum in hominum veterum

*Scęuola
pontifex.*

*Hemicy-
clus carhe-
dra in mo-
dum me-
dij circuli.*

*ali. cogni-
tione.*

*Cato ma-
ior.*

*Dialogoꝝ
auctoritas.
C. Lelii
P. Scipio-
nis fami-
liaritas.*

terum autoritate, & eorum illustriū, plus, nescio quo pacto, videntur habere grauitatis. Ita, ipse mea legēs sic alicior interdum, vt Catonem, non me, loqui existimem. Sed vt tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsit. Tum est Cato loquutus, quo erat nemo ferē senior temporibus illis, nemo prudentior. Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus); & amicitie gloria, excellens, de amicitia loquitur. Tu velim a me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Qu. Mutius ad focerum veniunt post mortem Africani. ab his sermo oritur, Respondet Lælius, cuius disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. Fan. Sunt ista vera Lælii: nec enim, melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos, vnum te sapientem appellant & existimant: tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed vterq; alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in iure civili putabatur: Cato, quia mularum rerum usum haberet, multa; eius & in Senatu, & foro vel prouisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutē ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodā modo dicunt, non solum naturā & moribus, verum etiam studio & doctrinā esse sapientem. Nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare sapientem, qualē in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos qui ista subtilius quærent, in numero sapientum non habent. Athenis vnum accepimus, & eū quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, vt omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus virtute inferiores esse putes. Itaq; ex me quærunt credo, & ex hoc item Scruola, quoniam pacto mortē Africani feras: eoq; magis, qui his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, cōmentandi causā (vt as-

Plus habet grauitatis sermo positus in autoritate veterum. & illustrium virorum.

L. Acilius

Septem Græcia sapientes Socrates Apollinis oraculo sapientissim⁹ iudicatus. De augurij officio lib. 1. diuinat.

solet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè
semper illum diem, & illud munus solitus es obire.
Scæ. Quærunt quidem C. Læli multi, vt est à Fannio
dictum. Sed ego id respondeo, quod animaduerti, te
dolorè, quem acceperis, cum summi viri, tum aman-
tissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non com-
moueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quod autè his
Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem,
respondeo caulam, non moestitiam fuisse. Læli. Rectè
tu quidem Scæuola, & verè. Nec enim ab isto officio,
quod semper vsurpauì cum facerem, abduci incom-
modo meo debui: nec vllò casu arbitror hoc constan-
ti homini posse contingere, vt vlla intermissio fiat of-
ficij. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis,
quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè,
sed, vt mihi videris, non rectè iudicas de Catone: aut
enim nemo (quod quidem magis credo) aut si quis-
quam est, ille sapiens fuit. Quomodo enim (vt alia
omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum,
videram Caium. Sed hi ne comparentur Catoni ma-
ximo & spectato viro. Quamobrem caue Catoni an-
teponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo (vt
ais) sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius
dicta laudantur. De me autem (vt iam cum vtroque
loquar) sic habetote: Ego si Scipionis desiderio me
moueri negem, quàm id rectè faciam, viderint sa-
pientes, sed certè mentiar. Moueor enim tali amico
orbatus, qualis, ut arbitror, nemo vnquam erit: & vt
confirmare possum, nemo certè fuit. Sed non egeo
medicina, me ipse consolor, & maximo illo solatio,
quòd eo errore careo, quo amicorum discessu pleriq;
angi solent. Nihil mali accidisse Scipioni puto: mihi
accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis gra-
uiter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cù
illo verò quis negat actum esse præclarè? nisi enim,
(quod ille minimè putabat) immortalitatem optare
vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset
optare? Qui summam spem ciuium, de eo iam puero
habue-

*Scipionis
Læli.*

habuerant, continuò adoleicens incredibili virtute
 superavit: qui consulatum petijt nunquam, factus
 est consul bis: primùm ante tempus, iterum sibi suo
 tempore, Reipublicæ penè ferò: qui duabus urbibus
 euerfis, inimicissimis huic imperio, non modò præ-
 sentia, verumetiam futura bella deleuit. Quid di-
 cam de moribus facillimis? de pietate in matrem?
 liberalitate in sorores? bonitate in suos? iusticia in
 omnes? hæc nota sunt vobis: quàm autem ciuitati
 charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid
 igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare po-
 tuisset? Senectus enim, quamuis non sit grauis, (vt
 memini Catonem vno anno antequam mortuus est,
 mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert
 eam viriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio.
 Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel
 gloria, vt nihil posset accedere. Moriendi autem
 sensum celeritas abstulit, quo de genere mortis dis-
 ficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis.
 Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni ex multis
 diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosq; viderit,
 illum diem clarissimum fuisse, cum Senatu dimisso,
 domum reductus ad vesperam est à patribus con-
 scriptis, à populi Romani socijs, & Latinis, pridie
 quàm excessit è vita: vt ex tam altò dignitatis gradu,
 ad superos videatur potiùs, quàm ad inferos perue-
 nisse. Neq; enim assentior his, qui hæc nuper disse-
 rere cœperunt, cum corporibus simul animos inte-
 rire, atq; omnia morte deleri: plus apud me antiquo-
 rum autoritas valet, vel nostrorum maiorum, qui
 mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fe-
 cissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur:
 vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq;
 Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum flore-
 bat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel eius,
 qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui
 non tum hoc, tum illud, vt in plerisq; sed idem dice-
 bat semper animos hominum esse diuinos, ijsq; cum

*Scipionis
 mors à
 Romæ
 deplorata.*

*Quòd
 anima sit
 immortalis.*

*De Py-
 thagora
 loquitur.
 Imuhi.*

*Sur i Pla-
sonē, qui
varia de
anima
immorta-
litate sen-
sit.*

*Pilus,
Manili?*

è corpore excessissent, reditum ad coelum patere, op-
timoq; & iustissimo cuiq; expeditissimum: quod
Scipioni videbatur, qui idem quasi praefagiret, per-
paucis ante mortem diebus, cum & Pilus & Manilius
adessent, & alij plures, tuq; etiam Scauola me con-
uenisses, disseruit triduam de Repub. cuius disputa-
tionis fuit extremum ferè de immortalitate animo-
rum, quæ se in quiete per visum ex Africano audisse
dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusque animus in
morte facillimè euolet, tanquam è custodia vincu-
lisq; corporis, cui censemus cursum ad Deos facilio-
rem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca moerere hoc
eius euentu, vereor ne inuidi magis, quàm amici sit.
Sin autem illa vereor, vt idem interitus sit animorum
& corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni
est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim
amisso, sit idem quasi natus non esset omnino. Quem
tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ciui-
tas dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo qui-
dem (vt supra dixi) actum optimè est, mecum au-
tem incommodiùs, quàm fuit æquius, vt priùs intro-
ieram in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen
recordatione nostræ amicitiae sic fruor, vt beatè vixisse
videar, quia cum Scipione vixerim: quo cum mi-
hi coniuncta cura de Repub. & de priuata fuit: quo
cum domus fuit & militia communis, & id, in quo
est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sen-
tentiarum summa consensio. Itaq; non tam ista me
sapientiae (quam modò Fannius commemorauit)
fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiae
nostræ memoriam spero sempiternam fore: idq; mi-
hi eò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix-
tria aut quatuor nominantur paria amicorum, quo in
genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lelij
notam posteritati fore. Fan. Istud quidem Leli ita
necesse est. Sed quoniam amicitiae mentionem feci-
sti, & sumus ociosi, pergratum mihi feceris, spero
item Scauolæ, si, quemadmodum soles de cæteris
rebus,

*Quid sit
amicitia.*

*Vix tria
aut qua-
tuor ami-
corum pa-
tria nomi-
nantur.*

rebus, cum ex te queruntur, sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scru. Mihi verò erit gratum, atque id ipsum, cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. Quamobrem utriq; nostrum gratum admodum feceris. Læl. Ego verò non grauaret, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus (vt dixit Fannius) ociosi: sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, vt ijs proponatur, de quo disputent, quamuis subito. Magnum opus est, egerq; exercitatione non parua. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, vt amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secundas, vel aduersas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vitium reserco, vt illi, qui hæc subtilius disserunt, fortalsè verè, sed ad communem vtilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè, sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea quæ sunt in vsu, vitæ que communi, non ea quæ finguntur aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Cornucanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen & inuidiosum & obscurum, concedantq; vt hi boni viri fuerint: nec id quidem faciant, negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui (vt aiunt) Minerua. Qui ita se gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas: nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia, sintq; magna constantia, vt hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, vt habiti sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui assequuntur, quantum homines possunt, natu-

Exordia.

Proposito generalis.

Amicitia omnib' rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autè, qui sint boni.

Pinguis Minerua.

*Natura
optima re
se vidēdi
dux.*

*Amicitia
definitio.*

*Distribu-
tio quā
reliquis
bonis ante
fert ami-
citiam.*

*Sine vir-
tute ami-
citia esse
non potest.*

*Congre-
ssus, cōmo-
dorum ex*

ram optimam rectè vivendi ducem. Sic enim per-
spicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter om-
nes esset societas quædam. Maior autem, ut quisq;
proximè accederet. Itaque ciues potiores sunt quàm
peregrini, & propinqui quàm alieni: cum his enim
amicitiam natura ipsa peperit. Sed ea non satis ha-
bet firmitatis. Namq; hoc præstat amicitia propin-
quitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli po-
test, ex amicitia autem non potest. Sublata enim be-
nevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis
manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intel-
ligi maximè potest, quòd ex infinita societate gene-
ris humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contra-
cta res est, & adducta in angustum, ut omnis chari-
tas, aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est
autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum
humanarumq; rerum cum benevolentia & charita-
te summa consensus. Qua quidem haud scio, an
(exceptâ sapientiâ) quicquam homini melius sit à
Dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt,
bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij hono-
res: multi etiam voluptates. Beluarum hoc quidem
extremum est. Illa autem superiora, sunt caduca & in-
certa, posita nō tam in nostris cōsilijs, quàm infortuna
temeritate. Qui autem in virtute summum bonū po-
nunt, præclare illi quidē, sed hæc ipsa virtus amicitiam
gignit & continet. Nec sine virtute amicitia esse vilo
pacto potest. Iam virtutem ex consuetudine vitæ, ser-
monisq; nostri interpretemur. Nec metiamur eam (ut
quidam indocti) verborū magnificentia, virosq; bo-
nos, eos qui habentur, numeremus Paulos, Catones,
Caïos, Scipiones, Pilos, his cōmunis vita contenta est.
Eos autē omitta mus, qui omnino nusquam reperiun-
tur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportuni-
tates habet, quantas vix queo dicere. Principio, quis
potest esse ita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici
mutua benevolentia cōquiescat? Quid dulcius, quàm
habere quocum omnia audeas sic loqui, ut tecum?
quis

quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè ac tu ipse gauderet? Aduerlas verò res ferre, difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam quàm tu ferret. Denique ceteræ res quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ res ferè singulis: diuitiæ, vt vtare: opes, vt colare: honores, vt laudare: voluptates, vt gaudeas: valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet, quoquò te veteris, præsto adest: nullo loco excluditur, nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaq; non aqua, non igni, non aëre, vt aiunt, pluribus locis vrimur, quàm amicitia. Neq; ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat & prodest) sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & aduerlas partiens, communicansq; leuiores. Cùmque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tamen illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe præluceat in posterum. Nec debilitari animos, aut cadere patitur, verumetiam iam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent: & quod difficile dictu est, mortui viuunt. Tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum, beneuolentiæ coniunctionem, nec domus vlla, nec vrbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit: id si quidem minus intelligitur, quanta vis amicitie concordieq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs atq; dissidijs funditus possit eueri? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam dissi-

*amicitia.
proficiens
titum.*

*Amicitia
aque neces
saria ac
elementa.*

*Omnia si
ne amici
tia corri
unt.*

*Empedo
cles Agri
gētini poë
ta, dice
bat omnes
resq; mū
dum totū
cōstare ex
amicitia.*

*Hipotypo-
sis.*

*Cauea.
M. Pacu-
nius tra-
gœdiâ de
Orestes
& Pyla-
de.*

Cœclusio.

*Filii ora-
tionis.*

al. minus.

*Antiquior
id est nobi-
lior Amor
ex quo a-*

re discordiam : atque hoc quidem omnes mortales,
& intelligunt, & reprobant. Itaq; si quando aliquod
officium extitit amici, in periculis aut adeundis, aut
communicandis, quis est, qui id non maximis efferat
laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hospitis
& amici mei M. Pacuuij fuerunt in noua fabula, cum
ignorante Rege, vter eorum esset Orestes, Pylades
Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes
autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret. Stan-
tes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in
vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim
suam, cum homines, quod facere ipsi non possent, id
recte fieri in altero iudicarent. Haec mihi videor
de amicitia quid sentirem, potissimè dixisse: si qua,
præterea sunt (credo autem esse multa) ab his si vi-
debitur, qui ista disputant quæritote. Fan. Nos autem
à te potius, quamquam etiam ab istis sæpè quesui, &
auditi non inuitus equidem. Sed aliud quoddam ex-
petimus filium orationis tuæ. Scæ. Tu magis id diceres
Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Repub.
disputatum, affuisses, qualis tum patronus iustitiæ fuit
contra accuratam orationem Pili. Fan. Facile id qui-
dem fuit iustitiam iustissimo viro defendere. Scæ.
Quid, amicitiam? non ne facilè ei erit, qui ob eam
summa fide, constantia, iustitiâq; seruata, maximam
coeperit gloriam? Lel. Vim hoc quidem est asserere.
Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis
certè studijs enim generorum, præsertim in re bona,
cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistete.
Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè
illud considerandum videri solet, num propter imbe-
cillitatem, atq; inopiam desideranda sit amicitia? vt
in dandis recipiendisq; meritis, quod quisque * munus
per se posset, id acciperet ab alio, vicissimq; redderet:
an esset hoc quidem proprium amicitia, sed antiqui-
or & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia
causa esset. Amor enim (ex quo amicitia nominata
est) princeps est ad bene uolentiam coniungendam.
Nam

Nam utilitates quidem etiam ab his præcipiuntur sæpe, qui simulatione amicitie coluntur, & obliuantur causa temporis. In amicitia autem nihil simulatum, & quicquid in ea est, idem verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videatur potius, quam ab imbecillitate orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam censu amandi, quam cogitatione: quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibuldam animaduerti potest. quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut faciliè earum appareat sensus, quod in homine multo est euidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes, quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde cum similis sensus exitit amoris, si aliquem nati sumus, cuius cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis prospicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis est qui C. Fabricij, M. Curiij cum charitate aliqua & beneuolentia memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero propter probitatem eius nominis, non alienos animos habemus. Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis quos nunquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus, quid mirum est, si animi hominum moueantur, cum eorum quibus cum usu coniuncti esse possint, virtutem & bonitatem perspicere videantur. Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta, quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis admirabilis quædam exardescit beneuolentia.

amicitia à natura potius, quam ab imbecillitate orta est.
Fictum & simulatum.

Nihil æmabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum.

De Spurio Cassio, T. Liv. liq. 2. De Sp. Melio lib. ab urbe condita 4. Pyrrho & Annibale.

lentię magnitudo, quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt sit per quam quisq; assequatur quod deberet, humilem sanę relinquunt, & minime generosum (vt ita dicam) ortum amicitię, quam ex inopia atque indigentia * nasci volunt. Quod si ita esset, vt quisq; valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus, quod longę secus est. Vt enim quisq; sibi plurimam confidit, & vt, quisque maximę virtute & sapientiã sic munitus est vt nullo egeat, suaq; omnia in te ipso posita iudicet, ita in amicitijs expetendis, colendisq; maximę excellit. Quid enim erat Africanus indigenus mei? Minimę hercle, at ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse nonnulla quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxi benevolentiam consuetudo. Sed quamquam vtilitates multe & magnę consecutę sunt, non sunt tamęn ab eatum spe causę diligendi profectę. Vt enim benefici liberalesq; sumus, non vt exigamus gratiam (neq; enim beneficium foeneramur) seu naturã propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab his qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longę distentimus. Nec mirum, nihil enim altum, nihil magnificū, ac diuinum suscipere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus, ipsi autem intelligamus à natura magni sensum diligendi, & benevolentię charitatem facta significatione probitatis, quam qui appetuerunt, applicant se se, & propius admouent, vt vsu eius, quem diligere coeperunt, fruantur & moribus, sintq; pares in amore & æquales, propensioresq; ad benę merendum, quàm ad reposcendum. Atq; hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maximę capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ad imbecillitate, & grauior & vetior: nam si vtilitas amicitias conglu-

Non esse foenerandum beneficium. Amicitia nõ spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est. Epilogus.

conglutinetur, eadem commutata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiaæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiaæ videtis, nisi quid adhuc forte vultis. Scæ: Tu verò perge Læli, pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. Fan. Recte tu quidem, quamobrem audiamus.

LÆLIUS.

sicut natu
va mutari
non potest,
ita amici-
tia qua à
natura est
pæpetuo dis-
tat.

Audite verò optimi viri, ea quæ sepius inter me & Scipionem de amicitia diserebantur. Quamquam illè quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usq; ad extremum vitæ diem permanere. Nam velut non idem expediret utriq; incidere sepe, velut de Rep. non idem sentirent. mutari etiam mores hominum saepe dicebat, aliàs aduersis reb. aliàs ætate ingrauescente, atq; earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores saepe vna cum prætexta toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel luxuriæ conditione, vel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset. Quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sepe labefactari si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quam in plerisq; pecuniæ cupiditatem. In optimis quibusq; honoris certamen & gloriæ. Ex quo inimicitias maximas sepe inter amicissimos exiisse. Magna etiam diffidia, & plerumq; nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriam. Quod qui recusarent, quamuis honestè id facerent, ius tamen amicitiaæ deserere arguerentur ab his, quibus obsequi nollent: illos autem qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse facturos. Eorum querelâ inueteretâ, non modò familiaritates exingu i solere, sed etiam odia gigni maxima atq; sempiterna,

Nihil di-
fficius,
quam a-
micitiam
usq; ad ex-
tremu vi-
ta diè per-
manere.

Nulla vni-
us pestis
in amici-
tia, quam
pecunia
cupidas.

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.
 piterna. Hęc ita multa quasi fato impendere amicitij, vt omnia subterfugere, non modò sapientię, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano

Coriolanus arma contra patriam mouens.
 debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem? Num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum Remp. vexantem à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum videbamus.

Al. vestra Deprecari id est, à se erimen reuocare.
 At C. Blossius Cumanus, hospes familiaris nostrę, Scæuola, cum ad me, qui aderam cum Lenate & Rutilio Consulibus in Consilio deprecatum venisset, hanc vt sibi gnoscerem causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, vt quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, etiam ne, inquam, si te in

Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem, sed si voluisset, paruissim. Videtis quàm nefaria vox, & herclè ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed etiam præfuit, nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaq; hac amenia quæstione noua perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas Reipu. graues, iustasq; persoluit. Nulla est

Nulla est excusatio peccati, si amici causam peccaueris.
 igitur excusatio peccati, si amici causam peccaueris. Nam cum conciliatrix amicitię virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus: perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de his amicis, qui ante oculos, sunt quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Videmus * Paulum Aemilium C. Lusciniio familiare fuisse (sic à patribus accepimus) bis vnà Consulibus, & collegas in censura. Tum etiam cum ijs, & inter se

Al. Papio.

coniunctissimos fuisse M. Curium, Coruncanum, memoria traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iurandum, contra Rempublicam esset. Nam hæc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Aequè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatū, & rogare. At vero Tib. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem * Caio fratri, nunc idem acerrimus * inimicus.

al. C. frater.
al. hostis.

Hæc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra Rempublicam se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scauola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum de spacio curriculoq; consuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Numquid simile Po. Rom. audierat aut viderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui. Quid in P. Scipionem Nasicam essecerint, sine lachrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoq; quem modo posuimus, propter recentem poenâ Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem Tribunatu quid expectem, non liber augurari: serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel coepit, labitur. Videtis in tabella iam, antè quanta sit facta labe. prima Gabinia lege, biennio autem post Cassia. Videre iam videor Pop. Rom. à Senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi: plures enim discent quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne exilliment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rempublicam

Prima
lex in amicitia, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus.
Excursus
in temporum calamitates.

pec can-

*Themisto
clas & Co
riolan^o si-
bi mortē
consciue-
runt.
al. iniuriā*

*Epilogus
huius loci,
quaten^o co-
lenda sint
amicitia.*

*Dilutio
argutiarū
qua de a-
micitia p-
ponuntur
à Græcis.
ali. argu-
eijs.*

*πολυφία
éa.*

peccantibus non discedant. Improbis autem poena itatanda est, nec minor verò ijs, qui secuti erunt alterum, quam ijs qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum Imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium missus esset, ingratae patriæ * inuidiam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem quod 20. annis antè apud nos fecerat Coriolanus, his adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; consciuit. Quare talis improborum consensus, non modò excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda est, ut ne quis concessum putet amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

Hæc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, Amicorum causa honesta faciamus: Neq; expetemus quidem dum rogemur, sed studium semper adsit, contentio absit: consilium verò dare gaudeam^o liberè. Plurimū in amicitia amicorum benè suadentium valet autoritas, eaq; adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit, & autoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est quod illi non persequantur suis * augurijs, par tim fugiendas esse nimias amicitias, ut necesse sit vnū sollicitum esse pro pluribus, satis superq; esse sibi suarum cuiq; rerum curam. Alienis nimis implicari molestum esse, commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas cū velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè viuendum securitatem, quā frui non possit animus, si tanquam parturiaz vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt, etiā multò inhumanius, quem locum breuiter perstrinxī paulò antè, praesidij adium e nūq; causā, non beneuolentæ,

lentis, neq; charitatis amicitias esse expetendas. Itaq; ut quisq; minimum firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut muliercula magis amicitiarum præsidia querat quàm uiri, & inopes quàm opulenti, & calamitosi quàm hi qui putantur beati: O præ claram sapientiã. Solem eni e mundo tollere uidentur, qui amicitia è uita tollunt, qua à dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil incundius. Quæ est enim ista securitas, specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neq; enim est consentaneam, ullam honestam rem, actionem ue, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atq; oderit, ut bonitas malitiã, temperatiã libidinẽ, ignauia fortitudo. Itaq; uideas reb⁹ iniustis iustos maximè dolere, imbecilibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc propriũ est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere cõtrarijs. Quamobrem, si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpata humanitatem arbitremur, quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiuldem? Neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram & quasi ferream esse quandam uolunt, quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera atq; tractabilis, ut ex bonis amici quasi diffundatur, et incõmodis distrahatur. Quamobrẽ agor iste qui p amico saepe capiend⁹ est, nõ tantũ ualeat ut tollat è uita amicitia, nõ plus quàm ut uirtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cũ autem contrahat uirtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet & adiugat: id cũ contingit, amor ibi exoritur necesse est. Quid enim tant ab-

Solem e mundo tollere uidentur, qui amicitia è uita tollunt

Propriũ animi bene constituti.

In Stoicis.

Dilua alteram arguriã, quã colligebat

*Graci a-
micitias
esse utili-
tate mori-
endas. A-
micitia ex
amore na-
scens.*

*Morū
similitu-
do, amici-
tiam con-
trahit,*

*al. benefi-
cissimis.*

furdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut a dificio, ut uestitu, cultuq; corpo is, animo autem uirtute prædito, eo qui uel amare, vel (ut ita dicam) redamari possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione beneuolentia, nihil vicissitudine studiorum, officio umq; iucundius. Quod si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil est quod ad se rem ullâ tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam morū similitudo: conceditur profectò esse uerum, ut bonos boni diligât, asciscâtq; sibi quasi propinquitate coniuctas atq; naturâ. Nihil est enim appetentius similitum sui, nihil rapacius quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scauola constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiam esse, quæ est amicitia: fons a natura constitutus. Sed eadem bonitas etiâ ad multitudinē pertinet: nō est enim inhumana uirtus, neq; immunis, neq; superba, quæ etiam populos uniuersos tueri, eisq; optimè consulere soleat, quod non faceret profectò, si a charitate vulgi aborreret. Atq; etiam mihi quidem uidetur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum modum amicitia tollere: non enim tam utilitas parua per amicum, quam amici amor ipse delectat. Tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumq; abest, ut amicitia propter indigentiam colantur, ut ij qui opibus & copijs, maximeq; uirtute præditi (in qua plurimum est præsidij) minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & * beneficentissimi: atq; haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra uiguisent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militia Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam disputabunt. Nam quis est, proh deum fidem atq; ho-
minum,

minum, qui velit, ut neq; diligat quenquam, nec ipse ab vilo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atq; in omnium rerū abundantia viuere? Hec enim est Tyrānorum vita, nimirum in qua nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia, omnia semper suspecta, atq; sollicita sunt, nullus locus est amicitia. Quis enim aut eum diligat quem metuit, aut eum à quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione amicitia dūtaxat ad tēpus; Quod si forte, ut fit plerunq; , ceciderint, tum intelligitur quā fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisse ferunt tum cū exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos. cū iam neutris gratiam referre posset. Quamquam miror in illa superbia & importunitate, si quenquam habere potuit. Atq; ut huius quem dixi mores, veros amicos parare nō potuere: sic multorum opes, præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solū ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est. Itaq; illi estentur fastidio ferè & contumaciā, neq; quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem videre licet, eos, qui antea cōmodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab ijs veteres amicitias, & indulgere nouis. Quid autem stultius, quā ut plurimū copijs, facultatibus, opibus possint cætera parare, quæ parantur? pecuniam, equos famulos, vestes, gloriam, vasa preciosa, amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ita dicam) supellectilem. Etenim cætera cū parātur, cui parentur nesciunt, cuius causā laborent. Eius enim est istorum quicquid est, qui vincit eos viribus. Amicitiarum sua cuiq; permanet stabilis & certa possessio, ut etiam si illa maneant, quæ sūt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta & deserta ab amicis, non possit esse iucunda. Sed hæc hæctenus, Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & qua si termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri, quarum nullam approbo. Vnam, ut eodem

Tyrannorum vita.

Quæ metuit, odert, quæ quisq; odit, perij se expetit. In aduersis cognoscunt amici.

Fortuna cæca.

Melius laudabiliusq; est, amicos quā diuitias parare.

Qui sint in amicitia fines.

*Ut antea
de fore a-
micitia
differtur,
ita nunc
exponit
quantum
oporteat
esse studiū
volūtatiū
& animo-
rum inter
amicos.*

*Ad cal-
culos vo-
care.*

*Cōfutatō
sententiā
Biantis:
Ama tā-
quam o-
furus.*

modo erga amicum affectissimus, quo erga nosmet-
ipfos. Alterā, ut nostra in amicos beneuolētia, illorum
erga nos beneuolentiā pariter æqualiterque respon-
deat. Tertiam, ut quanti quisq; seipsum facit, tanti fiat
ab amicis. Harū triū sententiā nulli prius assentior.
nec .n. illa primauera est, ut quemadmodū in se quisq;
sic in amicum sit animatus. Quā multa .n. quæ nostra
causā nunquam faceremus, facimus causā amicorū,
precari amicis ab indigno, supplicare, tum acerbius
in aliquem inuehi, insectariq; uehementius, quæ in
nostris rebus non satis honeste in amicorum fiunt ho-
nestissimē. Multeq; res sunt in quib. de suis commodis
viri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs
amici potius quā ipsi fruantur. Altera sententia est,
quæ definit amicitiam paribus officijs, ac volūtatibus
Hoc quidē est nimis exigue & exiliter ad calculos vo-
care amicitia, ut par sit ratio acceptorū et datorū. Diti-
or mihi & affluentior videt esse vera amicitia, nec ob-
seruare restrictē, ne plus reddat quā acceperit. Neq;
enim verendum est, ne quid excidat, aut in terram de-
fluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur.
Tertius verō illi finis deterrimus, ut quāti quisq; se ip-
se faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe in quibusdam aut
animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ
fractior. Non est igitur amici talem esse in eum, qualis
ille in se est. Sed potius debet eniti & efficere, ut ami-
ci iacentem animum excitet, inducatq; in spem, co-
gitationemq; meliorem. Alius igitur finis veræ ami-
citie constituendus est, si prius, quod maximē re-
prehendere Scipio soli us, sit, edixero. Negabat ullam
vocem inimiciorem amicitie potuisse reperiri, quā
eius, qui dixisset ita amare oportere, ut aliquando es-
set ofusus: nec verō se adduci posse, ut hoc, quemad-
modum putaretur, a Biantē esse dictum crederet, qui
sapiens habitus esset vnus è leptem, sed impuri cuius-
dam, et ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam re-
uocantis, esse sententiam. Quoniam enim modo qui il-
quam amicus esse poterit, cuius se putabit inimicum
esse

esse posse? Quin etiam necesse erit cupere & optare, ut quam sapissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehédendum. Rursum autem rectè factus, cōmodisq; amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhibeamus in amicitijs præparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possēmus. Quin etiam si minùs foelices in diligendo fuissēmus ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione cōmunitas, ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minùs iustæ amicorum voluntates adiuuandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum est de via, modò ne iumma turpitudò sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama, nec mediocrem telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium, quam blanditijs, & assentionibus colligere tupe est. Virtus, quam sequitur charitas minimè repudianda est. Sed (sæpe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent, ut capras & oves quot quisque haberet, dicere possēt, amicos quot haberet, dicere nō possēt: & in illis quidē parādis curā adhibere, in amicis eligendis negligētes esse, nec habere quasi signa quædā et notas, quibus eos qui ad amicitia essent idonei, iudicaret. Sūt igitur firmi et stabiles, & cōstantes eligēdi, cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sane, nisi expertū: experiēdū autē est in ipsa amicitia. Ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi potestatem. Est igitur prudentis, sustinere ut cursum, sic impetum benevolentia: quo utamur, quasi equis tentatis, sic amicitijs aliqua parte periclitatis moribus amicorum.

De delectu amicorum.

Cōcludit sēntentiā de amicitia proponens.

*Causa,
quib⁹ pos-
sit cogno-
sci constan-
tia*

*Iul. Ca-
sar: Si vio-
lādū est
ius regnā-
di gratia
violandū
est i case-
ris rebus
pietatem
colas.*

*Fides sta-
bilis, ami-
citiā fun-
damentū.*

Quidam sæpe in parua pecunia perspicuntur, quàm sint leues. Quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperi, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment, vbi eos inueniem⁹, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant vt cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ, non multò illa malint? Imbecilla enim humana natura est ad contemnendam potentiam, quã etiam si neglectã amicitiã consecuti sunt, excusatum iri arbitrantur, quia nõ sine magna causa sit neglecta amicitiã. Itaq; veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in his, qui in honoribus, req; publica versantur. Vbi enim istum inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid (hæc vt omitam) quàm graues, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates, ad quas non est facilè inuentu qui descendat, quanta Ennius rectè inquit: Amicus certus in re incerta cernitur. Tamè hæc duo leuitatis & infirmatis pleròq; conuincunt, aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt, Qui igitur vtraq; in re grauem, constantem, stabilem se in amicitiã prestiterit, hunc ex maximè raro genere hominum iudicare debemus, & penè diuino. Firmamentum autem stabilitatis constantiæq; est eius, quam in amicitiã quarimus, fides. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea & communem, & consentientem, & qui rebus ijsdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neq; verò qui non ijsdem rebus mouetur, & naturã consentit, fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat oblati: quæ omnia pertinent ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. Ita sit verum illud, quod initio dixi, amicitiã nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitiã:

citia: Primū ne quid fictum sit, ne ve simulatū. Aper-
 tē enim vel occisū alium, magis ingenuum est, quā
 fronte occultare sentēt am. Deinde non solām ab ali-
 quo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum
 quidem esse suspiciosum, semper ali quid existiman-
 tem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas
 quādam opo ter fermonum atq; morum, haudqua-
 quam mediocre condimentum amicitia. Trilitia au-
 tem, & in omni re seueritas absit: habet illa quidem
 grauitatem, sed amicitia remissior esse debet. & li-
 berior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilita-
 temq; procliuor. Existit autem hoc loco quādam-
 quāstio subdifficilis: Num quando amici noui, non
 indigni amicitia, veteribus sint antepondi: vt equis
 vetulis teneros antepondere solemus. Indigna dubi-
 tatio homine. Non enim amicitiarum esse debent, si-
 cut aliarum rerum satietates. Veterrima quāq; (vt ea
 vina, quā, vetustatem ferunt) esse debent suauissima
 verumq; illud est, quod vulgō dicitur: Multos modios
 salis simul edēdos esse, vt amicitia munus expletum
 sit: nouitates autem si spem afferunt, vt tanquam in
 herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt ille
 quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conser-
 uanda est. Maxima est enim vis vetustatis & consue-
 tudinis. Atqui in ipso equo (cuius modo mentionem
 feci) si nulla res impediāt, nemo est qui non eo, quo
 consueuit, libentius utatur, quā intractato & nouo.
 Nec modo in hoc quod est animal, sed in ijs etiam
 quæ sunt in animata, consuetudo valet, cum locis et-
 tiam ipsis montosis delectemur, & syluestribus, in qui-
 bus diutius commorati sumus. Sed maximum est in
 amicitia superiorem parem esse inferiori. Sape enim
 excellentia quādam sunt, qualis erat Scipionis in no-
 stro (vt ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nun-
 quam Rutilio, nunquam Mummiō anteposuit, nun-
 quam inferioris ordinis amicis. Quod verō Maximū fra-
 trem, egregium virum, omninō sibi nequaquam pa-
 rem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem co-
 lebat,

*Suauitas
condimen-
tū amicitia.*

*Noui a-
mici non
sunt vete-
ribus an-
teponendi.
Isocrates:
Nouos a-
micos pa-
rans, nolē
veterum
obliuiscē.*

*Superior
ætate colē-
dus est.*

lebat, suosq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. Quod faciendum imitandumq; est omnibus, ut si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ contulerint, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortuna eorum augeant opes, eisq; honori sint & dignitati: ut in * famulis, qui aliquamdiu propter ignorantiam stirpis & generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut Deorum, aut Regum filij inuenti reuident tamè charitatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisq; faciendum. Fructus enim ingenij & virtutis, omnisq; præstantiæ, tam maximè capitur, cum in proximum quenq; confertur. Ut igitur hi, qui sunt in amicitia coniunctionisq; necessitudine superiores, se æquare cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum pleriq; aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoq; magis, si habere se putant, quod officiose, amicè, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium, quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut hi qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodammodò inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contempti putant. Quod non ferè contingit nisi his, qui etiam contemptendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum autem cuiq; tribuendum est primum, quantum ipse efficere possit: deinde etiam quantum ille, quem diligas atq; adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantumuis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius * Lucium non potuit. Quod si etiam possis quiduis deferre ad alterum,

*st. fabu-
lis.*

*Meminisse debet is
in quæ collatum est
beneficiū,
nō memo-
rare qui
contulit.*

*Quatenus
inferiori
amico ser-
uiendum.*

al. Lucii.

tum videndum est tamen, quid ille possit sustinere! Omnino amicitie, corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs & aetatibus, iudicandæ sūt: nec si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Illo enim modo nutrices et pædagogi iure vetustatis plurimum benevolentia postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitia stabiles permanere non possunt. Disparis enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam benevolentia (quod sæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impediens audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, vt discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus. Atq; in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiære à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamè ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitie sunt remissione vsus leuandæ & (vt Catonè dicere audiui) diffuendæ magis quàm discindendæ sunt, nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit, vt neq; rectum, neq; honestum sit, neque fieri possit, vt non statim alienatio disunctioq; faciendæ sit. Sin autem, morum aut studiorum commutatio quædam (vt fi-

*Amicitia
ætate pro-
fectu iu-
dicanda
sunt.*

*Amplifi-
cat à dis-
simili.*

*Neoptole-
mus.
Lycomedes.*

*Conside-
randū est,
quod ab
amicis pe-
tatur.*

*Diffuen-
da magis
quàm dis-
cindenda
amicitia.*

eri (olet) facta erit, aut in Reipublica partibus dissen-
sio intercesserit (loquor enim, ut paulo ante dixi, non
de sapientum, sed de communib⁹ amicitijs) cauendū
erit, ne non solum amicitia deposita, sed inimicitia
etiam suscepta videantur. Nihil enim turpius, quam

*Q. Pom-
peius.*

Metellus.

cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris.
Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat
(ut scitis) Scipio, propter disensionem autem, quae e-
rat in Republica, alienat⁹ est à collega nostro Metello
vtrunq; egit grauitate, auctoritate et offensione animi
non acerba. Quamobrem primū danda opera est,
ne qua amicorum distidia fiant: sin tale aliquid eue-
nerit, ut exiti etiam fortius amicitia, quam oppressa
videantur. Cauendū verò est, ne etiam in graues ini-
micitias conuertant se amicitia, è quibus iurgia, ma-
ledicta, contumelia gignuntur. Quae tamen si tolera-
biles sunt, ferendae sunt. Et hic horum veterum amicitiae
tribuendus est, ut is in culpa sit qui faciat, non qui pa-
tiae iniuriā. Omnino omnium horum uitorū atq; in cōmo-
dorū vna cautio est, atq; vna pūisio, ut ne nimis citò di-
ligere icij iam⁹ neue indignos. Digni autē sūt amicitia,
cui⁹ i ipsis inest causa, cur diligant. Rarū istud gen⁹
(& quidē omnia p̄clara rara) nec qui c quā difficili⁹
quam eperire, quod sit omni ex parte in suo genere
perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quic-
quam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, &
amicos tanquam pecudes, eos potissimū diligunt,
ex quibus sperant se maximum fructum esse captu-
ros. Itaq; pulcherrimā illā, & maximē naturali carent
amicitia, perse & propter se expetendā: nec sibi ipsi
exemplo sunt, hāc uis amicitiae qualis & quanta sit.

*Prastan-
dum, ne
ex amicis
hostes fiat*

*Generalis
regula,
qua ad-
monemur
ne nimis
citò di-
gamus, ne
ue indi-
gnos.*

Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à seipso
mercedem exigat charitatis suae, sed quod per se sibi
quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transfe-
ratur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is
amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si
hāc apparer in bestiis, volucrib⁹, agrestibus, natatibus,
suis, cicurib⁹ feris, primū ut se ipsi diligāt (id enim

*Quis sit
amicus.*

*Ab exemplo
bestiarum*

pariter

pariter cū omni animante nascitur) deinde vt requirant atque appetant aliquas alias animates, ad quas se applicent, eiusdem generis. Idq; faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quāto id magis in homine sit natura, qui & se ipse diligit, & alterū acquirit, cuius animū ita cū suo commisceat, vt efficiat p̄nēnum ex duobus. Sed pleriq; peruersē, ne dicam impudenter amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt, quāq; ipsi non tribuunt amicis, hęc ab his desiderant. Par est autem, primū ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam iam dudum tractabamus, stabilitas amicitia confirmari potest, cū homines beneuolentiā cōiuncti, primū cupiditatibus ijs, quibus ceteri seruiunt, imperabunt: deinde equitate iustitiaq; gaudebunt, omniaq; alter pro altero suscipiet. Neq; quicquā, vnquā, nisi honestū & rectū alter ab altero postulabit: neq; solum colent se inter se ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentū amicitia tollit, qui ex ea tollit verecundiā. Itaq; in his perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire, coniuncta & sociata cum altera perueniret. Quæ si quos inter societas est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum, optimus beatissimūq; comitatus. Hęc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi atque iucunditas vt cū hęc adsint, beata vita sit & sine his esse non possit: quod cū optimū maximūq; sit, si id volum⁹ adipisci, virtuti opera dāda est, sine qua neq; amicitia, neq; vllā rem expetendā consequi possumus. Eā verò neglectā, qui se amicos habere arbitrantur, tum se deniq; errasse sentiunt, cū eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca dicendum est etiam sæpius.

Cū

*Amicus
vir bonus
esse debet.
Nunquā
nisi honestum &
rectū petendū est.
Nō debet
verecundiā
ab amicitia abesse.*

*Amplius
casto.*

*Ama:
theoproph-*

*Iudican-
dum est
prius, quã
diligam.*

*Amplifi-
catio, ostē-
dens q̄ la-
zē parcat
amicitia,
& quanto
præstabili-
or omnib⁹
reliquis
bonis.*

Timonē.

Cum iudicaueris, diligere oportet: non, cum dilexeris iudicare. Sed cum multis in rebus negligentia pl. ctimur, tum maxime in amicitijs & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus, quæ vetamur veteri prouerbio. Nam implicauit uirō & citrō, uel uirū diuturno, uel etiam officijs, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua ostensione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei tam maxime necessaria tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt, quanquam à multis ipsa uirtus contemnitur, & uenditatio quædam atq; ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos, tenuis victus cultusq; delectat. Honores uero, quorum cupiditate quidam inflamantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil leuius existiment. Item cætera, quæ quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & hi qui ad Rēpublicam se contulerunt, & hi qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur, & hi qui suum negotium gerunt otiose: postremo hi, qui se totos tradiderunt uoluptatibus, sine amicitia uitam esse nullam sentiunt, si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. Serpit enim nescio quomodo per omnium uitam amicitia, nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis asperitate ea est, & immanitate naturæ, ut congressus et societatem hominum fugiat atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem, accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitalis suæ. Atq; hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac omnium frequentia tolleretur, & in solitudinem uispiam collocaret, atq; sibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet, quis tam esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; non auferret

ferret fructu voluptatum omnium solitudo? Verum illud est, quod à Tarentino Archita, vt opinor, dici solitum nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamq; mundi, et pulchritudinem syderum perspexisset, inuauem illam admirationem ei fore: quæ iucundissima fuisset, si aliquem cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperq; ad aliquod tantquam adminiculum annuitur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret quid velit, ac quærat quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex vsus amicitie, multæque causæ suspicionum offensionumq; dantur, quas tum euitare, tum leuare, tum ferre sapientis est. Vna illa subleuanda offensio est, vt et utilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amicæ sæpe sunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amicè, cum beneuolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitie: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri solet. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: Primùm, vt monitio acerbitate, deinde vt obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adfit, assentatio vitiorum adiutrix, procul amoueat: quæ nõ modò amico, sed ne liberò quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuatur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis: Multò melius de quibusdam

*Natura
nihil soli-
tarium
amat.*

*An verum
sit Teren-
tiani il-
lud: Ob-
sequium
amicos, ve-
ritas odi-
um parit.*

*Fugiendâ
esse assen-
tationem.*

dam acerbos inimicos, mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur. Illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque il lud absurdum est, quòd hi scilicet qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: capiunt eam, qua debent carere. Peccasse enim se non anguntur, obiurgari molestè ferunt: quod contrà oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Ut igitur & monere & moneri proprium est veræ amicitiae, & alterum liberè facere, non asperè: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem quam adulationem, blanditias, assentationem: quibus enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum atq; fallacium, ad voluptatè loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium veri, idq; adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: deler enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cùm amicitiae vis sit in eo, ut vnus quasi animus fiat ex pluribus, qui fieri poterit, si ne in vno quidem quoq; vnus animus erit, idemq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis, nego: ait, aio: postremò imperavi egomet mihi omnia assentari? ut ait idem Terentius) sed ille lub Gnathonis persona: quod amici genus adhiberi, omninò leuitatis est. Multi autem Gnatonum similes, cùm sint loco, fortunâ, famâ superiores, horum est assentatio molesta. cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & intermosci tam potest adhibitâ diligentia, quam omnia fucata & simulata à synceris atq; veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & leuem ciuem & inter constantem, seuerum, & grauem. Quibus blanditijs Caius Papyrius Consul, nuper infuebat in auros

Nullâ pestem maiorem esse in amicitijs, quàm adulationem.

A genere assentationis.

Amicitia vitiosa.

Secerni posse amicum ab adulatore.

Papyrius. Ab exëplo

aures concionis, cum ferret legem de Tribunis plebis
 rescindendis. Dissuafimus nos: sed nihil de me, de Scipi-
 one dicam libentiùs. Quanta illi (Dij immortales) fuit
 grauitas, quanta in oratione maiestas: vt facile ducein
 populi Romani, non comitem diceret: sed affuitis, &
 est in manibus oratio. Itaq; lex popularis, suffragijs po-
 puli repudiata est. Atq; (vt ad me redeam) meministis
 Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Marcino con-
 sulibus quàm popularis lex de Sacerdotijs C. Licinij Crassi
 videbatur, cooptatio enim collegiorum, ad populi
 beneficium transferebatur, atq; is primum instituit
 in forù versibus agere cum populo. Tamen illius ven-
 dibilem orationem religio Deorum immortalium,
 nobis defendentibus, facile vincebat. Atq; id actum
 est Pratore me, quinquennio antè quàm Consul sim
 factus. Itaq; re magis quàm autoritate causâ illa de-
 fensa est. Quod si in scena, id est, in cõcione, in qua re-
 b^o fictis & adubratis loci plurimù est, tamen verù va-
 let si modò id patefactum & illustratum est, quid in
 amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur.
 In qua nisi, vt dicitur, apertum pectus videas, tuumq;
 osi edas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne ama-
 re quidem aut amari possis, cum id quàm verè fiat ig-
 nores. Quanquàm ista assentatio perniciosa sit, nocere
 tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atq;
 ea delectatur. Itaq; fit, vt is assentatoribus patefaciat
 aures suas, maximè qui ipse sibi assentetur, & se maxi-
 mè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus, opti-
 mè enim seipsa nouit, quamq; amabilis sit, intelligit.
 Ego autem non de virtute loquor, sed de virtutis opi-
 nione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse,
 quàm videri volunt. Hos delectat assentatio. His fictus
 ad eorum voluntatem sermo cum adhibetur, oratio-
 nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum
 putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum
 audire non vult, alter ad mentiendum paratus est.
 Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis face-
 ra videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò
 agere

Scena.

*Assentatio
 nē amat
 qui ipse se
 bi assenta-
 tur.*

*Probat ex
 emplo as-
 sentationi*

*obnoxios
esse illos rã
rũ qui sibi
placent.
Sæper au-
get assen-
tatio.*

agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere magnas, ingentes inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quãuis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & inuitant, tamen etiam grauiores, constanuioresq; admonendi sum, vt animaduertant, nec callida assentatione capiant. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille & occultus, ne se infinet, studiosè cauendum est: nec enim facile agnoscitur quippe qui etiam aduersando sepe assètetur, & litigare se simulans, blandiatur, atq; ad extremum det man^o, vinciq; se patiat, vt is qui illulus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod ne accidat, magis cauendum est, vt in Epicureo:

*Hodie me ante omneis comicos stultos senes
Versârus, atq; lusuris lautissimè.*

*Deflexit.
Epilogus
disputati-
onis de a-
micitia.
Virtus cõ-
ciliat ami-
citas, &
conseruat.
Quid sit
amare.*

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est impro- uidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominè cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eaq; ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias & conseruat. In ea est enim conuenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, et ostendit lumen suum, & idem alpexit agnouitq; in alio, ad id se ad- mouet, vicissim accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit, siue amor siue amicitia, vtrunq; enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæ sita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hac nos adolecentes beneuolentiã, senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Grac-
chum

chum Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, vt inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummiū. Vicissim autem fenes in adolescentium charitate acquiescimus, vt in veltra, & in Q. Tuberonis equidem admodum adolescentis, & P. Rutilij Virginij familiaritate delector. Quando quidem ita ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia, maximè quidem optandum est, vt cum æqualibus possis viuere: cum quibus tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (vt dicitur) peruenire. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim beneuolentiæq; sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quantum est subito ereptus, viuuit tamen, semperq; viuuit. Virtutem enim semper amaui illius viri, quæ extincta non est, nec mihi soli verlatur ante oculos, qui illam, semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo vnquam animo aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atq; imaginem præponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo quod cum amicitia Scipionis possit comparari. In hac mihi de Repub. fuit consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim. Nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isq; communis, neq; solū militia, sed etiam peregrinationes rusticationesq; communes. Nam quid ego de studijs dicam, cognoscendi semper aliquid atq; discendi: in quib⁹ remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq; contriuimus. Quarum rerum recordatio & memoria, si vnà cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri atq; amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, & augmentur cogitatione & memoria. Et si illis planè

Conseruatio omnium commodorum, & officiorū, que cōtulit Scipionis amicitia.

orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas
 ipsa solatium. Diutius enim in hoc desiderio
 esse non possum. Omnia autem breuia,
 tolerabiliaq; esse debent, etiam si ma-
 gna sint. Hæc habui de Amici-
 tia quæ dicerem. Vos au-
 tem hortor, ut ita vir-
 tutē locetis (sine
 qua amici-
 tia ef-
 se
 non
 potest) ut
 eā exceptā, nihil
 amicitia præstabili-
 us esse pu-
 tetis.

35

*M. T. C. Laliy, seu de Amicitia
 Libri finis.*

M. T. CICERONIS
CATO MAIOR,

*Seu de Senectute, ad T. Pomponium
Atticum.*

PRÆFATIO.

*Tite, si quid ego adiuto, curam-
ne leuaffo.*

*Qua nunc te coquit, & versat sub
pectore fixa.*

*Et qua deprimeris, ecquid erit pre-
cij?*

Licet .n. versibus eisdem mihi affari te Attice, qui-
bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
fidei plenus: quanquam certo scio, non vt Flaminium
solicitari te Attice, sic noctesq; diesq;. Noui enim mo-
derationem animi tui, & aequitatem. Teq; non cogno-
men solum Athenis deportasse, sed etiam humanita-
tem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor ijs-
dem rebus te, quibus meipsum interdum grauius
commoueri. Quarum consolatio & maior est, & in
aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est
de senectute aliquid ad te scribere, hoc enim onere,
quod mihi tecum comune est) aut iam vrgentis, aut
certè aduentantis senectutis, & te, & meipsum leuari
volo. Et si te quidem id modeste ac sapienter, sicut

omnia, & ferre & latum esse certò scio. Sed mihi cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas, dignus eo munere quo uterq; nostrum n. cõmuniter uteretur. Mihi quidem ita iucundam huius libri confectio fuit, ut non modo omnes abiterferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & iucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit Philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, et sæpe dicemus, hunc verò librum de senectute ad te misimus, omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristochius, ne parum esset autoritatis tanquam in fabula, sed M. Catoni seni quo maiorem autoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod istam facile senectute n. ferat, ijsq; eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in Senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

*Tithonus.
Aristochi⁹
Persona-
rũ digni-
tas ad dit
orationi
autorita-
tem.*

DIALOGVS
INTERLOCVTORES,

Pub. Scipio, C. Lalius,

& Cato.

Apenumero mirari soleo, cum
 hoc C. Lalius, tum cæterarum
 rerum tuam excellentiam M.
 Cato, perfectamq; sapiestiam:
 tum vel maxime, quod senectute
 tuam nunquam tibi gra-
 uem esse senterim. Quæ se iſq;
 ſenibus ſic odioſa eſt, vt onus ſe Aetia grauius dicat
 ſuſtinere. Cat. Rem haud ſanè Scipio & Leli diffi-
 cilem admirari videmini, quibus enim nihil opis eſt in
 iſtis ad bene beateq; viuendum, iſis omnis grauis eſt
 ætas. Qui autem omnia bona à leiſiſis petunt, iſis ni-
 hil poteſt malum videri, quod nature neceſſitas affe-
 rat. Quo in genere in primis eſt ſenectus, quam vt
 adipiſcantur, omnes optant, eandem accuſant adep-
 tam: tanta eſt inconfiſtantia, ſtultitia, atque peruerſi-
 tas. Obreperere aiunt eã citius quam putãſſent. Pri-
 mum, quis coëgit eos fallũm putare? qui enim citius
 adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia
 obreperit? Deinde, qui minus grauis eſſet iſis ſenectus
 ſi octingentiſſimum annum agerent, quam ſi octoge-
 ſimum? Præterita enim ætas (quamuis longa) cum
 eſſluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtult-

*Epiphone-
ma.*

*Cato ſapi-
ens dicatur.*

tam senectutem. Quo circa, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinã digna esset opinione vestra, nostròq; cognomine) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, rãquam Deum sequimur, eiq; paremus. à qua non verosimile est, quàm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum tanquam ab inerti Poëta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus maturitate tempestiua, quasi vietum & caducum, quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud Gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? Læli. Atqui Cato, gratissimum nobis (vt etiam pro Scipione pollicear) feceris, si quoniam volumus, & speramus quidẽ senes fieri, antè multò à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. Cat. Faciam verò Læli, præsertim si vtrique vestrum gratum, vt dicis, futurum est. Scip. Volumus sanè, nisi molestum est Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoq; ingrediendũ sit, istuc quòd peruenisti, videre quale sit. Cat. Faciam vt potero. Læli. Sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facillimè congregantur, * quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines Consulares, nostri ferè æquales deplorare solebant: tum quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent, tum quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non videbãtur accusare id, quòd esset accusandum. Nam si id culpã senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent, reliquisq; omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela, qui se à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: moderati enim & non difficiles tenes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem, & inhumanitas,

omni

Quid sit
gigãtes cū
dijs bella-
re.

Prouerbi-
um.

al. que

omni ætati molesta est. Læli. Est vt dicis Cato, sed fortasse dixerit quipiam: tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri, id autem non posse multis contingere. Cat. Est istud quidem Læli aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia, vt Themistoclem ferunt Seriphio quidam in iurgio respondisse, quum ille dixisset, non eum sua, sed patræ gloriâ splendorem assecutum: Me hercle, inquit, si ego Seriphius essem nobilis, nec situ Atheniensis esses, clarus vnquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici, neq; enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti in summa copia non grauis. Aptissima omnino sunt Scipio & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesq; virtutum, quæ in omni ætate cultæ, quum multum diu vixeris, mirificos afferunt fructus, non solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, quanquam id maximum est, verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumq; benefactorum recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum (eum qui Tarentum recepit) adolescens, ita dilexi senem, vt æqualè. Erat enim in illo viro comitate grauitas condita, nec senectus mores mutauerat, quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim postquam primum Consul fuerat, ego natus sum, cumq; eo quartum Consule, adolescentulus miles profectus sum ad Capuâ, quintoq; anno post ad Tarentum Quæstor, deinde Aedilis, quadriennio post factus sum Prætor, quem magistratum gessi Consulibus Tuditano & Cethego, tum quidem ille admodum senex suator legis Cintiæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat vt adolescens, cum planè grandis esset, & Annibalem iuueniliter exultantem, patientia sua mollebat.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam

Senectutis arma.

*Capua
Apulia ciuitas.*

Cintia ex.

Censator Fabius.

De quo præclare familiaris noster Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:

N 4

Neo

*Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; viri nunc gloria claret.*

*Fuga Sali-
nariis.*

Tarentum verò, quâ vigilantia, quo consilio recepit? Cùm quidem me audiente Salmatori, qui amisso oppido fugerat in arcem gloriant, atq; ita dicenti: Meâ operâ Q. Fabi Tarenta n. recepti. Certè, inquit ridens, na n. nisi tu amisses, nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior quàm in togâ, qui Consul iterum Sp. C. Crassus collega quiescente, C. Flaminius Tribuno plebis quoad posuit restitit, agrum Picenum, & Gallicum vicinam contra Senatus auctoritatem diuidenti, Augurq; cùm esset, dicere ausus est optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reipub. salute fierent: quæ contra Reip. ferrentur, contra auspicijs fieri. Multa præclara in eo viro cogitavi, sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem sui filii tulit, clarivici & consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem Philosophorum non contemnimus? nec verò ille in luce modo atq; in oculis civium magnus, sed intus, domiq; præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multæ etiam ut in homine Romano litteræ, omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita cupidè fruabar, quasi iam diuina rem id quod evenit, illo extincto, vnde discerem, fore neminem. Quorsum igitur tam multa de Maximo? quia profectò videtis nefas esse dicta, miseram fuisse talem senectatem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones aut Maximi, ut urbium, expugnationes, ut pedestres, naualesq; pugnas, ut bella à lege triumphosq; recordentur. Est enim quietè & purè, & eleganter actè, gratis placida ac lenis senectus, qualè accepimus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens, mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum qui Panathenæicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno

*Isocrates
scripsit
panathenæicum.*

anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea, cuius magister Leontius Gorgias centum & septem complevit annos, neque unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui quum ex eo quaereretur, cur tam diu vellet esse in vita: nihil habeo, inquit, quod inculescentem senectutem. Praeclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus. spacio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio consecutus quiescit.*

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam, quem quidem probe meminisse poteritis. Anno enim vndeagesimo post eius mortem. hi Consules T. Flaminus, & M. Atilius facti sunt. Ille autem, * Scipione & Philippo iterum Consulibus, mortuus est quum ego quidem V. & LX. annos natus, lege Voconianam voce magna, & bonis lateribus suavissem, annos LXX. natus, tot enim vixit Ennius, ita autem ferebat duo, quae maxima putantur onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Et enim, * quum complector animo, quatuor causas reperio cur senectus misera videatur. Vnam, quod auocet à rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmum: tertiam, quod prius non uisus ferè voluptatibus: quartam, quod haud procul absit à morte. Earum (si placeat) causarum quantum quaeque valeat, quantum iuste sit unaquaeque videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. quibus? An ijs, quae geruntur laetantur & viribus? Nullae enim igitur res sunt, quae vel infirmis corporibus, animo tamè ad ministrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus, nihil L. Paulus pater tuus, Scipio, socerque; filij mei viri optimi, & ceteri senes? Fabricij, Curij, Coruncani, quum Rempublici consilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appij Claudij senectutem accedebat etiam, quod

caecus

al. Cypriane.

Lex Voconian.

al. quatuor.

Cur senectus misera videatur.

Prima vituperatio senectutis. Senectus impedimento non esse rebus gerendis.

*Appius ca-
eus.*

cæcus esset, tamen is, cùm sententia Senatus inclinaret ad pacem, & foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ, vèrsibus persecutus est Ennius:

*Quò vobis mentes rectè, qua stare solebant
Ante hac, dementi fesse flexere ruina?*

*al. interfu-
issent.*

Cæteraq; gravissimè. Notum enim vobis carmen. Et tamen ipsius Appij extat oratio, atq; hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, quò inter duos consulatus anni decem * interfuxissent, censorq; ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse, & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur asserunt, qui in re gerenda veritari senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicant, quum alij malos scandant, alij per foros cursitent, alij sentinam exhauriant, ille autem clauum tenens ledeat in puppi quietus, non faciat ea quæ iuuenes: at verò multo maiora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magna geruntur, sed consilio, & autoritate, & sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet, nisi fortè ego vobis (qui, & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cùm bella non gero: at Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodò Carthagini malè iam diu cogitanti bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri definam, quàm illam excisam esse cognouero. Quam palmam utinam immortales Dij tibi Scipio reseruent, ut aui reliquias persequare, cuius à morte hic tertius & trigessimus est annus: sed memoriam illos viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatum, cùm Consul iterum, me Consule creatus esset. Num igitur, si ad cen-

centesimum annum vixisset, senectutis eum lux
pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec e-
minùs hastis, aut cominùs gladijs vteretur, sed consi-
lio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus,
non summum consilium maiores nostri appellassent
Senatum. Apud Lacedæmonios quidem, hi qui am-
plissimum magistratum gerunt, vt sunt, sic etiam ap-
pellantur senes. Quod si legere & audire voletis
externa, maximas Respublicas per adolescentulos
labefactatas, à senibus iustétatas & restituras reperie-
tis. Cedò, qui vestram Rempub. tantam amisistis tam
citrò? sic enim percontanti, vt est in Næuij poëtæ ludo,
reipondentur alia, & hæc in primis :

Proneniabāt oratores noui, stulti, adolescentuli.

*Iambicus
tetrame-
ter.*

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia
senectutis. At memoria minuitur: credo, nisi exer-
ceas eam, aut etiam si sis naturâ tradior. Themillo-
cles omnium ciuium nomina perceperat. Num igi-
tur censeris eum, cum ætate processisset, qui Aristides
esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem non
modò eos noui qui sunt, sed eorum patres etiam &
auos. Nec sepulchra legens vereor (quod aiunt) ne
perdam memoriam. His enim ipsis legendis redeo
in memoriam mortuorum: nec verò quenquam se-
num audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset:
omnia quæ curant, meminérunt, vadimonia constituta
qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid Iureconsulti? quid
Pontifices? quid Augures? quid Philosophi senes?
quàm multa meminerunt? Manent ingenia senibus,
modò permaneat studium & industria: nec ea solùm
in claris & honoratis viris, sed in vita etiam priuata &
quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœ-
dias fecit qui propter studium cum rem familiarem
negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus est,
vt quemadmodum nostro more malè rem gerenti-
bus patribus bonis interdici solet, sic illum quasi desi-
pientem

*Memoriã
senectuta
nò minui.
Themysto-
clis memo-
ria.*

*Manife-
stat senctis
se non esse
re miram
à rebus ga-
rendis.*

Oedipus.

pientem à re familiari remouerent iudices : tum fe-
 nex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat,
 & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse
 iudicibus, quæ fuisse quænum illud carmen desipientis vi-
 deretur. Quo recitato, sententiæ iudicum est libera-
 tus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simo-
 nidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Ho-
 cratem, Gorgiam, num Homerum, num philoso-
 phorum principes Pythagoram, Democritum, num
 Platonem, num Socratem, num postea Zenonem,
 Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidi-
 stis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studijs obmu-
 tescere senectus? An non in omnibus his studiorum
 agitatio vitæ æqualis fuit? Agè, ista diuina studia
 omittamus: possum nominare ex agro Sabino rusti-
 cos vicinos & familiares meos, quibus absentibus nū-
 quam ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non seren-
 dis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quæ-
 quam in illis hoc minùs mirum. Nemo enim est tam
 fenex, qui se annum non putet posse viuere. Sed ip-
 dem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino
 pertinere. Serunt arbores, quæ alteri seculo profunt,
 vt ait Staius noster in Synephebis. Nec verò dubi-
 tat agricola, quamuis fenex, quærenti cui serat, re-
 spondere, Dijs immortalibus, qui me non accipere,
 tantummodò à maioribus voluerunt, sed etiam pos-
 teris tradere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo
 prospiciente, quàm illud :

*A depol senectus, si nihil quicquam aliud vitij
 Apporet secum, quum aduenerit, vnum id est satis
 Quòd diu viuendo, multa qua non vult, videt.*

Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ
 non vult, sæpe etiam adulescèntia incurrit. Illud
 verò idem Cæcilius vitiosius :

*Tum etiam in senecta hoc depuro miserrimum,
Sentire ea aetate esse odiosum se alteri.*

Iucundum potius, quam odiosum. Ut enim bonæ adolescentibus indole præditis sapientes senes delectantur, leuioresq; sit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quam vos mihi esse iucundos. Sed videtis, ut senectus non modò languida atq; iners non modò sit, verumetiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid? quòd etiam addiscunt aliquid, ut Solonem in versibus gloriantem vidimus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidè sic auidè arripui, quasi diurnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod quum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboraui.

Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitij senectutis) non plus, quam adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet, & quicquid agas agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, quum iam senex esset, Athletasq; se in curriculo exercentes videret, apexisse lacertos suos dicitur, illachrimansq; dixisse: At hi quidem iam mortui sunt. Non verò tam isti, quam tu ipse nugator: neq; enim ex te vnquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus Aemilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò Pub. Crassus, à quibus Iura ciuibus præscribebantur, quorum vsq; ad extremum spiritum

pro-

*Solon &
Draco legi-
latores*

*Secunda vè
superasio
senectutis.
Senectutè
hoc misse-
ram non
esse, quòd
corpus in-
firmum
reddat.*

*Milonis
querina
nia.*

Senectutè

*nō officere
orator.*

prouecta est sapientia. Orator metuo ne languescat senectute. Est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute: quod equidem non amisis adhuc, & tamen videtis annos meos. Sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus: facitque persæpe ipsa sibi audientia dilerti senis compta oratio & mitis. Quod exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est iucundius senectute stipata, studijs iuuentutis? An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, vt adolescentulos doceat, instituat, & ad omne officij munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Caij, & Publij Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus, comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec vlli bonarum artium magistri non beati putandi, quamuis consenuerint vires, atque defecerint: & si ista ipsa defectio virium adolescentiæ vitijs efficitur sæpius, quam senectutis. Libidinosa etenim & intemperans adolescentia, effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus autem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, quum admodum senex esset, negat se vnquam sensisse senectutem suam imbecillio rem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui quum quadriennio post alterum consulatum Pontifex maximus factus esset (XXII. annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, vt adolescentiam nō requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quanquam est id quidem senile, ætati que nostræ conceditur. Videtisne, vt apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Terciam enim iam ætatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (vt ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suauitatem nullis egebat corporis viribus; & tamen ille dux Græ-

*Nestoris se
uictus &
gloquētia*

ciæ nunquam optat, vt Aiæciles similes decem habeat, at vt Nestoris quandoq; Quod si acciderit, non dubitat, quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me, Quartum annum ago & octogesimum (equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus) sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodem bello, vt Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, quum Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas, M. Attilio, C. Glabrione Consulibus. Sed tamen, vt vos videtis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus, non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam sum assensus illi veteri laudatoq; prouerbio, quod monet maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minùs diusenem malle, quàm esse senem, antequam effem. Itaq; nemo adhuc conuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quàm vestrum vteruis. Nec vos quidem T. Pontij Centurionis vires habetis, num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisq; potest, nitatur. Nec ille magno desiderio tenebitur virium. Olympiè per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem viuum. Vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono vtare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi, adolescentiam debent requirere. Cursus est certus ætatis & via vna naturæ, eaq; simplex, suaq; cuiq; parti tempestiuitas est data. Vt enim infirmitas puerorum est, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore perspici debeat. Arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat, hodiè nonaginta annos natus, quum ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non ascendere, cum equo, ex equo non descen-

*Decem
Nestoris
similes optat
Agamemnon 2.
Iliad*

*Maturitas senectutis
Masinissa
Rex Massitanie.*

descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto fit: summam in eo esse corporis siccitatem. Itaq; exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires, nec postulantur quidem vires: ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed nec quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, vt nullum officij, aut omninò vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est virium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius valetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina vberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adulescentes effugere possint? Resistendum Laeli & Scipio senectuti est, & eius vitia diligentia * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem habenda ratio valetudinis. Vtendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subueniendum est, sed etiam menti, atque animo multò magis. Nam que hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingrauescunt, animi autem se exercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis. Vt petulantia, vt libido magis est adulescentum quàm senum, nec tamen omnium adulescentum, sed non proborum: sic ista seculis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuius est, non omnium. Quatuor robustos filios,

*Documē-
ta ad re-
sistendū
senectuti.
corrigēda.*

*Corpus e-
xercitatio-
ne ingra-
uescit, ani-
mus leua-
tur.*

lios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat, & senex, & cæcus. Intentum enim animum tanquam arcum habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat enim non modo autoritatem, sed etiam imperium erga suos; metuebant eum serui, verebantur liberi, charum omnes habebant, vigeat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum reuinet, si nemini mancipata est, si vique ad extremum spiritum dominatur in luos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid: sic senem, in quo adolescentis prohi est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus, omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nunc quam maxime conficio orationes. Ius Augurum, Pontificum, civile tracto, multum etiam Græcis literis vtor: Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoq; die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans atq; elaborans, corporis vires non magnoperè desidero. Adsum amicis, venio in Senatum frequens, vtroq; affero res multum & diu cogitatas: easq; tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus meus oblectaret ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem. Sed ut possim, facit acta vita: semper enim in istis studijs laboribusq; viuenti, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas fenescit: nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim optimi adolescentis, veterem orationem Architæ Tarentini, magni in primis & præclari viri, quæ mihi tradita est, cum es-

sem

Appianus
cæcus.

Originum
libri à Ca
tono scri
piti.

Pythago
reorum moro

Tertia vitu
peratio
senectutis.
Senectutem
miseram nã
esse, q pri

*que volu-
ptatibus.*

*Oratio
Archita
contra vo-
luptatem.*

*Menti
voluptas
inimica.*

*Plato
quo tempore
Tarentum
venisset.*

fem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à natura datam: cuius voluptaris avidæ libidines, temerè & effrenatè ad potiundum, incitarentur. Hinc patriæ prodiones, hinc rerum publicarum euerfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum deniq; scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod sulcipiendum, non libido voluptatis impelleret. Stupra vero & adulteria, & omne flagitium, nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cumq; homini siue natura siue quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse omninò, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini cõsebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil tam detestabile, tamq; pestiferum, quam voluptatem. Si quidem ea quum maior esset atq; longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samniæ, patre q; eius, à quo in Caudino prælio P. Posthumius, & T. Veturius Consules superati sunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. Emilio, Appio Claudio Consulibus reperio. Quorum hæc? Ut intelligatis, si voluptatem alpernari ratione & sapientia non possumus, magnam, habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstrigit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flami-

nij fratrem L. Flaminium, à Senatu eijcerem, septem annis postquam Consul fuisset: sed notandam libidinem putavi. Ille enim cum esset Consul in Gallia, * exhortatus est in conuiuio à scorto, vt securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnari rei capitalis. Hic Titus fratre suo censore (qui proximus ante fuerat) elapsus est. Mihi verò & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiui, qui se porro pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum. C. Fabricium, quòd cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thesialo Cynea, Athenis quendam esse, qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere, omnia quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, Manium Curium, & Titum Coruncanum optare solitos, vt id Saunitibus ipsiq; Pyrrho persuaderetur, quò facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro Republica quarto consulatu deuouerat. Nòrat eundem Fabricius, nòrat Coruncanus, qui tum ex sua vita, tum ex eius, quem dico, P. Decij factò iudicabant esse profectò aliquid naturà pulchrum atq; præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq; spreta & contempta voluptate, optimus quisq; sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnoperè desiderat. Caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: Caret ergo vinolentia, cruditate, & insomnijs. Sed si aliquid dandum est voluptati (quoniam eius blandicijs non facile obsistimus. Diuinus enim Plato escam malorum, voluptatem appellat, quòd ea videlicet homines capiatur, vt hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiujs potest tamen delectari. C. Duillum, M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, rede-

*Scelus à
L. Flami-
nio factū.
Exempla
via casti-
gatoria,
habent e-
xoratus p
exhortat.
Fabricius.
Pyrrhus.*

*P. Decius
sepro Rep-
decurit.*

*Senectutis
laus.*

*Voluptas
malorum
escam.
C. Duillus
primus*

*Præter
classē de
micit.*

*Quare di-
catur con-
uiciam.*

*Pulchra
Sophocle
refersio.*

untem à cœna senem saepe videbam puer: delectaba-
tur crebro funali & tibicine, quæ sibi nullo exemplo
priuatus sumpserat, tantum licentiæ dabat gloria.
Sed quid ego alios? ad meipsum iam reuertar. Pri-
mùm habui temper sodales (sodalitates autem me-
Quæstore constitutæ sunt sacris Idæis magnæ matris
acceptis.) Epulabar igitur cum sodalibus omnino
modicè. Sed erat tamen quidam feruor ætatis, qua
progrediente omnia sunt etiã in dies mitiora. Ne-
que enim ipsorum conuiuiorum delectationem cor-
poris voluptatibus magis, quàm cœnæ amicorum &
sermonibus metiebar. Bene enim maiores nostri ac-
cubationem epularem amicorum, quia vitæ coniun-
ctionem haberet, conuiuium nominarunt: meliùs
quàm Græci, qui hoc idem tum comotationem, tum
concoenationem vocant, vt quod in eo genere mini-
mum est, id maximè probare videantur. Ego verò
propter sermonis delectationem tempestiuus conui-
uijs delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci ad-
modum restant, sed cum vestra etiã ætate, atque
vobiscum. Habeo quæ senectuti magnam gratiam, quæ
mihi sermonis auiditatem auxit, potionis & cibi su-
stulit. Quod si quem etiã ista delectant (ne omni-
nò bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiã
fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in
istis quidem voluptatibus ipsis carere sentia senectu-
tem. Me verò & magisteria delectant à maioribus
instituta, & is sermo, qui more maiorum à summo
adhibetur magistro in poculo: & pocula, sicut in sym-
posio Xenophontis, minuta atque orantia: & refrig-
eratio ætate, & vicissim hyeme aut sol, aut ignis
hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiã persequi so-
leo, conuiuium quæ vicinorum quotidie compleo, quod
ad multam noctem quàm maximè possumus, vario
sermone producimus. At non est voluptatum tanta
quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio
quidem. Nihil autem molestum, quod nò desideres.
Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam cōfecta æta-
te qua-

requerit
inquit. I
agressi ac
ocodum
no & exp
quam non
derare di
ipsis volu
poculis f
senectus,
cæret. Vi
in prima
in vltima
ens, mag
nechus pr
At illa qu
dis libid
cupiditat
virere? S
dijant; c
us. mo
liant; te
Quoties
sum? qu
delectat
nobis ar
tamen a
iuis? qu
etiã in
quam e
Tudita
proce
& cur
nis, q
est? A
flagra
recte
exere

te quæreret, vtereturne rebus Veneris: Dij meliorz,
 inquit. Libenter verò istinc, tanquam a domino
 aggressi ac furioso profugi. Cupidis enim rerum taliu
 ociosum & molestum est fortasse carere: fatiatis ve-
 rò & expletis iucundius est carere, quam frui. Quan-
 quam non caretis, qui non desiderat: ergo non desi-
 derare dico esse iucundius, quam frui. Quòd si istis
 ipsis voluptatis, bona ætas fruitur, libentius primùm
 paruulis fruitur rebus, vt diximus: deinde ijs, quibus
 senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino
 caret. Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui
 in prima cauea spectat, delectatur tamen etiam, qui
 in vltima: sic adolescentia voluptates propè intus
 ens, magis fortasse lætatur. Sed delectatur etiam se-
 nectus procul eas spectans, tantum quantum sat est.
 At illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipen-
 dijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum,
 cupiditatum omnium, secum esse, secumq; vt dicitur,
 viuere? Si verò habet aliquod tanquam pabulum stu-
 dij atq; doctrinæ, nihil est ociosa senectute iucundi-
 us. Mori videbamus in studio dimetiendi pœne cœ-
 li atq; terræ C. Gallum familiarem patris tui Scipio.
 Quoties illum lux noctu aliquid describere ingres-
 sum? quoties nox oppressit cum cœpisset mane? quâ
 delectabatur, cum defectiones solis & lunæ multo
 nobis antè prædiceret? quid in leuioribus studijs, sed
 tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico? Na-
 uuius? quàm Triculento Plautus? quàm Pseudolo? Vidi
 etiam senem Liuium, qui quum septem annos ante-
 quam ego natus, sum, fabulam * edidisset, Cethego
 Tuditanoq; Consulibus, vsq; ad adolescentiam meam
 processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi, & Pontificij,
 & ciuili iuris studio loquar? aut de huius P. Scipio-
 nis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus
 est? Atqui eos omnes quos commemorauimus, his studijs
 flagrantes senes vidimus. M. verò Cethegum, quem
 rectè Suada medullam dixit Ennius, quanto studio
 exerceri in dicendo videbamus etiam senem? *Quæ*

*Cæcæ.**Senectutis
Voluptas.**Proverbium
Gallus a-
strologus.**al. Ennius
Nauus.
Liui? An-
dronicus.
al. docu-
set.*

sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparanda? Atque hæc quidem studia sunt doctrinae, quæ quidem prudentibus & bene institutis, pariter cum ætate creiscunt: ut honestum illud Solonis est, quod ait versiculo quodam, ut antè dixi, senescere se multa indies addiscentem, qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agrorum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec vlla impediuntur ferreitate, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec vnquam sine vltra reddit quod accepit, sed aliàs minore, plerumque maiore cum scœnore. Quanquam non modo fructus quidem me, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat, quæ cum gremio mollito ac subactò semen sparsum excepit, primùm id occatum cohibet, ex quo occatio (quæ hoc efficit) nominata est: deinde tepesfactum vapore & complexu suo distundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris stirpium, sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur. E quibus cum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium sat, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requiem oblectamentumque noscatis. Omitto enim ipsam omnium quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreet. Malleoli, planta, sarmenta, vites, radices, propagines, non ne ea efficiunt, ut quemuis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ natura caduca est, & nisi fulra sit, ad terram fertur: eadem, ut se erigat, clauiculis suis quasi manibus quicquid est nacta complectitur, serpètem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agrorum, ne syluescat sarmentis, & in omnei

*Honestum
Solonis
dictum.
Agricul-
turae.*

Occatio.

*Requies
legit Prif.
libro 6.
Acinum.
Malleoli.
Propago.*

clauiculis.

partis

parteis nimia fundatur. Itaq; incunte vere, in ijs quæ relicta sunt, exiit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens vna sese ostendit, quæ & succo terræ, & calore solis augetur, primo est peracerba gustu: deinde maturata dulcescit, vel ita quæ pampinis, nec modico tempore calet, & nimios solis defendit arbores. Qua quid potest esse tum fructu latius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non vilitas me solum (vt antè dixi) sed etiam cultura & ipsa natura delectat. Admniculorum ordines, capitum coniugatio, religatio, propagatio, vitium sarmentorum quæ; ea quam dixi, aliorum amputatio. Quid ergo irrigationes? quod agri fossiones? repastinationes quæ; proferam, quibus fit multo terra fecundior? Quid de vtilitate loquar stercorandi? dixi in eo lib. quem De reb. rusticis scripsi, de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, quum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec verò segetibus solum & pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ lata sunt, sed pomarijs etiam, & hortis, tum pecudum pastu, & apum examibus, tum flouem omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones, quibus nihil inuenit agricola solentius. Possu persequi multa oblectamenta rerum rusticarum, sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscatis autem, nam & studio rerum rusticarum profectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam virijs videat vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus & Sabinis, & de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis, cuius quidem villam ego contemplantus (abest enim non longè à me) admirantissimis non possum, vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti, magni auri pondus Samnites quum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum

*al. defugit**Repastinatione.**Stercoratio.**Homerus ante Hesiodum.**Senectus natura loquacior.**M. Curius agricultura vitæ cōsumpsit.**Curius aurum repudiavit.*

- Scaurisibus ablatam.* sibi videri dixit, sed eis, qui haberent aurum, imperare: poterat ne tantus animus non iucundam habere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me ipso recedam: In agris erant tū senatores, id est, senes. Siquidem L. Q. Cincinnatus in agro aranti nunciatum est, eum Dictatorem esse factum: cuius Dictatoris iussu, magister equitum C. Seruilus Hala, Sp. Melium regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersebantur Curius, & ceteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se *agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio, hac an vlla vita beator esse possit, neq; solum officio (quod hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris) sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiaq; omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam Deorum, pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduiq; domini, referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, villaq; tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiôra facit hæc etiam, superuacanei operis aucupium atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, oliuetorum ve specie dicam? breui expediam. Agro bene culto, nil potest esse nec vsu vberius, nec specie ornatius, ad quem fruendum non modò non retardat, verum etiam inuitat atq; allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas æquè calefcere, vel aplicatione melius, vel igni, vel vicissim vmbri aquis ve refrigerari salubrius? Habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam & pilam, sibi natationes & cursus, nobis senibus ex lusionibus multis, talos relinquunt & tesseras. Id ipsum tamen vt libebit, quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutilles Xenophontis libri sunt, quos legite quæso studio-

sè, ut facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur. Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi. Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrû minorem Regem Persarum præstantem ingenio atq; imperij gloria, cum Lylander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset, & ceteris in rebus comem erga Lylandrû atq; humanum fuisse, & ei quendam conieptû agrum diligenter consitum ostendisse. Cùm autem admiraretur Lylander, & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactâ atq; puram, & suauitatem odorum, qui efflarent è floribus, tum eum dixisse: Mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atq; descripta, & ei Cyrum respondisse: Atqui ego ista sum dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio. Multæ etiam istarû arborû mea manu sunt satæ. Tum Lylandrum intuentem eius purpuram, & nirorem corporis, ornatumq; Persicum, multo auro, multisq; gemis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatû ferût, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus, nec ætas impedit, quo minus & ceterarû rerum, & in primis agri colendi studia teneamus, vsq; ad vltimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimû annum vitam perduxisse, cùm esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret, cuius inter primum & sextum Consulatum, * septem & quadraginta anni interfuerunt. Itaq; quantû spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initiû esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. Atq; eius extrema ætas in hoc beatior, quam media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas, quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Calatino? in quem illud elogium vnicum plurimæ consentiunt gentes, Populi primariû fuisse virû. No-

tum.

*librum de
agricultu-
ra scripsit*

*Cyrus.
Lylander*

Quincûx.

*Cyrus be-
atus à Li-
sandro ap-
pellatus.
Virtutis
fortuna
comes.*

al. sex.

rum est eius carmen incisū in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama conueniens. Quem virum P. Crassum nuper Pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo aut Africano loquar, ut iam antè dixi de Maximo, quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat autoritas? habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea plures sit, quam omnes adolescentiæ voluntates. Sed in omni oratione memencote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ oratione duntaxat defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre possunt, sed honestè acta superior ætas, fructus auctoritatis præbet extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur leuia atq; communia: saluari, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consili, quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæq; optimè morata. ita diligentissime obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium (cuius modò mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmonie esse honestissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ prodirum est, cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum et à suis ciuibus nusquam datum, cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cum legati essent, in loco certo confederant, consurrexissent omnes illi dicuntur, & tenem illum sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendum: Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara, sed hoc, de quo agimus, in primis, quod ut quisq; ætate antecellit, ita sententiæ principatum teneat. Neq; enim solum honore antecedentibus, sed etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu, Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur

Apud Lacedæmones honestissimum erat senectutis domicilium.

Al. sessu.

Athenienses sciunt qua recta sunt, sed facere nolunt.

tur voluptates corporum, cum autoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide vfi sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregiffe, nec tanquam in exercitati hiftriones in extremo actu corruiffe. At funt morofi, & anxij, & iracundi, & difficiles fenes, fi quærimus, etiam auari: fed hæc morum vitia funt, non fenectutis. At morofitas tamen, & ea vitia quæ dixi, habent aliquid excufationis, non illius quidem iuftæ, fed quæ probari poffe videatur, cõtemni fe putant, despici, illudi, præterea in fragili corpore odiofa omnis offenfio eft, quæta en omnia dulciora funt, & bonis moribus, & artibus. Idq; tum in vita, tum in fcena intelligi potefit ex his fratribus, qui in Adelfhis funt, quanta in altero dunitas, in altero comitas: fic fe res habent. Vt enim non omne vinum, fic non omnis ætas vetuftate coacfcit. Seueritatem in fenectute probo, fed eam (ficut alta) modicam: acerbitatẽ nullo modo. Auaritia verò fenilis quid fibi velit, non intelligo, potefit enim quicquam effe, abfurdius, quàm quo minus viæ refat, eo plus viatici quære?

Quarta refat caufa, quæ maximè angere, atque folicitam habere noftram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à fenectute non potefit longè abefle. O miferum fenem, qui mortem contemnendam effe in tam longa ætate non viderit, quæ aut planè contemnenda eft, fi omnino extinguit animũ, aut etiam appetenda, fi aliquò eam deducit, vbi fit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri potefit. Quid igitur timeam? Si aut non mifer post mortem, aut beatus etiam futurus fum? Quamquam quis eft tam ftultus, (quamuis fit adolefcens) cui fit exploratum, fe ad vefperam effe victurum? Quin etiam ætas illa, multò plures quàm noftra mortis cafus habet. Facilius in morbos incidunt adolefcẽtes, grauius, & grotant, triftius curantur. Itaque pauci veniunt ad fenectutem, quòd nifi ita accideret, melius & prudentius viueretur. Mens enim, ra-

*Terent in
Adelfis.*

*Senectutis
cõparatio
ad iuueni
Nihil ab-
furdũ fe-
ne auaro.*

*Quarta
vitiu per-
tio fen-
ctutis.
No time-
dam effe
mortem.*

tio, & consilium in tenibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem, quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentiâ esse commune? Sensi ego tum in optatio filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum, quod sperare idem senex non potest. Insuper sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, ac falsa pro veris? Senex, nec quod speret habet: at est eò meliore conditione quàm adolescens, cum id quod sperat ille, assecutus est. Ille vult diu viuere, hic diu vixit. Quamquam ô Diu boni, quid est in hominis vita diu? De enim supremum tempus, expectemus Tartessiorum Regis ætatem: Fuit enim (vt scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videt, in quo est aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud quod præterijt, effluxit, tantum remanet quidem, quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni, nec præteritum tempus vnquam reuertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, vt placeat, peragenda est fabula, modò in quocunq; fuerit actus, probetur, nec sapiente vsque ad *Plaudite* viuendum. Breue enim tempus ætatis, satis est longum ad bene, honesteq; viuendum. Sin processeris longius, non magis dolendû est, quàm agricolæ dolent præterita verni temporis suauitate, æstatem, autûnumq; venisse. Ver enim tâquam adolescentiam significat, ostenditq; fructus saturos, reliqua tempora de mærendis fructibus, aut percipiendis a commodata sunt. Fructus autem senectutis est (vt iam sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia vero, quæ secûdum naturam sunt, sût habenda in

Melior senis quàm adolescentis conditio.

Tartessiorum Rex.

da in bonis. Quid est autem tam secundū naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, aduersante & repugnante natura. Itaq; adolescentes mori sic mihi videntur, vt cū aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autē, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi auelantur: si matura & cocta, decidunt. Sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam iucunda est, vt quod propius ad mortem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus, senectutis autem nullus certus est terminus, recteq; in ea viuatur, quoad munus officij exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato Tyranno à Solone responsum est, cū illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obstitere, respondisse dicitur, senectute. Sed viuendi finis est optimus, cū integra mente, ceterisq; sensibus, opus ipsa suum, eadem quæ coagmentauit natura, dissoluit. Vt enim nauem, vt ædificiū idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit natura dissoluit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè inueterata, facillè diuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec auidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Vetatq; Pythagoras, iniussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogiū est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorū, lamentisq; vacare. Vult se charum credo suis esse; Sed haud scio an melius Ennius:

*Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletus
Faxit: Cur? Volito uiuus per ora viri.*

Non

*Adolescentis acerba,
senis vero
matura
uors.*

Solonis responsura.

*Solonis exlogium
extas apud Plu.*

*Non est
vulgenda
mors, quā
immortalitas con-
sequitur.*

*Qui pro
patria
mortui
sunt.*

*Varia &
totū stu-
dia.
Etas me-
dia.*

Non esse lugendam mortem censet, quam immor-
talitas consequatur. Iam sensus moriendi, si aliquis ef-
fe potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim fe-
tu: post mortem quidem sensus aut optand⁹, aut nul-
lus est. Sed hoc meditatam ab adolescentia debet ef-
se, mortem vt negligam⁹, sine qua meditatione, tran-
quillo esse animo nemo potest. Moriendū enim cer-
te est: & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur
omnibus horis impendentem timens, quis tranquillo
possit animo consistere? De qua non ita longa dispu-
tatione opus esse videtur, cum recorder non solam L.
Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non
duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum,
equorum incitauerunt: non M. Regulum, qui ad sup-
plicium est profectus, vt fidem hosti datam conserua-
ret: non duos Scipiones, qui iter Poenis, vel corpori-
bus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L. Pau-
lum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignomi-
nia temeritatem: non M. Marcellū, cuius interitum
ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturae ca-
rere passus est. Sed legiones quidem nostras scripsi
in Originibus, in eum locum sæpe profectas alacri
animo & erecto, vnde se nunquam redituras arbi-
trarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem
non solū indocti, sed etiam rustici contemnunt, id
docti senes extimescent? Omnino (vt mihi quidem
videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem.
Sunt pueritiæ certa studia, num igitur ea desiderant
adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ, num ea
iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt
etiam huius ætatis, ne ea quidem in senectute qua-
runtur. Sunt autem extrema quædam studia senectu-
tis. Ergo, vt superiorum ætatum studia occidunt, sic oc-
cidunt etiam senectutis. Quod cum euenit, facietas
vitæ, tempus maturum mortis asserit. Equidem non
video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam
dicere vobis, quod eo melius cernere mihi videor,
quod ad eam proprius adsū. Ego vestros patres P. Sci-
pio,

pio, tuq; C. Lali, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, viuere arbitror, & ea quidem vita, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis. munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enim animus cœlestis, ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ æternitatiq; contrariuna. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, vt essent, qui terras tuerent, quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eū vitæ modo atq; constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, vt ita crederem, sed nobilitas etiam summorum Philosophorum & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricosq; incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabat mihi præterea, quid Socrates supremo vitæ die, de immortalitate animorū disseruisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apolliniis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasit, sic sen io. Cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorum prudentia, tot artes, * tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem. Cùmq; anitius super agitetur, nec principium motus habeat, qua ipse se moueat, nec finem quidem habiturū esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus. Et cùm simplex animi natura esset, neque haberet in se quicquam admixtum dispar sui atque dissimile, non posse eam diuidi. Quod si non possit, non posse interire, magnòque esse argumento, homines leire pleraq; antequam nati sūt, quod iam pueri cūna artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles attripiant, vt eas non tum primū accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hęc Platonis sunt furè. Apud Xenophontem autem moriens Cyr⁹ maior, hęc dicit: Nolite arbitrari, o mihi charissimi filij me cūm à vobis discessero, nusquam aut nullum fore:

nec

Quare anim⁹ immortalis, & corpora humana infus⁹ sit. Pythagoras & Pythagorici Philosophi Italia partem & coluerunt, qua magna Græcia dicebatur.

Tot scientia.

Animorū

Verba Cyris morientis Ossano

*Padia, a-
pud Xe-
nophonē.*

*Nihil tā
morti si-
mile quā
somnia.*

nec enim dum eram vobiscum, animū meū videbatis, sed cū essem in hoc corpore, ex his reb⁹ quas gerebam, intelligebatis. Eūdem igitur esse credito, etiamsi nullū videbitis. Nec verò clarorum viro-
rum post mortem honores permaneren, si nihil eorū ipsorum animi efficerent, quo diuti⁹ memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, viuere: quum exissent ex his, emori. Nec verò tum animum esse insipientem, cū ex insipienti corpore euassisset: sed cū omni admixtione corporis liberatus, purus & integer esse cōpisset, tum esse sapientem. Atq; etiam cū hominis natura morte dissoluitur, ceterarum rerum perspicuum est, quò quæq; discedant. Abeunt enim omnia vnde orta sunt: Animus alitem solus, nec cū adest, nec cū discedit, apparet. Iam verò videtis, nihil morti esse tā simile, quā somnum. Atq; dormientium animi maximè declarant diuinitatem suam: multa enim cū remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cū se planè corporis vinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sint, sic me colite, vt Deum: sin vna interiturus est animus cum corpore, vos tamè Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuētur & regunt, memoriam nostri piè inuio-
lateq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo vnquā mihi Scipio persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos, Paulum et Aphricanum, aut Aphricani fratrem, aut patrum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent posteritatem ad se pertinere posse. An cenes (vt de me ipso aliquid more senum gloriæ) me tantos labores diurnos nocturnosq; domi militiæq; suscepturum fuisse, si isdem finibus gloriam meam, quibus vitam essem terminaturus? Non ne melius multò fuisset, otiosam ætatem & quietam sine vlllo labore et

contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quali cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi inortales esset, haud optimi cuiusque animus maximè ad immortalè gloriam niteretur. Quid? quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur: stultissimus iniquissimo? Non ne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longiùs, videre se ad meliora proficisci? ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem * efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solùm conuenite * aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiã, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quòd quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, neue tanquam pilam retorserit. Quòd si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusens: nec verò velim, quasi decurso ipacio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè, habet certè tamen aut fatietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse poenitet, quoniam ita vixi, ut frustra me natum non existimem. Et ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud animorum concilium, coetumque proficiscar, & cum ex hac turba & colluuiione discedam. Proficiscar enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiã ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit, ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quòd mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: nò quòd æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar, existimans non longinquum

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes vero æquissimo.

Afficior Laurenti Val. c. 98. lib. 5. legit habeo, sed opinor minus rectè. Quàquã illam lectionem secutus sit etiã Theodoros Gaza.

Pronerbi-um: Sic vixit Casus, ut frustra se natum non existimet.

*Senectus
peractio
aetatis.*

quam inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim tecum Laelio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti Philosophi censet) nihil lentiam, non vereor ne hunc errorem meum mortui Philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguere homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. Senectus autem peractio aetatis est tanquam fabulae, cuius defatigationem fugere debemus, praeterita ad iuncta fatietate. Habui haec de Senectute quae dixerem, ad quam utinam perueniatis, ut ea quae ex me audistis, re experti probare possitis.

SSSSSS

SSSSSS

SS

SS

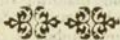

M. T. CICERONIS

PARADOXA, AD M. BRV.

*Dicit se motum Catonis exemplo, audacius
etiam quam illum oratorio more de Pa-
radoxis dicendi periculum fecisse,
idq; opusculum se ei exhibere.*

Nimaduerti Brute, læpe M. Cato-
nem auunculum tuum, cum in
senatu sententiam diceret, lo-
cos graues ex Philosophia tra-
ctare, abhorrentes ab hoc vfu
forensi & publico: sed dicendo
consequi tamẽ, vt illa etiam po-
pulo probalia viderentur. Quod
eo maius est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos ea
Philosophia plos vumur, quæ peperit dicendi copiã
& in qua dicuntur ea, quæ nõ multum discrepant ab
opinionẽ populari. Cato autẽ, perfectus (mea senten-
tia) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanẽ probantur in
vulgus, & in ea est hæresis, quæ nullum sequitur flo-
rem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis
interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit,
efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicen-
do fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum

*Compa-
ratione ar-
gumento-
rum ex a-
dianctis
ostendit
Catonẽ,
quã sibi
aut Bruto
difficilius
esse.*

*Antipoph.
qua con-*

*oessa an-
tegressa
confirmati-
one nihi-
lominus
reddis in-
sentionem
difficile
esse quidē
sed fieri
posse. Cō-
paratio sa-
cultatis à
materia.*

*Parado-
xa, id est,
præter opi-
nionem.*

*Popularis
oratio, ad
vulgi cap-
tum ac-
comodata*

quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quâ ille ipse de quo loquor. Cato enim dumtaxat de magnitudine animi, continentia, de morte, de omni laude virtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ, Stoicæ solet nullis oratorij ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in Gymnasijs, & in ocio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contraquæ opinionem omnium, ab ipsis etiã Παράδοξα appellatur. Tentare volui possent ne profertur in lucem, & ita dici, ut probarentur, an alia quædam esse erudita, alia popularis oratio. Eoquæ scripsi libentius: quod mihi ista παράδοξα, quæ appellatur, maximè uidentur esse Socratica, longèque uerissima. Accipies igitur hoc paruulum opusculum, lucubratum his iam contractioribus notitiis, quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea quæ dicuntur in scholis, ΔΕΤΙΚΑ ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo. Non enim est tale, ut in arce poni possit, qua illa Minerva Phidias, sed tantum, ut ex eadem officina exisse appareat.

ΟΓΙμόνον Τὸ καλὸν ἀγαθόν. *Idest,*

Quod honestum sit, id solum bonum.

Vereor ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam me hercule ego neq; pecunias istorum, neq; recta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè astricti sunt, voluptates, in bonis rebus aut expetendis esse numerandas duxi. Quippe cum viderem homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis, neq; ea solum quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem, continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putauerunt appellanda, cum re ac factis longè aliter iudicauissent. potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. * Quamlibet irrideat (si quis vult) plus apud me tamen ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego unquam bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut suppellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Bianthem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cuius cum quidam patriam Priensem cepisset hostis, ceteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum alportarent, cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio. Nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret ali-

*Al. Quæ
obré licet.
Conclusio
per concess
ionem,
quæ Biā-
tis respōsio
cōfirmat.*

*Conclusio
exempli p
acclama-
tionem.*

*Consuetudine
a falsa
appellati-
one ante-
uerit ob-
iectiorem,
Et respon-
det, quid
reuer a sit
bonum.*

al. satis est

*Correçtio
qua acci-
gitur ad
confirma-
dam defi-
nitionem.*

*Cõfirmatio
constat
exemplis,
vim testi-
moniorũ
obinenti-
bus.*

*Venuita
distribu-
tio.*

*Congeries
exemplor-
um, ve-
hementis
repetitio-
ne.*

quis, bonum? Si quid rectè fit, & honestè & cum virtute, id bene fieri, & rectè dicitur. Et quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur, vita atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius quàm factis disputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videantur, hi qui hanc Rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut suppellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos vnumquenq; Regum, Vultus incipiam à Romulo? vultis potè liberam ciuitatem ab his ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in coelum? Iisne quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minusne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda, si quis item reliquos eiusdem consilij socios, quid expetierint, quid secuti sint, num quis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium fortis & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porcenzæ Q. Mutium impulit sine vlla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem, contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium? Quæ filium deuout, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricij? Quid tenuitas vitæ M. Curijs sequebatur? Quid duo repugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginensium aduentum, corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Aphricanus minor? Quid maior? Quid inter horum ætates interiectus Cato? Quid innumerabi-

les alij. Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & praeclarum videretur? Veniant igitur irriiores huius orationis ac sententiae, & iam vel ipsi iudicent, vtrum se horum alicuius, qui marmoreis lectis, ebore & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui caelato auro & argento, qui Corinthijs operibus abundant, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, se similes esse malint? Atque haec quidem quae modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci solent, vt in rebus bonis esse negent. Illud tamen arctè tenent, accurateq; defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quae quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu cum tibi, siue deus, siue mater (vt ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est praestantius, neq; diuinius, sic te ipse abijcies atque prosternes, vt nihil inter te, atq; inter quadrupedem aliquid putes interesse: Quicquam ne bonum est, quod non eum qui possidet, meliorem faciat? Vt enim quicquae est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime. Neq; est vltimum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? meliorem te efficit, aut laudabiliorem virum? An quicquam in potandis voluptatibus * gloriando se, & praedicatione * extollit? Atqui si voluptas (suae plurimorum paucissimijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eaq; quod est maior, eò magis mentem à sua sede & statu dimouet: profectò nihil est aliud bene, & beatè viuere, nisi honestè & rectè viuere.

ΟΤΙ ΑΥΤΑΡΧΗΣ Ή ΑΡΕΤΗΣ ΠΡΟΣ ΕΥΔΑΜΟΝΙΑΣ

In quo virtus fit, ei nihil deesse ad beatè viuendum.

Nec verò ego M. Regulum arumnosum, nec infelicem, nec miserum vnquam putau. Non

Erasmus aliter. An putabim⁹ quenuquā horum cogitasse quicquā d' vita sibi expetendū. Epilogus argumentationis. per cōcessionem.

Alia propositio cōtra Epicureos defendentes, voluptatem esse summū bonū, quos refutat à praestantia humanae naturae et boni proprii, quo differt à voluptate. al. gloria. sese. al. effert?

enim magnitudo animi eius cruciatur a pœnitentiâ non grauitas; non fides; non constantia; non vlla virtus, non deniq; animus ipse, qui tot virtutum præfidiò munitus, tantoq; comitatu virtutis leptus; cum corpus eius caperetur, capi tertè ipse non potuit. C. vetò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus; in aduersis vnus ex summis viris videbatur, quò beatius esse mortali nihil potest. Nescis insanè, nescis quantas vires virtus habeat. Nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quiq; ex se vno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certè, nihilq; quod exploratum habeat, permansurum sibi, ne vnum quidè diem. Eum tu hominem terreto; si quem eris nactus, istiusmodi mortis aut exilij minis; mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate; ne reculanti quidem euenerit, non modò non repugnatq;. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo cuiusgila uerunt curæ & cogitationes meæ? si quidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum; vt eò statim essem, quem neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria. Mortem ne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus: an exilium; vt ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est his, quorum cum vita omnia extinguuntur: non his, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile ijs, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non his, qui omnem orbem terrarum vnam urbem esse ducunt. Te miserix, te ærumnæ premunt omnes: qui te beatum, qui te florentem putas, tuæ libidines te torquent, tu dies noctesq; cruciaris; cui nec satis est quod est, & id ipsum quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientix stimulant maleficiorum tûorum, te metus exanimant iudiciorum atq; legû quocunq; aspexilli: vt furix, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem vt improbo,

*Vehemēs
repetitio
ad contē-
tionem.*

probò; & stulto; & inerti nemini bene esse potest. Sic bonus vir, & sapiens, & fortis, miser esse nò potest. Nec verò cuius virtus moresq; laudandi sunt, eius nò laudanda vita est: nec potrò fugienda vita est, quæ laudanda est. Effet autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Οτι τὰ αμαρτήματα ἴσα ἐστίν. Id est.

Æqualia esse peccata.

in Parma; inquit, res est, atq; magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, sed vitij hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te verteris, vnum est. Auri nauem euertat gubernatorian paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inlicitia nihil interest. Lapsa est alicuius libido in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine. Peccauit verò nihilominus, siquidem est peccare, tanquam transilire lineas. Quod cum feceris, culpa cõmissa est: quàm longè progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autè non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur non licere. Id si quidem nec maius, nec minus vnquam fieri potest. Quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper vnum & idem est, quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorè, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiozem, nec sapiente sapientiozem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit: si idem in decem millibus auri pondo nò idem fecerit? Aut temperantè eum, qui se in aliqua libidine

Ratio ab efficiente. Confirmatio per exempla, qua à speciebus sumuntur. Approbatio à simili. Aliud argumentum à proprio.

Probatio adsumptionis per species, ex

contin-

*vi definitio-
tionis.*

*Int' gra-
tio eius idē
argumen-
tationis à
natura &
definitio-
ne virtu-
tis.*

*Probatio
ex coniu-
gatis.*

*Comple-
xio auto-
gressa col-
lectionis.*

*Anteuer-
sit obiecti-
onū, refu-
tat à pru-
dentia, &
autorita-
te: ab utili
confirmat
Cōfirma-
tio utili-
tatis.*

*Alia obie-
ctio qua
distingue-
do soluit.
Distinguit
enim na-
turam à
causa &
latitudine
nl. utriq;*

continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est con-
sentiens cum omni oratione, & perpetua constan-
tia. Nihil huic addi potest, quo magis virtus sit: nihil
demi, ut virtutis nomen relinquatur. Item si bene
facta, recte facta iunt, & nihil recto rectius est: cer-
te nec bono quidem melius huic quā inueniri potest.
Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria. Siquidem
prauitates animi, recte vitia dicuntur. Atqui quoni-
am paræ virtutes sunt, recte etiam facta, quoniam à
virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itemq;
peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia ne-
cesse est. A Philolophis, inquit, ita sumis: me meliam
ne à leonibus diceret. Socrates disputabat isto mo-
do. Bene Hercule narras, nam istum doctum & sapi-
entem virum fuisse memorie traditum est. Sed ta-
men quero ex te, quando verbis internos contendi-
mus, non pugnis: utrum potius de bonis est queren-
dum, quid bauli atq; operarij, an quid homines do-
ctissimi senserint, præsertim cum hac sententia, non
modo verior, sed ne vulior quidem hominū vitæ re-
periri vlla possit. Quæ vis enim, quæ magis ardeat
homines ab omni improbitate, quàm si senserint nul-
lum in delictis esse discrimen? Et æque peccare se, si
priuatis, ac si magistratibus manus inferantur? quæ-
cunque in domum stuprum intulerint, eandem esse
labem libidinis? Nihilne igitur interest, (nam hæc
dicer aliquis.) patrem quis necet, an seruum? Nuda
istæ si ponas, iudicari qualia sint, non facile possunt.
Patrem vitæ priuatis, per se scelus est; Saguntini,
qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viue-
re maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & paren-
ti nonnunquam adimi vitæ sine scelere potest, & ser-
uo sæpe sine iniuria non potest. Causa igitur hæc,
non natura distinguit. Quæ quando vltro alteri ac-
cessit, id fit propensius. Si vtrobiq; coniuncta est,
paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod
in seruo necando, si id fit iniuria, semel peccatur: in
patris vitæ violanda, multa peccantur. Violatur is qui

pro-

procreavit, is qui aluit, is qui erudiuit, is qui in lecte ac domo, atq; in rep. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna fit, sed quantum cuiq; liceat, spectare, debemus. Quicquid non oportet scelus esse, quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus. Histrion si paulo se movit extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllaba una brevior aut longior, exhibetur & exploditur. In vita quæ omni gestu moderatior, omni versu aprior esse debet, ut in syllaba te peccate dices? Poëtam non audio in nugis, in vitæ societate audiam civem digitis peccata dimetientem sua? quæ si sint breviora, leviora qui possint videri? cum quicquid peccatur, perurbatione peccetur rationis atq; ordinis. Perturbata autem semel ratione & ordine, nihil possit addi, quo magis peccati posse videatur.

ΟΤΙ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΜΩΡΟΙ ΜΑΙΟΥΝΤΑΙ: Id est;

Omnes stultos insanire.

Ego verò te non sultum, ut sæpe, non improbum, ut semper, sed dementem, & insanum rebus ad dicam necessarijs. Sapiens animus, magnitudine cõ filij, tolerantia rerum humanarum, contempione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus septus vincetur & expugnabitur, qui nec civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnis ne cõventus etiam ferorum & immanium? omnisne etiam fugitivorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebāt, cum iudicia iacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsus magistraribus, senatus nomen in republica non erat? Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquæ coniurationis à Catilinæ furij

adiuncta sit.

Peccati, et fatetur his duobus peccati aliud alio maius esse posse, at natura est substantia semper, aequalis.

Antipophora qua reddit intentione.

Probatio à natura virtutis.

per substitutionem.

Cognoscitatio à simili.

Redditio comparationis qua cõgeratur plura à minori. Et in fine sententia theomatica inducitur.

furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersa, num ciuitas erat? Itaq; pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum * cum esset in republica Consul, qui tum nullus fuerat, essetq; senatus, qui tum occiderat, esset consensus populi liberi, cum esset iuris & æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui latrocinij tela cõtempserim. Iactam & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi, tamen pertenuisse ad me nõquam putauì. Nisi fortè cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorũ aliquid niere, aut in vrbe desflagrare arbitrare. Nihil enim meum est, neq; cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus Respub. inuicta stat: si huius æterni beneficij immortalẽ memoriam deleuisses, multò etiã magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses, tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditũ mihi gloriosum tua fecit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optinũ commendabat. Tu ne nunc quidem es ciuis, nisi fortè idem hostis esse, & ciuis potest. An tu ciuem ab hoste natura ac loco, non animo, factisq; distinguẽs? Cædem in foro fecisti, armatis latronibus templa tenuisti, priuatorum domos, ædesq; lacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? Potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse Rempublicam putent? Nunquam ne homo amentissime te circumspicies? Nunquam ne quid facias considerabis, nec quid loquare? Nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter ob præclarissimas res à me antè gestas esse susceptum? Omnes scelerati atq; impij, quorum tu te du-

cern

Conclu-
sio,
al. ut esset.

Refellit ob
iectam si-
bi exulis
appellati-
onẽ, & in
Closium
retorquet
Legibus et
præiudi-
cijs.

cem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An, cum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit: atē Senatum? Tua fida deprehensa est. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. Qui incendium fecerit? & das Nympharum manu tua deflagrauit. Qui templa Deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te priuilegium tulit, vt si in opertum Bonæ Dæ accessisses, exulares, at te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in * Ponto fuisti. Non igitur vbi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse subiectum non oportebit.

Correçtio.

Conclusio cum occupatiuicula que refellitur à pari. al. operto.

ΟΤΙ ΟΙ ΣΟΦΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΛΛΟΝΤΕΣ

Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes seruos.

Laudetur verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur? Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet * primùm, libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, cœreant auaritiã, ceteras animi labe repellat. Tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis dedecori ac turpitudini parere deserit. Dum quidem his obediens, non modo Imperator, sed liber habendus omninò non erit. Præclarè enim est hoc vsurpatum à doctissimis, quorum autoritate non vter, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio. Cum verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita nò sunt, cur ego simulè me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum

Ab hypothesis stermit viam ad thema collectione à minori. Eras. pri. Præmissio ad adfectionem schematis à loco. Inducitur them specie confirmationis argumētū à minori.

berum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas viuendi vt velis. Quis igitur vult vt vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui viuendi via considerata atq; prouisa est: qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maximè esse iudicat: qui nihil dicit,

Eras. alit. breui con-
ficiendū est.

A contra-
rio insert
alteram

partē the-
matīs, &
confirmat

ex vi de-
fnitionis,
q̄ seruitus

dicēda sit
Colligit uī
seruitutis

à signis, et
M. Anto-
niūm de-

signat.
Similitu-
do ad rei

declarati-
onem.
Mirè va-

riant hic
codices: le-
gēdū ar-

bitror, ser-
ui Atriē-
ses, sed ta-

mē serui
æque alii

nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac liberè: cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiuntur, eodemq; referuntur? Nec est vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas atque iudicium. Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit, sicut sapiens Poëta dixit: Suis quisque fungitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod & si ita esse pluribus verbis differendum est, illud tamen * & breue, & cōfitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, serui: ne hoc tam re est, quàm dictu inopinatum atq; mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, vt mancipia, quæ sunt minorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed si seruitus sit, sicut est obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo: quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos, esse seruos? An ille mihi liber videatur, cui uulter imperat, qui leges imponit, præscribit, iubet, vetat quod videtur: qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Si poscit, dandum est: si vocat, veniendum: si eiicit, abeundum: si minatur, extimescendum. Ego verò istum non modò seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque vt in magna familia stultorum, sunt alij lautiores (vt sibi videntur) serui, sed tamen serui Atrienses actu pari stulticia sunt, quos signa, quos tabule, quos celatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. Et lumus, inquit, principes ciuitatis. Vos verò ne seruorum quidem vestrorum principes estis. Sed vt in fami-

familia, qui tractant ista, qui tergunt, vrgunt, qui ver-
runt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitu-
tutis tenent: sic in ciuitate, qui te istarum rerum cu-
piditatibus deciderunt, ipsius ciuitatis locum penè
iosimum obtinent, Magna, inquis, belle gessi, ma-
gnis imperijs & prouincijs praeui. Gere igitur ani-
mum laude dignum. Echionis tabula te itupidum
detinet, aut signum aliquod Polycteti. Mitto vn-
de sustuleris, & quomodo habeas. Intuentem te ad-
mirantem, clamore insolentem cum video, seruum te
esse ineptiarum omnino iudico. Nonne igitur sunt
illa festiua? Sunt. Nam nos quoq; oculos eruditos ha-
bemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, nō
vt vincula virorum sint, sed vt oblectamenta puero-
rum. Quid enim censes, si L. Mummius aliquem isto-
rum videret Matellionem Corinthium cupidissimè
tractantem, cum ipse totam Corinthum contemp-
sisset, verum illum ciuem excellentè, an Atriensem ser-
uum diligentem putaret? Reuulcat M. Curius, aut
eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splen-
didum, nihil ornatum fuit, praeter ipsos: & videat
aliquem summis populi beneficijs vsum, barbatus
mululos exceptantem de piscina, & pertreçantem,
& murenarum copia gloriantem: nonne hunc ho-
minem ita seruum iudicet, vt ne in familia quidè di-
gnum maiore aliquo negotio putet? An eorum ser-
uitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam condi-
tionem recusant durissimae seruitutis? Haereditatis
spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Què-
norum locupletis orbi tenis non obseruat? loquitur
ad voluntatem. Quicquid denunciatum sit facit: ai-
sentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi?
quid deniq; nisi serui non inertis? Quid iam illa cu-
piditas, quae videtur esse liberalior) honoris, impe-
rij, prouinciarum? quam dura est domina, quam im-
periosa, quam vehemens? Cethego homini non pro-
batissimo seruire res coegit eos, qui sibi esse amplif-
simi videbantur: munera mittere noctu venire do-
mum

*Obiectio,
qua soluit
proposita
similitu-
dine.*

*Signa
quib' ser-
uitus de-
monstratur
al. Acte-
nie.*

*Obiectio,
& solui-
tur à re-
peratua et
decoro.*

*Exempla
rim scilicet
monstraria
habentia
contra ier-
perantes.*

*In auaros
Signa ser-
uitutis.*

*In ambi-
tiosos.*

*Exempla
confirmati-
ambitio.*

*nis seruitu-
tem. Ser-
uitus ex
metu &
cōscientia.*

*Exemplū
L. Crassi*

*Redit ad
hypothesin
& abruptè
concludit.
al. virtuti-
bus.*

*In M.
Crassum
eogno-
mento diuitem
intenditur
hoc para-
doxen A-
definitio-
ne, quis sit
diues.
Cōfirma-
tio à pprio*

num ad eum, precari, denique supplicare. Quæ ser-
uitus est, si hæc libertas exillimari potest? Quid?
cū cupiditatum dominatus excessit, & alius est
dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor?
Quam est illa misera, quam dura seruitus? Adolescē-
tibus paulò loquacioribus est seruiendum, omnes qui
quid scire videtur, tanquam dominantur. Iu-
dex verò quantum habet dominatum? quo timore
nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus?
Quid valet igitur illa eloquentissimi viri L. Crassi co-
piosa magis, quam sapiens oratio? Eripite nos ex ser-
uitute. Quæ est ista seruitus tam clare homini, tamq;
nobili? Omnis enim animi debilitati, & humilis, &
fracti timiditas, seruitus est. Nolite sinere nos cui-
quam seruire. In libertatem vindicari vult? minimè.
Quid enim? adiungit, nisi nobis vniuersis. Dominum
mutare, non liber esse vult. Quibus & possumus, & do-
bemus. Nos verò, si quidem animo excelso & alto, &
*viribus exaggerato sumus, nec debemus nec possumus.
Tu posse te dicito, quādo quidem potes. Debere
ne dixeris, quoniam nihil quisquam debet, nisi quod
est turpe, non reddere. Sed hæc hæctenus. Ille videat
quomodo imperator esse possit, cū eum ne liberum
quidem esse ratio, & veritas ipsa conuincat.

Ἐπιμόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Id est,

Quod solus sapiens diues sit.

Quæ est illa in commemoranda pecunia tua,
tam insolens ostentatio? solusne tu diues? Proh dii
immortales. Egone me audiuisse aliquid, & didi-
cisse non gaudeam? Solusne tu diues? Quid si ne di-
ues quidem? quid si pauper etiam? Quem enim intel-
ligimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine po-
nimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, vt ad libe-
raliter viuendum facillè contentus sit: qui nihil qua-
rat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim
tuus oportet se iudicet diuitem, non hominū sermo,
neque

neque possessiones tuæ. Qui nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satiatuſ est, aut contentuſ etiam pecunia, concedo, diueſ est. Sin autem propter auiditatem pecunie nullum queſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtuſ quideſ poſſit eſſe vlluſ; ſi quotidie fraudas, decipis, poſceiſ, paciſceriſ, auferiſ, eripiſ, ſi ſocioſ ſpoliaſ, æ rariuſ expilaſ, ſi teſtamenta amicorum expectaſ, aut ne expectaſ qui dem, atque ipſe ſupponiſ: hæc quideſ vtriuſ abundantiaſ, an egentiaſ ſigna ſunt? Animuſ hominiſ diueſ, non arca appellari tolet. Quamuiſ illa ſit plena, dum te in ahem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuiq; ſatiſ, metuntur homineſ diuitiaruſ modum. Filiam quiſ habet? pecunia eſt opuſ. Duas? maiore. Plureſ? in iore etiam. Si, aiunt, Daniſ quinquaginta ſint filia, tot dotēſ magnam querunt pecunia. Quatum enim cuiq; * opuſ eſt, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiaruſ moduſ. Qui igitur non filiaſ plureſ, ſed innumerabileſ cupiditateſ habet, quæ breui tēpore maximāſ copieſ exhaurire poſſunt, hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cum diceret, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercituſ alere poſſet ſoiſ fructibus, quod populuſ Romanuſ ex tantis veſtigaliſ iam pridēſ vix poteſt. Igitur hoc propoſitūſ nunquā eris diueſ, antequam tibi ex tuiſ poſſeſſionibuſ tantum reficiatur, vt ex eo tueri ſex legioneſ, & magna equitum ac pedituſ auxiliāſ poſſiſ. Iam fateriſ igitur non eſſe te diuitem, cui tantum deſit, vt expleaſ id, quod exoptaſ. Itaque iſtam paupertateſ, vel potiūſ egeſtateſ, ac mendicitateſ tuāſ, nūquam obſcure tulifiſ. Nam vt hiſ, qui honeſte rem quarunt mercaturis faciendiaſ, operiſ dandiaſ, publiciſ ſumendiaſ, intelligimūſ opuſ eſſe queſito: ſic qui videt domi tuę pariter accuſatoruſ atq; iudicūſ confociatoſ gregēſ, qui nocenteſ & pecunioſoſ reoſ eodem te auctore corruptelam iudicij molienteſ, qui tuāſ mercedūſ pactioneſ in patrociniſ interciſaſ, pecuniaruſ in

Similitudo ad declarandā rem.

Aliiter, ſatis. Redditio claudens intentio.

Adaptio argumēti, ex iſſiſ. Croſſi, coſſeſſione. Coſſeſſio.

Signa & argumēta egeſtatiſ ex vitiaſ Croſſi.

al. coitionibus.

Maior propositio.

Nam adsumptionis probatio antecessit.

Cöplexio.

Adhibet exempla

testimoniorum loco.

Infert, in sola virtute esse diuitias,

à proprio confirmans.

Exemplis facta comparatione colligit,

frugalem pauperem locupletem sumptuoso ditio- rem esse.

* concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœneranda s diripiendasque prouincias, qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum liberis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cedes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui deniq; omnia venalia, delictum, decretum, alienam, suam sententiam, fori domum, vocem, silentium, quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui quæsito autem opus sit, quis vnquam hunc verè dixerit diuite? Est enim diuitiarum fructus in copia. Copiam autè declarat satietas rerum atque abundantia, quam tu, quoniam nunquam assequere, nunquam omninò es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam cõtemnis, & rectè; est enim ad vulgi opinionè mediocris, ad tuã nulla, ad meam modica; de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis, atq; æstimanda res sit, vtrum tandem plurius æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? Vtrum aurum Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Aphricani? qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit. Hęc profectò, quæ sunt summarum virtutum potiora, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ membra. Quis igitur (si quidem vt quisque quod plurimi sit possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute diuitiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, plurius quàm virtus, æstimanda est. O Di immortales, nõ intelligunt homines, quàm magnũ veltigal sit parsimonia. Venio enim iam adsumptuosos, resinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea. Ea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscèti, non modò ad fructum ille est sumptus, sed etiam

ad

ad fœnus exiguus. Ex eo tenui vectigali, detractis
 fumpribus cupiditatis, aliquid etiam redûdabit. Vter
 igitur est ditior, cui, deest, an cui superat? qui eget,
 an qui abundat? cuius possessio quò est maior, eò plus
 requirit ad se uédam, an quæ suis se viribus sustinet?
 Sed quid ego de me loquor, qui morum ac tēporum
 vitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi
 errore verter? M. Manlius patrum nostrum memo-
 riâ (ne sēper Curios & Luscinios loquamur) pauper
 tandem fuit: habuit enim œdiculas in Carinis, & fun-
 dum in * Licopo. Nos igitur ditiores sumus, qui plu-
 ra habem⁹? Vtinâ quidē essemus. Sed nō æstimatio-
 ne census, verûm victa atque cultu terminatur pecu-
 niæ, mod⁹. Nō esse cupidû pecuniæ nō esse emacem,
 vectigal est. Cõtētû vero suis rebus esse, maximè sût
 certissimèq; diuitiæ. Et enim si isti callidi rerû æstima-
 tores, præta & areas quasdâ magni æstimant, quòd ei
 generi possessionû minimè quasi noceri potest: quã-
 ti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi po-
 test vnquam, nec naufragio, neq; incendio omitti-
 tur, nec tempestatum, nec tēporum permutatione
 mutatur? Quæ præditi qui sunt, soli sunt diuites: soli
 enim possident res & fructuosas & sempiternas, so-
 liq; (quòd est proprium diuitiarum) contenti sunt
 rebus suis. Satis esse putant quòd est, nihil appetû,
 nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil
 requirunt. Improbi autem & auari,
 quoniam incertas atq; in calu posi-
 tas possessiones habent, & plus
 semper appetunt, nec eorû
 quisquam adhuc inuen-
 tus est, cui quòd ha-
 beret esset satis,
 nō modò non
 copiosi ac
 diuites, sed etiam inopes ac
 pauperes existimandi
 sunt.

*Correctio
 qua tran-
 sit ad po-
 tius exem-
 plum.
 aliter.
 Labiceno.
 Cõfirmat
 exempli
 vim a pro-
 prio diui-
 tiarum &
 à definitio-
 ne, quis sit
 pecunia
 motus.
 Approbat
 à minori.
 Epilogus.*

M. T. CICERONIS

SCIPIONIS SOMNIVM

EX LIBRO SEXTO DE

Republica.

PERSONA, SCIPIO.

Vum in Africam venissem à Ma-
lio Consule ductus, ad quartam
legionem (vt sciitis) Tribunus
militum : nihil mihi potius fuit,
quàm vt Masinissam conueni-
rem, regem familiae nostrae iustis
de causis amicissimū. Ad quera
vt veni, complexus me senex, collacrymauit: ali-
quantoq; post suscepit in caelum, & grates, inquit,
tibi ago summe sol, vobisq; reliqui coelites, quod
antequam ex hac vita migro, conspicio in meo re-
gno, & his rectis P. Cornelium Scipionem, cuius
ego nomine ipso recreor: nunquam ex animo meo
discedit illius optimi atque inuictissimi viri me-
moria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de
nostra Repub. percontatus est: multisq; verbis vl-
trò citroq; habitis, ille nobis consumptus est dies.
Post autem regio apparatus accepti, sermonem in-
multam noctem produximus, cum senex nihil nisi
de Africano loqueretur, omniaq; eius non solum
facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde vt cubitū
disces-

discessimus; & fessum de via, & qui ad miltiā nocte
 vigilassem, arctior quam solebat, somnus complexus
 est. Hic mihi credo equidem ex hoc, quod eram
 locuti; sit enim ferre, ut cogitationes sermonesq; no-
 stri pariant aliquid, in somno tale, quale de Homero
 scribit Ennius, de quo videlicet sapissimè vigilans
 solebat cogitare & loqui. Africanus se ostendit illi
 forma, qua mihi ex imagine eius, quam ex ipso erit
 notior. Quem ut agnouit, equidem cohortui. Sed ille
 ades, inquit, animo, & omite timorē Scipio, & que
 dicam, trade memorie. videsne illam urbem, qua
 parare populo Rom. coacta per me, renouat pristina
 bella, nec potest quiescere? (ostendebat autē Car-
 thaginē de excelso, & pleno stellarū, illustri & claro
 quodam loco (ad quam tu oppugnanda nunc veris
 penē miles: hanc hoc biennio Consul euerit, eritq;
 cognomen id tibi per te partum, quod habes ex no-
 bis adhuc hereditarium. Cum autem Cathaginem
 deleueris, triumphum egeris, Censorq; fueris, & o-
 bieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam,
 delegere, iterum abiens Consul, bellumq; maximi
 conicies, Numantiam excindens. Sed cum eris cur-
 sul Capitolii inuectus, offendes Rempublicam per-
 turbatam consilijs nepotis mei: hic tu Africano oste-
 das oportebit patriæ lumen animi, ingenij, cōsilijsq;
 tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fato-
 ritim viam: cum ætas tua septenos octies solis an-
 fractus, reditusq; conuerit, duoq; ij numeri, quo-
 rum uterq; plenus, alter altera de causa habetur, cir-
 cuitu naturali summam ubi fatalem cōsecerint, in te
 vnum, atque tuū nomen se tota conuertet ciuitas: te
 Senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebun-
 tur: tu eris vnus, in quo nitatur, ciuitatis salus. Ac, ne
 multa, Dictator Rempublicam constituas oportes, si
 impias propinquorum manus effugeris. Hic cum ex-
 clamasset Lælius, ingemissentq; cæteri vehemen-
 tius, leniter arridens Scipio; quæso, inquit, ne me e
 somno exciteris, & pax sit rebus; audite cætera. Sed

quò sis Africane alacrior ad tutandam Rempub. sic habeto: omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in coelo, ac diffinitim locum, ubi beati xuo sempiterno fruuntur: nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia, carnis quæ hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. Harum rectores & conseruatores hic profecti, huc reuertentur. Hic ego, & si eram perterritus non tam metu mortis, quam insidiarum à meis, quæ sui tamen, uiueretne ipse pater Paulus, & alii, quos nos extinctos arbitremur. Imò verò, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum vinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: uestra verò, quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem vim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atq; osculans flere prohibebat. Atq; ego, ut primum fletu represso loqui posse coepi: quæso, inquam, pater sanctissime, atq; optime, quædo hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? nõ est ita, inquit ille: nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi audirus patere non potest: homines enim sunt hac lege generati, qui tu erentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas uocatis: quæ globosa & rotunda diuinis animata mentibus circulos suos, orbeshq; conficiant celeritate mirabili, quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec inuissus ei, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est, ne munus humanum assignatum à deo defugisse uide animi, sed sic Scipio, ut auus huc tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ quum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea uita uia est in cælum, & in huc cœli

corum

eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides, erat autem is splendidissimo candore inter flammias circulus elucens: quæ vos (vt à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis, ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus, & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus, ex quibus erat illa minima, quæ vltima cœlo, ciuima terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile vincebant. iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me imperij nostri, quo quasi eius, quum punctum attingimus, pœniteret. quam cum magis intuerer, quæso, inquit Africanus, quosq; humi dexa tua mens erit? nonne aspicias, quæ in templa veneris? nouem tibi orbibus, vel potius globis cõnexa sunt omnia: quorum vnus est cœlestis extremus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens, & continens cæteros, in quo infixi sunt illi, qui voluntur, stellarum cursus sempiterni, cui subiecti sunt septem, qui versantur retrò contrario motu; atq; cœlum, ex quibus vnum globum possidet illa, quæ in terris Saturniam nominat. deinde est hominum generi prosper & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis, tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuneta sua luce lustret, & compleat. hunc vt comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus, in infimoq; orbe Luna radijs solis accensa conuertitur. infra autem iam nihil est, nisi mortale. & caducum. præter animos generi hominum munere deorum datos. supra Lunam sunt omnia æterna: nam ea quæ est media & noua tellus, neq; mouetur & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, vt me recepisset quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas

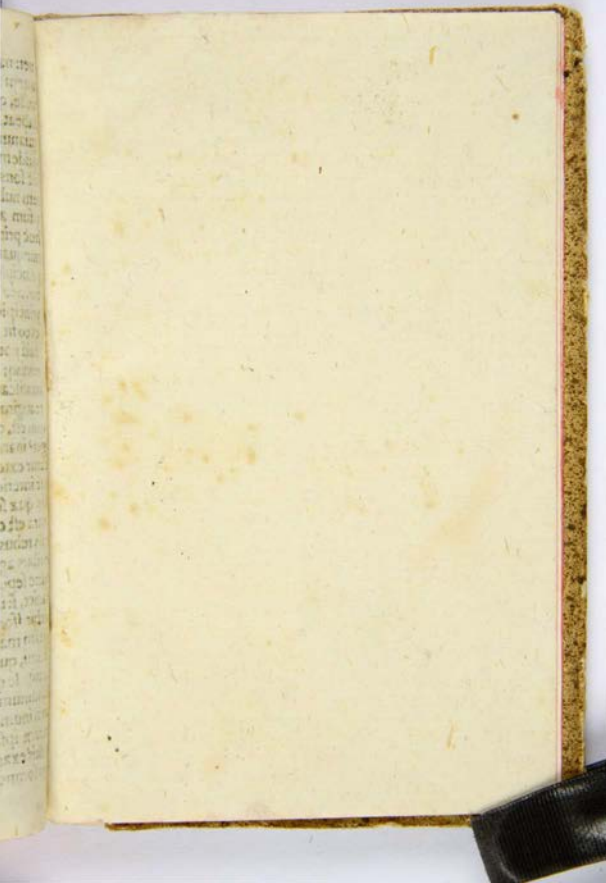
tantus; & tam dulcis sonus? hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulso, & motu ipsorum orbium efficitur. qui acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit: nec enim silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiet, ex altera autem acutè sonent: quam ob causam summus ille cæli stellariferi curus, cuius conuersio est concitior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atque infimus: nam terra noua immobilis manens, ima sede semper hæret complexa mediū mundi locum: illi autem octo curus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos, qui numeros rerum omnium ferè nodus est, quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum, sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc tonitu complete aures obsurduerunt, nec est vllus hebetior sensus in nobis, sicut in illis, vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominatur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies vestra, sensusq; vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. tum Africanus: Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ ibi tibi parua, ut est, ita videtur, hæc coelestia semper spectato, illa humana contempno, tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expectandam gloriam consequi potes? vides habitam in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, vbi habitatur, vastas solitudines interiectas, hosq; qui incolunt terram, nō modo interruptos ita esse.

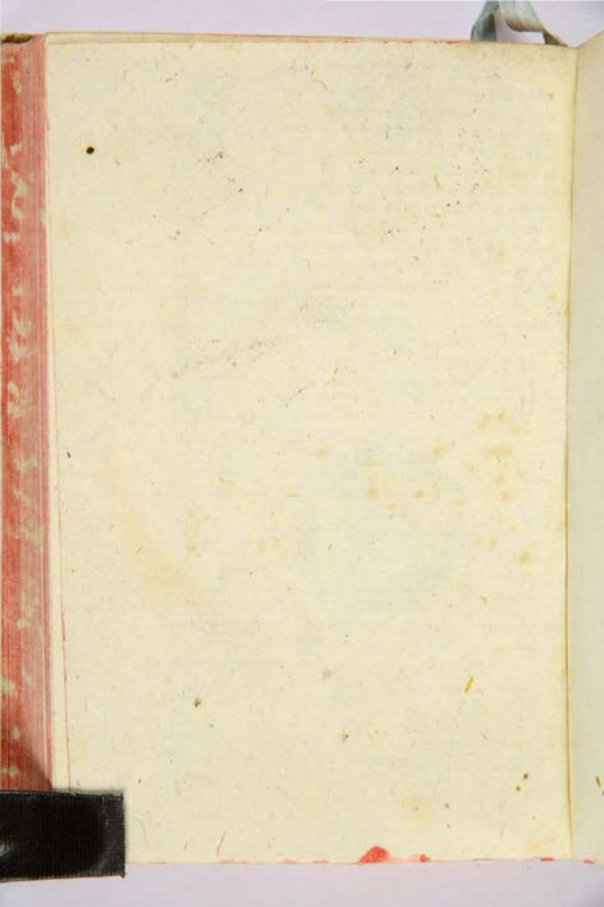
ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit,
 sed partim obliquos, partim auerios, partim etiam
 aduerios stare vobis: a quibus spectare gloriam cer-
 te nullam potestis, cernis autem terram eandem qua-
 si quibusdam redimitam, & circumdatam cingulis, è
 quibus duos maxime inter se diuersos, & coeli verti-
 cibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pru-
 na vides, medium autem illum, & maximum solis
 ardore torreret, duo sunt habitabiles: quorum austra-
 lis ille, in quo qui insunt, aduersa vobis vrgent vesti-
 gia, nihil ad vestrum genus. hic autem alter subiectus
 aquiloni, quem incolitis, cernis, quam vos tenui parte
 contingat: omnis enim terra, quae colitur vobis, angu-
 sta verticibus, lateribus latior, parua quaedam insula
 est circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Ma-
 gnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui ta-
 men tanto nomine quam sit paruus, vides, ex his
 ipsis cultis, notisque terris num aut tuum, aut cuiusquam
 nostrum nomen vel Caucasum hunc, quem cernis,
 transcedere potuit, vel illum Gangem transire: quis
 in reliquis orientis, aut abeuntis solis ultimis, aut aequi-
 lonis, austrine partibus tuum nomen audiet? quibus
 amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs ve-
 stra gloria se dilatari velit. ipsi autem, qui de nobis
 loquentur, quam diu loquentur? quin etiam, si cu-
 piat proles illa futurum hominum, deinceps laudes
 vniuscuiusque nostrum à patribus acceptas, posteris
 prodere, tamen propter eluiones, exultionesque ter-
 rarum, quas accidere tempore certo necesse est, non
 æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi
 possumus. quid autem interest, ab ijs, qui postea na-
 scetur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit,
 qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe melio-
 res fuerunt viri: cum praesertim apud eos ipsos, a qui-
 bus nomen nostrum potest audiri, nemo vnius anni
 memoriam consequi possit: homines enim populariter
 annum tantummodo solis, id est, vnius astri, reditu
 metiuntur, quum autem ad idem, unde semel profe-

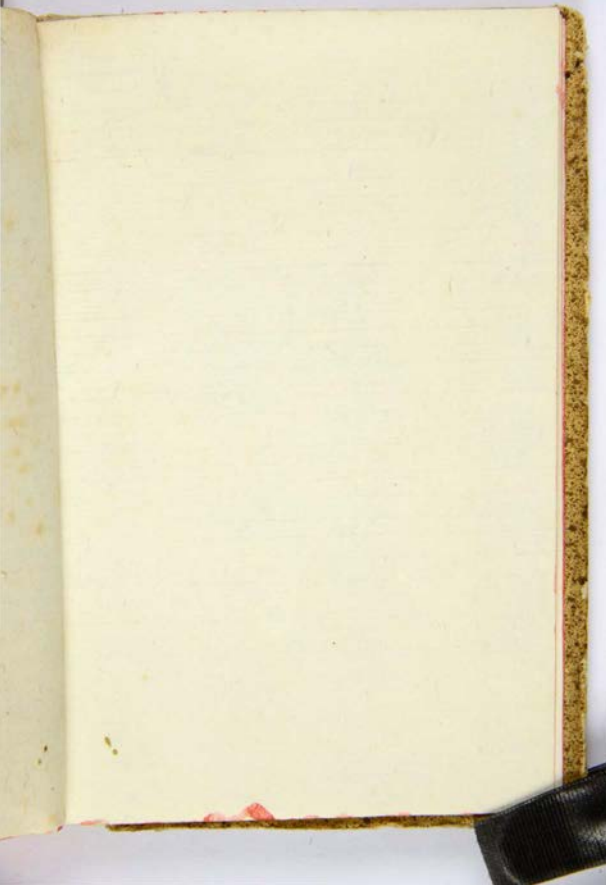
cta sunt, cuncta astra redierint, eandemq; totius cœ-
 li descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille
 vere vertens annus appellari potest. in quo, vix dice-
 re audio, quam multa secula hominum teneantur:
 nanq; vt olim deficere sol hominibus, extinguiq;
 vitus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa
 penetravit, quancumq; eadem parte sol eodemq;
 tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad
 idem principiu, sielisq; reuocatis, expletum annum
 habeto. huius quidem anni nodum vigesimam par-
 tem scito esse conuersam. quocirca, si reditum in huc
 locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, &
 præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum
 gloria, quæ pertinere vix ad vnus anni partem exi-
 guam potest? igitur altè spectare si voles, atque ad
 nanc sedem, æternam domum contueri: neque
 sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis
 spem posueris rerum tuarum: suis ille cebris oportet
 ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de te alij lo-
 quantur, ipsi videant, sed loquentur tamen: sermo
 autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum,
 quas vides: nec vnquam de vilo perennis fuit, &
 obruitur hominum interitu, & obliuione posteritatis
 extinguitur. Quæ cum dixisset, ego verò. inquam,
 ô Africane, siquidem benemeritis de patria quasi li-
 mes ad cœli aditum patet, quanquam a pueritia vesti-
 gijs ingressus & patris, & tuis, decori vestro non de-
 tui, nunc tamè tanto præmio proposito, enitar mul-
 to vigilantius. & ille, tu verò enitere: & sic habeto,
 te non esse mortalem, sed corpus hoc: nec enim is
 es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusq; is est
 quisque, nò ea figura, quæ digito demonstrari potest.
 cum te igitur scito esse, siquidem deus est, qui viget,
 qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit,
 & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est,
 quam hunc mundum princeps ille deus, & vt ipsum
 mundum ex quadam parte mortalem ipse deus
 æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mo-
 eum

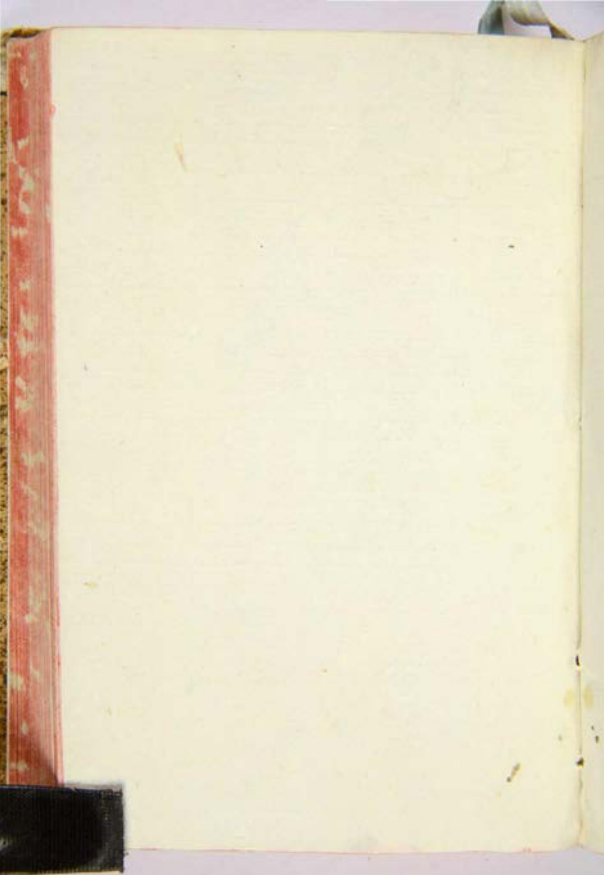
uet: nam quod semper mouetur, æternum est, quod autem motum affert alicui, quod ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, viuen. si finem. habeat necesse est: solum igitur, quod se se mouet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moueri quidem desinit. quin etiam ceteris, quæ mouetur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia, ipsum autem nulla ex re fieri potest, nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam, nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascitur, nec ex se aliud creabit, siquidem necesse est a principio omnia oriri, ita fiat, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori, vel concidat omne cœlum, omnisq; natura, consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moueatur. cum pateat igitur æternum id esse, quod a se ipso moueatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atq; vis. quæ si est una ex omnibus, quæ se se moueat, neq; nata est certe, & æterna est, hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autem optimæ, curæ de salute patriæ: quibus agitur, & exercitatus animus velociter in hanc sepem, & domum suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, eum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maximè se a corpore abstrahet: nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt, earumq; se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum voluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura violauerunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

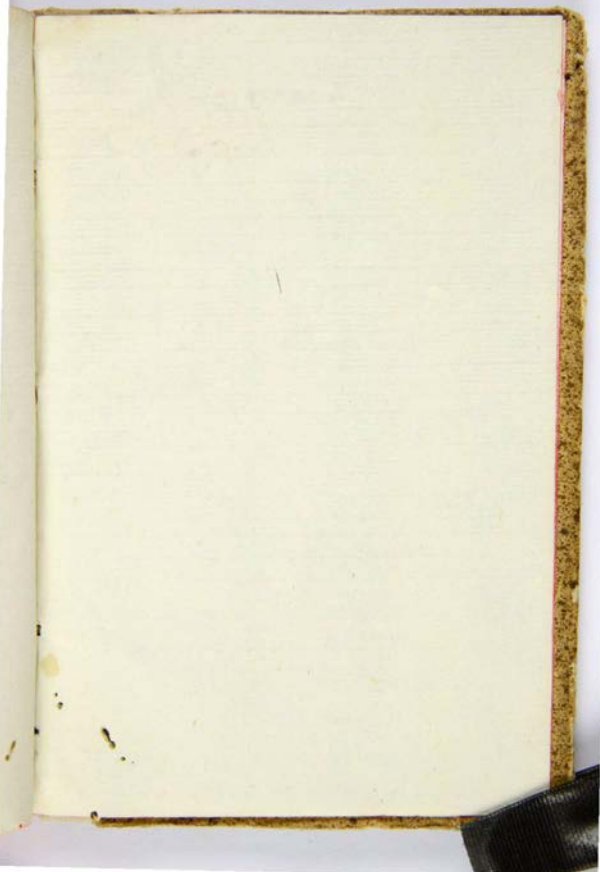

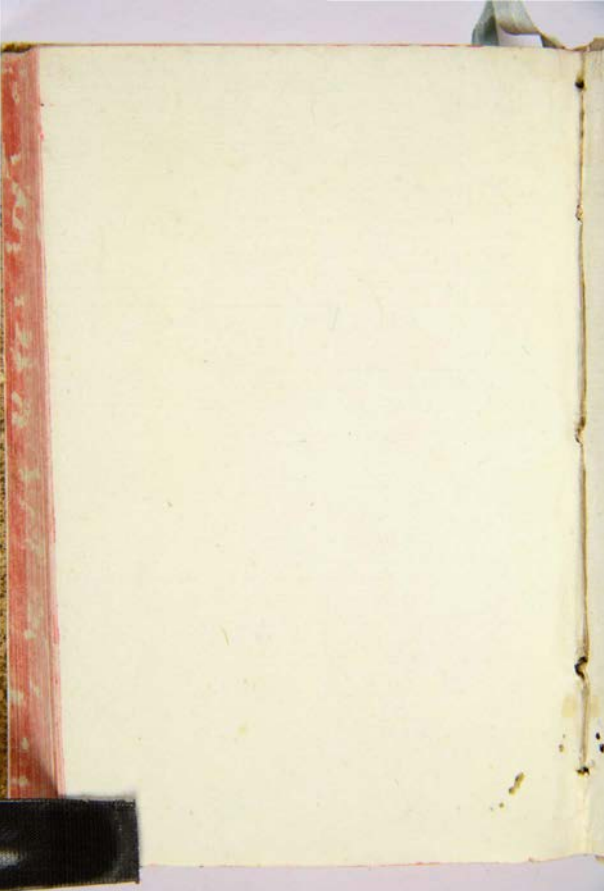

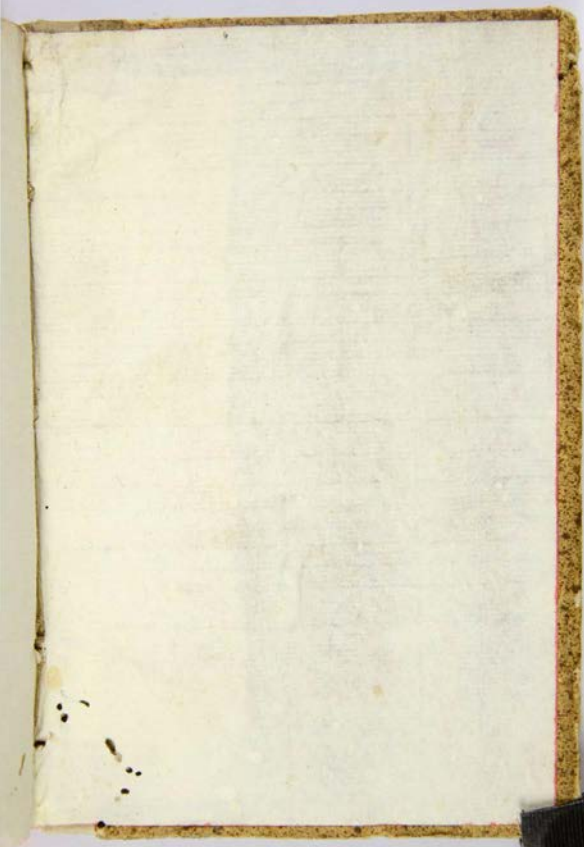

CICERO
DE
OFFICIIS

T.13/2

BIBLIOTECA
COMUNALE
TRENTO

TT

I

k

73

CICERO NIS

x-rite

colorchecker

MSCCPPCC0613

mm

MSCCPPCC0613

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30